

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
доцента, к.ю.н. В. В. Мачуського*

УДК 346(075.8)
ББК 67.404.91я73
П 68

Колектив авторів

В. В. Мачуський, Л. О. Кожура, Ю. В. Сагайдак, А. В. Макаренко, О. А. Черненко

Рецензенти

Ю. П. Бурило, д.ю.н., проф.

(Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)

О. П. Світличний, д.ю.н., проф.

(Національний університет біоресурсів та природокористування)

Г. О. Резнік

(Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України)

Редакційна колегія юридичного факультету

Голова редакційної колегії В. Ф. Опришко, д.ю.н., проф.

Відп. секретар редакційної колегії О. Ю. Нечипоренко, к.е.н., доц.

Члени редакційної колегії: Ю. П. Бурило, к.ю.н.; П. Ю. Кикоть, к.ю.н.; О. Д. Крупчан, к.ю.н., доц.;
О. К. Намясенко, к.ю.н.; А. В. Омельченко, к.ю.н., доц.; С. М. Ратушний, к.ю.н., доц.; Ю. М. Рижук;
Л. О. Савенкова, д.пед.н., проф.; Ф. П. Шульженко, д.політ.н., проф.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Протокол № 1 від 21 вересня 2015 р.*

Правове регулювання господарської діяльності [Електронний ресурс] : навч. посіб.
П 68 [В. В. Мачуський, Л. О. Кожура, Ю. В. Сагайдак та ін.] ; за заг. ред. доц., к.ю.н. В. В. Мачуського. — К. : КНЕУ, 2015. — 152 с.
ISBN 978-966-926-041-3

У пропонованому посібнику відповідно до програми курсу та на основі чинного законодавства України висвітлено найважливіші питання правового регулювання господарської діяльності. Розглянуто, зокрема, такі питання: загально-правові засади господарської діяльності, суб'єкти господарювання, майнова основа господарювання, договори в сфері господарювання, господарські зобов'язання, відповідальність за правопорушення у сфері господарювання, правове регулювання банкрутства, особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання, правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, захист прав суб'єктів господарювання.

Посібник призначено для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів.

**УДК 346(075.8)
ББК 67.404.91я73**

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

ISBN 978-966-926-041-3

© В. В. Мачуський, Л. О. Кожура, Ю. В. Сагайдак та ін., 2015
© КНЕУ, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
1.1. Поняття та види господарської діяльності.....	6
1.2. Поняття та види господарських відносин	9
1.3. Нормативно-правове регулювання господарської діяльності	10
1.4. Публічні органи управління господарською діяльністю.....	13
Розділ 2. СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	19
2.1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання	19
2.2. Утворення і припинення суб'єкта господарювання.....	22
2.3. Характеристика окремих суб'єктів господарювання.....	27
Розділ 3. МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРЮВАННЯ	34
3.1. Загальні засади майнових відносин у сфері господарювання.....	34
3.2. Правове регулювання відносин власності у сфері господарювання	37
3.3. Право інтелектуальної власності у господарській діяльності.....	39
3.4. Цінні папери у господарській діяльності: поняття та види.....	43
Розділ 4. ДОГОВОРИ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	46
4.1. Поняття та види правочинів	46
4.2. Поняття та класифікація договорів у сфері господарювання	48
4.3. Умови укладення, зміни та розірвання договорів	50
4.4. Загальна характеристика окремих договорів у сфері господарювання	53
Розділ 5. ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	57
5.1. Поняття та підстави виникнення та припинення господарських зобов'язань.....	57
5.2. Виконання господарських зобов'язань	61
5.3. Способи забезпечення виконання господарських зобов'язань.....	63
Розділ 6. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	71
6.1. Загальні засади господарсько-правової відповідальності	71
6.2. Поняття та види господарських санкцій	73
6.3. Адміністративно господарські санкції	77
Розділ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА	80
7.1. Поняття банкрутства	80
7.2. Проведення у справах про банкрутство	83
7.3. Процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника.....	88
Розділ 8. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	94
8.1. Особливості правового регулювання господарсько-торгівельної діяльності	94
8.2. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання	96

8.3. Правове регулювання інноваційної діяльності	98
8.4. Особливості правового регулювання фінансової та страхової діяльності	100
8.5. Поняття договору комерційної концесії	108
Розділ 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	113
9.1. Поняття, суб'єкти та принципи зовнішньоекономічної діяльності.....	113
9.2. Зовнішньоекономічний договір (контракт)	118
9.3. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	124
9.4. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	127
Розділ 10. ЗАХИСТ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	135
10.1. Форми та способи та захисту прав суб'єктів господарювання.....	135
10.2. Господарські суди в системі органів судової влади.....	137
10.3. Справи, підвідомчі господарським судам	137
10.4. Міжнародний комерційний арбітражний суд.....	138
10.5. Третейські суди в Україні.....	140
10.6. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання спорів між суб'єктами господарювання	141
10.7. Виконання судових рішень. Виконавче провадження.....	145
<i>Використана література</i>	149

ВСТУП

Створення зони вільної торгівлі між Україною і Європейським Союзом, рух України в Європейський правовий простір, зростання значення господарської діяльності в сфері суспільного виробництва, концептуальні зміни в господарському законодавстві об'єктивно обумовлюють необхідність вивчення студентами економічних спеціальностей правових засад господарської діяльності.

Вивчення основних тем курсу «Правове регулювання господарської діяльності», викладених у навчальному посібнику, сприятиме засвоєнню студентами правових засад регулювання господарської діяльності, виробленню у студентів навичок практичного застосування положень господарського законодавства в практичній діяльності при вирішенні питань по реалізації господарських відносин.

Структура посібника обумовлена змістом навчальної програми дисципліни «Правове регулювання господарської діяльності», що вивчається студентами економічних спеціальностей ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Зміст посібника дозволяє користувачеві ознайомитися із загально-правовими засадами господарської діяльності, зрозуміти правовий статус суб'єктів господарської діяльності, проаналізувати майнову основу господарювання, вивчити характерні особливості господарських договорів і господарських зобов'язань, сформулювати уявлення про поняття, види та підстави виникнення господарсько-правової відповідальності, визначити порядок провадження у справах про банкрутство, опанувати правові засади зовнішньоекономічної діяльності, набути знання щодо захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності.

ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 1.1. *Поняття та види господарської діяльності.*
- 1.2. *Поняття та види господарських відносин.*
- 1.3. *Нормативно-правове регулювання господарської діяльності.*
- 1.4. *Публічні органи управління господарською діяльністю.*

Після опанування матеріалу розділу студент знатиме:

- поняття та види господарської діяльності;
- поняття та види господарських відносин;
- загальні положення нормативно-правового регулювання господарської діяльності;
- правовий статус учасників відносин у сфері господарювання;
- загальні гарантії прав підприємців;
- правовий статус публічних органів управління господарською діяльністю;
- засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;
- порядок державної реєстрації суб'єктів підприємництва;
- порядок ліцензування господарської діяльності.

Після опанування матеріалу розділу студент умітиме:

- орієнтуватись у системі чинного господарського законодавства України;
- вміти користуватись офіційними правовими виданнями, джерелами права;
- застосовувати набуті знання в своїй практичній діяльності;
- самостійно вирішувати окремі питання правового характеру у сфері господарської діяльності;
- надавати характеристику правового статусу учасників відносин у сфері господарювання;
- визначати порядок державної реєстрації суб'єктів підприємництва;
- визначати порядок ліцензування господарської діяльності;
- надавати характеристику правового статусу органів, уповноважених здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності.

1.1. Поняття та види господарської діяльності

Законодавче визначення господарської діяльності міститься у ст. 3 Господарського кодексу України (далі ГК). Під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Виходячи зі змісту законодавчого визначення поняття господарської діяльності видається можливим навести такі ознаки останньої:

1. Господарська діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами — суб'єктами господарювання.
2. Господарська діяльність полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг не для власних потреб суб'єкта господарювання, а для задоволення потреб інших осіб;
3. Результати господарської діяльності мають вартісний характер і цінову визначеність, тобто функціонують як товар.
4. Господарська діяльність об'єднує приватноправові інтереси суб'єкта господарювання і публічні інтереси (в широкому сенсі інтереси держави, суспільства, інших учасників господарської діяльності).

Загальний поділ господарської діяльності на види міститься в положеннях ч. 2 ст. ГК. Так, господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів і з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва — підприємцями. На противагу, господарська діяльність, яка здійснюється без мети одержання прибутку, є некомерційною господарською діяльністю.

Окремими різновидом господарської діяльності є господарче забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів — діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання.

1.1.1. Правові засади підприємницької діяльності

Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Таким чином, підприємницька діяльність не може бути заборонена для певного кола осіб, так як право кожного на підприємницьку діяльність гарантується Конституцією України. У контексті здійснення підприємницької діяльності можлива заборона тільки певного виду діяльності, а стосовно кола осіб можлива не заборона, а лише обмеження підприємницької діяльності. Так, у положеннях ч. 2 ст. 42 Конституції України зазначено, що підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом. На разі, положення ст. 42 Конституції України певним чином кореспондуються із ст. 43 ГК, в якій зазначено, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Разом з тим, у положеннях ч. 4 ст. 43 ГК зазначено, що підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених ч. 2 ст. 64 Конституції України. Такими випадками є умови воєнного або надзвичайного стану.

Законодавче визначення підприємницької діяльності міститься в положеннях ст. 42 ГК. **Підприємництво** — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Виходячи зі змісту ст. 42 ГК видається можливим навести такі **ознаки підприємницької діяльності**:

1. Підприємництво є діяльністю, тобто сукупністю постійно або систематично здійснюваних дій щодо виробництва продукції, виконання робіт чи надання послуг.

2. Самостійність здійснення підприємницької діяльності: фізичні і юридичні особи самостійно, тобто своєю владою і в своєму інтересі здійснюють підприємницьку діяльність.

3. Ініціативність підприємницької діяльності: підприємці свідомо ставлять себе у ситуацію персональної відповідальності за успіх або невдачу справи, і вважають, що здатні впливати на результати своїх дій.

3. Систематичний характер підприємницької діяльності: систематичність відмежовує підприємництво від інших видів економічної діяльності, які можуть приносити прибуток (дохід), але не систематично, не постійно і без спеціальної спрямованості.

4. Ризиковий характер підприємницької діяльності: ризик означає, що всі можливі, негативні для підприємця наслідки його підприємницької діяльності лягають на нього самого; інакше кажучи, саме він приймає їх на себе. Таким чином, ризик і відповідальність — це зворотний бік підприємницької самостійності.

5. Мета підприємницької діяльності: систематичне отримання прибутку через досягнення економічних і соціальних результатів, спрямованих на задоволення суспільних потреб у товарах, роботах і послугах.

Підприємництво здійснюється на основі таких принципів:

- вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію і послуги відповідно до закону;
- вільний найм підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організаційних форм визначається ГК та іншими законами.

Загальні гарантії прав підприємців

Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до ст. 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом.

Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до цього Кодексу та інших законів.

Підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

Відповідальність суб'єктів підприємництва

Підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави.

За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Діяльність іноземних підприємців в Україні

Особливості здійснення підприємницької діяльності на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні іноземними юридичними особами, громадянами визначаються ГК та іншими законами України.

У разі, якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України, застосовуються відповідно до Конституції України в порядку, визначеному цими міжнародними договорами.

Припинення підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність припиняється:

з власної ініціативи підприємця;

у разі закінчення строку дії ліцензії;

у разі припинення існування підприємця;

на підставі рішення суду у випадках, передбачених ГК та іншими законами.

1.1.2. Некомерційна господарська діяльність

Некомерційне господарювання — це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (ст. 52 ГК).

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом.

Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

До суб'єктів некомерційної господарської діяльності можна віднести: 1) установи, організації, створені органами державної влади України, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів; 2) установи, організації, створені органами місцевого самоврядування, що

утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів; 3) кредитні спілки; 4) благодійні фонди і благодійні організації; 5) громадські організації, створені з метою провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності; 6) творчі спілки; 7) політичні партії; 8) науково-дослідні установи; 9) вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, внесені до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави.

1.2. Поняття та види господарських відносин

Господарськими відносинами є суспільні відносини, що виникають у процесі організації і здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

У свою чергу, господарські відносини врегульовані нормами господарського права є господарсько-правовими відносинами.

Коло господарських відносин складають як відносини між рівноправними суб'єктами, що діють на підставі власного вільного волевиявлення, так і відносини, яким властива публічна (владна) ознака.

Розрізняють такі види господарських відносин: господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Під **організаційно-господарськими відносинами** розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Із викладеного можна зробити висновок, що господарські відносини, в основному, складаються:

- 1) між суб'єктами господарювання (майново-господарські відносини);
- 2) між суб'єктами господарювання і іншими учасниками господарських відносин (майново-господарські відносини);
- 3) між суб'єктами господарювання і органами державної влади і місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією (майново-господарські відносини);
- 4) між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта (організаційно-господарські відносини);
- 5) між суб'єктами господарювання, які разом організовують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств (організаційно-господарські відносини);
- 6) між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством (організаційно-господарські відносини);
- 7) між суб'єктом господарювання і його структурними підрозділами (внутрішньогосподарські відносини);
- 8) між структурними підрозділами суб'єкта господарювання (внутрішньогосподарські відносини).

1.2.1. Учасники відносин у сфері господарювання

Відповідно до ст. 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Виходячи зі змісту положень ст. 2 ГК видається можливим виокремити три групи учасників господарських відносин залежно від характеру їх повноважень: 1) суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені го-

сподарською компетенцією; 2) громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання; 3) громадяни, громадські та інші організації, які здійснюють щодо суб'єктів господарювання організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Таким чином, всі суб'єкти господарювання є учасниками господарських відносин, але не всі учасники господарських відносин є суб'єктами господарювання.

До першої групи учасників господарських відносин, крім суб'єктів господарювання, входять споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування наділені господарською компетенцією (державна, органи державної влади та органи місцевого самоврядування є учасниками відносин у сфері господарювання, але не є суб'єктами господарювання).

Оскільки ГК не містить визначення споживачів, для з'ясування поняття споживача необхідно звернутись до Закону України «Про захист прав споживачів» від 12. 05. 1991 р. і до Закону України «Про природні монополії» від 20. 04. 2000 р.

Закон України «Про захист прав споживачів» (далі Закон) визначає споживача як громадянина, який придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб. Визначення Законом споживача тільки як громадянина видається не зовсім придатним у контексті ГК. У такому разі зникають споживачі — юридичні особи.

У ст. 1. Закону України «Про природні монополії» (далі Закон) міститься визначення споживача товарів, що виробляються суб'єктами природних монополій. Такими споживачем є фізична або юридична особа, яка придбаває товар, що виробляється (реалізується) суб'єктами природних монополій. Враховуючи ту обставину, що згідно із Законом суб'єкт природних монополій є суб'єктом господарювання (хоча і монопольним утворенням), визначення споживача, наведене в Законі, може слугувати для визначення поняття споживача як учасника господарських відносин.

У той же час, необхідно зауважити, що відповідно до ч. 3 ст. 175 ГК зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами — громадянами (читай споживачами), не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства.

Стосовно органів державної влади та органів місцевого самоврядування як учасників господарських відносин видається можливим зауважити таке.

Визначення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, перелік таких органів у ГК відсутні. Аналіз ГК дозволяє припустити, що господарською компетенцією органи державної влади та органи місцевого самоврядування наділяється не завжди, а лише у певних випадках: 1) державні органи управління наділяються організаційно-господарськими повноваженнями (компетенцією) стосовно суб'єктів господарювання, що належать до державного сектора (ст. 22 ГК); 2) органи місцевого самоврядування здійснюють організаційно-господарські повноваження щодо суб'єктів господарювання комунального сектора (ст. 24 ГК).

До третьої групи учасників господарських відносин входять громадяни, громадські та інші організації, які здійснюють щодо суб'єктів господарювання організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Зміст організаційно-господарських повноважень, а також коло суб'єктів таких повноважень можна визначити за допомогою ст. 176 ГК «Організаційно-господарські зобов'язання». Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, у силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

1.3. Нормативно-правове регулювання господарської діяльності

Відповідно до існуючої серед юристів-науковців позиції, основною метою **нормативно-правового регулювання** є надання суспільним відносинам порядку, який приписує держава, в узгодженні інтересів суспільства, що сприяють розвитку основних сфер суспільних.

За своїм змістом правове регулювання не є матеріальним, воно здійснюється через свідомість і волю людей, має ідеальний характер у тому розумінні, що здійснюється за допомогою не матеріальних засобів, а особливих ідеальних об'єктів (засобів), які впливають на суб'єктів права, формуючи їх правосвідомість.

Спираючись на визначення категорії «правове регулювання суспільних відносин», зазначимо, що вказане явище характеризується певними ознаками:

1. впорядковує суспільні відносини за допомогою правових засобів;
2. має владний (державний) характер;
3. гарантує реалізацію правових норм;
4. цілеспрямованість і результативність, адже основне його призначення — у такому впливі на поведінку людей, який би забезпечував їх підпорядкування загальним умовам нормального функціонування суспільства;
5. носить конкретний, організований характер, оскільки воно завжди пов'язане з реальними відносинами та регулює взаємовідносини між індивідами, соціальними групами, всім суспільством у цілому, закріплює права і свободи особистості. Правове регулювання дає можливість організувати відносини громадян, враховуючи їх індивідуальні потреби та суспільні інтереси;
6. має специфічні методи, способи, предмет і сферу. Метод правового регулювання розуміється як сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини. Розрізняють такі методи правового регулювання, як імперативний — суворо обов'язковий, побудований на засадах влади і підпорядкування, і диспозитивний — побудований на засадах автономії, юридичної рівності суб'єктів, угоди сторін.

Таким чином, до сфери правового регулювання входять ті суспільні відносини, які потребують правого регламентування і піддаються нормативно-організаційному впливу. Особливості, способи і засоби правового регулювання залежать від характеру і змісту суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання.

Таким чином, **правове регулювання** — це конкретна та результативна діяльність держави, що має організований характер, виступає гарантом реалізації правових норм, здійснюється за допомогою широкого спектру правових засобів, специфічних методів і способів, основною метою якої є упорядкування суспільних відносин.

Правове регулювання — складний і багатоаспектний феномен, одним з видів якого є нормативне регулювання.

Нормативне регулювання являє собою особливу форму діяльності суспільства, спрямовану на створення, реалізацію та забезпечення різного роду загальних правил (норм) поведінки людей, з метою впорядкування їх відносин і досягнення стабільності у суспільстві. Нормативне регулювання полягає у виробленні соціальних норм, що відображають типові форми суспільних відносин, реалізації їх у діяльності суб'єктів суспільного життя і забезпеченні заходами примусу у випадку відхилення від встановленого нормою правила.

Реалізація нормативного регулювання відбувається за допомогою норм права, відображених у законах та інших нормативно-правових актах [118].

Нормативно-правовому акту притаманні такі ознаки:

- видається компетентним органом держави чи відповідно до конституції приймається безпосередньо населенням шляхом референдуму;
- містить норми права, встановлює, змінює чи скасовує їх;
- володіє юридичною силою, охороняється і забезпечується державою;
- носить легітимний характер;
- приймається з дотриманням певної процедури;
- має форму письмового акту-документу і точно визначені реквізити:
  - а) вид акта (закон, указ, постанова);
  - б) найменування органу, який ухвалив акт (парламент, президент, уряд, місцевий орган влади);
  - в) заголовок (деякі акти, наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються без заголовка);
  - г) дата ухвалення акта;
  - г) номер акта;
  - д) дані про посадову особу, яка підписала акт;
- публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка.

Необхідно додати, що нормативний правовий акт виступає необхідною формою взаємозв'язку між законодавцем і виконавцем, між абстрактними моделями правового регулю-

вання і конкретними суб'єктами права. Письмова форма, чіткість викладення роблять його доступним і зрозумілим для громадян, легітимність і стабільність створюють основу для забезпечення законності і правопорядку в країні.

Основне завдання нормативно-правового акта, як і будь-якої форми права, — зберігати правову інформацію і оптимальним чином доводити її до адресатів.

Таким чином, **нормативно-правовий акт** — це *письмовий офіційний акт — документ легітимного характеру, з чітко визначеними реквізитами, прийнятий уповноваженим на те суб'єктом правотворчості шляхом встановленої законом процедури, що встановлює, змінює або припиняє права та обов'язки для суб'єктів правовідносин, розрахований на багаторазове використання неперсоніфікованим колом суб'єктів, є обов'язковим до виконання, забезпечується та охороняється державою.*

Беручи до уваги кількість існуючих нормативно-правових актів та обсяг суспільних відносин, які ними регулюються, науковці класифікують їх за різними підставами. Найширшою є їх класифікація за юридичною силою:

- 1) Конституція України — Основний Закон держави.
- 2) закони, прийняті на референдумі;
- 3) закони України, прийняті Верховною Радою України;
- 4) постанови та інші акти Верховної Ради України;
- 5) укази та розпорядження Президента України;
- 6) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;
- 7) нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади — накази;
- 8) нормативно-правові акти державних адміністрацій — розпорядження Голови адміністрації, накази керівників відділів і управлінь;
- 9) нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування — рішення відповідної ради, розпорядження сільського, селищного, міського голови, рішення виконавчого комітету відповідної ради;
- 10) локальні нормативно-правові акти — нормативні накази керівників державних установ і організацій різних форм власності.

Спростимо дану класифікацію і покладемо її в основу щодо правового забезпечення господарської діяльності.

1. **Конституція України** затвердила загальні принципи здійснення підприємницької діяльності. Зокрема, ст. 42 Конституції України зазначає, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Проте підприємницька діяльність народних обранців, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Важливо пам'ятати, що норми Конституції України — це норми прямої дії. Останнє означає, що конституційні права та свободи господарюючих суб'єктів є такими, що діють безпосередньо. Саме через це суди, розглядаючи ті чи ті конкретні справи, повинні оцінювати зміст усіх законів чи інших нормативно-правових актів з позиції їх відповідності Конституції та у всіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як нормативно-правовий акт прямої дії (про це йдеться у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Потрібно знати і зміст ст. 55 Конституції, яка гарантує право на оскарження до суду дій будь-яких посадових і службових осіб без обмежень. Беручи до уваги положення ст. 124 Конституції України щодо того, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, господарюючий суб'єкт має право оскаржувати дії таких осіб і в адміністративному (якщо такий порядок передбачений у відповідних нормативно-правових актах), і в судовому порядку.

2. Кодекси України

Господарський кодекс України (далі — ГК) від 16.01.2003 р. (вступив у силу 01.01.2004 р.) встановлює правові засади господарської діяльності.

ГК визначає засади господарювання в Україні, установлює загальні принципи господарювання і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

ГК містить 9 розділів, а саме: розділ I «Основні засади господарської діяльності»; розділ II «Суб'єкти господарювання»; розділ III «Майнова основа господарювання»; розділ IV «Господарські зобов'язання»; розділ V «Відповідальність за правопорушення у сфері госпо-

дарювання»; розділ VI «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання»; розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність»; розділ VIII «Спеціальні режими господарювання»; розділ IX «Прикінцеві положення».

3. Цивільний кодекс України

Цивільний кодекс України (далі — ЦК) від 16.01.2003 р. (вступив у силу 01.01.2004 р.) регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), що ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Варто пам'ятати, що ГК містить у собі положення, що передбачають застосування до регулювання господарських відносин положень ЦК (зокрема, у ст. 175 ГК зазначено, що майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом).

Слід зазначити, що розмежування предметів регулювання ГК і ЦК є складною проблемою, що виникла після набуття чинності цих нових кодексів. Виходячи зі змісту ГК і ЦК можемо резюмувати, що використання положень ЦК до регулювання господарських відносин не виключається, проте за наявності колізії переважному застосуванню підлягають норми, сформульовані в ГК.

Інші кодекси також мають велике значення для врегулювання відносин між господарюючими суб'єктами.

Наприклад, **Господарський процесуальний кодекс України** вирішує господарські спори між підприємствами, установами, організаціями, іншими юридичними особами (в тому числі іноземними) і громадянами, які набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Податковий кодекс України, який було прийнято 02.12.2010 р., регулює питання оподаткування юридичних і фізичних осіб, у т. ч. підприємців, а також визначає повноваження органів Державної фіскальної служби України щодо прийняття звітності від суб'єктів підприємницької діяльності, проведення перевірок їх діяльності тощо.

Митний кодекс України визначає порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, що поставляються за договорами господарюючих суб'єктів, сплати мита та митних зборів, а також процедуру митного контролю.

Повітряний кодекс України, Кодекс торговельного мореплавства України, Водний кодекс України визначають специфіку провадження господарської діяльності на відповідних видах транспорту тощо.

4. Закони України

Зважаючи на велику кількість Законів України, які покликані регулювати господарську діяльність, наведемо тільки найважливіші з них.

Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015; Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 (що всі закони — з відповідними змінами та доповненнями); Закон України «Про страхування» від 07.03.1996; Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19.06.2003; Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003; Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012; Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014; Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991; Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994; Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23.12.1998; Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.1998; Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998; Закон України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22.12.1998.

5. Укази Президента України — це підзаконні нормативно-правові акти, що теж є важливим джерелом господарського законодавства. Основними актами Президента України, що регулюють господарську діяльність, є: Указ Президента України «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» від 23.07.1998 № 817/98; Указ Президента України «Про запровадження дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності» від 20.05.1999 № 539/99; Указ Президента України «Питання Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва» від 25.05.2000 № 721/2000; Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності» від 15.07.2000 № 906/2000.

6. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України

Постанова Кабінету Міністрів України «Про термін дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу» від 29. 11. 2000 № 1755; Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 28.02.2001 № 184; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності» від 04.07.2001 № 756; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання» від 28.02.2002 № 219; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок накладення та стягнення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів» від 17.08.2002 № 1177.

7. Міжнародно-правове регулювання господарських правовідносин

Норми, які допомагають здійснюватися міжнародно-правове регулювання господарської діяльності, можна знайти в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Міжнародний договір України — це договір, укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Чинні міжнародні договори після надання Верховною Радою України згоди в належній формі стають частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). Це положення повторене і в ч. 1 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України». Відповідно до ч. 2 ст. 19 цього ж Закону, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Однак це не стосується випадків, коли положення міжнародного договору суперечить Конституції України — за ч. 2 ст. 9 Конституції України укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

1.4. Публічні органи управління господарською діяльністю

Конституція України, визначаючи нашу державу як демократичну, закріплює цю ознаку у ст. 5, яка вказує, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це означає, що на забезпечення та реалізацію у повній мірі прав і свобод людини, як найвищої соціальної цінності, у суспільному житті повинна бути направлена уся діяльність публічних органів державної влади, і, перш за все, у сфері публічного управління.

Особливістю системи публічного управління є масштабність і значущість рішень, які стосуються усіх верств населення.

Ознаками публічних органів управління є:

- 1) вони являють собою певним чином узгоджену і організовану систему;
- 2) суб'єктом виступає держава в особі органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування;
- 3) складовими елементами системи є також державні заклади, організації, установи;
- 4) публічні органи управління спираються на владні повноваження, виконують адміністративно-правові функції;
- 5) діяльність цих органів поширюється на все суспільство;
- 6) метою діяльності виступає забезпечення інтересів як держави, так і суспільства в цілому;
- 7) методами впливу, окрім комплексу правових, політичних, економічних методів і засобів, застосовується і примус за допомогою правоохоронних органів.

Таким чином, **під публічними органами управління** надалі будемо розуміти систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення інтересів суспільства (у нашому випадку це інтереси суб'єктів господарювання).

Управління господарською діяльністю здійснюють такі органи: Верховна Рада України; Президент України; органи виконавчої влади: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування.

Політика держави щодо управління господарюючими суб'єктами реалізується на основі нормативно-правових актів шляхом вироблення та здійснення державних і цільових програм, планів, концепцій тощо.

Законодавче забезпечення даного процесу покладено на єдиний орган законодавчої влади в Україні — **Верховну Раду**, яка і приймає відповідні нормативні акти. Приклади Законів України, які стосуються даної сфери, наведено у попередньому параграфі.

Президент України є гарантом дотримання політичних, особистих, соціально-економічних прав людини і громадянина (це безпосередньо стосується і права вести господарську діяльність), забезпечення їх економічної безпеки та захисту.

Реалізуючи свої повноваження у сфері підприємництва, Президент України підписує закони, що приймаються Верховною Радою України, а також приймає укази, якими затверджуються заходи по вирішенню проблем господарюючих суб'єктів, звертається зі щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, повноваження скасовувати акти Кабінету Міністрів України, рішення голів місцевих державних адміністрацій, у разі порушення ними прав і свобод особи в Україні.

Органи виконавчої влади є галузевими носіями виконавчої влади в Україні. Вони наділені відповідними державно-владними повноваженнями в усіх сферах суспільного і державного життя. Особливість виконавчої влади серед інших гілок державної влади полягає в тому, що саме у процесі її реалізації відбувається реальне втілення у життя законів та інших нормативних актів держави, практичне застосування важелів державного регулювання і управління важливими процесами суспільного розвитку.

Законодавець розмежовує органи виконавчої влади за масштабом діяльності: Кабінет Міністрів України — вищий орган у системі органів виконавчої влади, діяльність якого поширюється на всю територію України; центральні органи виконавчої влади — міністерства, державні комітети, органи, статус яких прирівняний до державних, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві органи виконавчої влади — місцеві державні адміністрації та територіальні органи центральних органів виконавчої влади, утворені відповідно до Конституції України.

Місцеві державні адміністрації, реалізуючи повноваження, надані їм відповідними радами, уособлюють виконавчу владу в областях, районах, містах Києві та Севастополі. Зазначені органи виконавчої влади в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку та взаємодіють з органами місцевого самоврядування.

Очолюють місцеві державні адміністрації голови, що призначаються на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України на строк повноважень Президента України.

Державна адміністрація захищає права та законні інтереси громадян і держави, забезпечує комплексний соціальний розвиток території та реалізовує політику держави у сфері господарювання.

Органи місцевого самоврядування теж наділені повноваженнями реалізовувати політику держави у сфері господарської діяльності.

Існує думка, відповідно до якої місцеве самоврядування є органічною частиною політичної системи України, продовженням на місцевому рівні концепції поділу публічної влади, в даному разі на владу державну та муніципальну, яку безпосередньо або через своїх представників здійснює відповідна територіальна громада.

Європейська хартія місцевого самоврядування зазначає, що таке самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

В Україні місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва перераховані публічні органи управління на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;

- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;

- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;

- стимулюють модернізацію технологій, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;

- надають господарюючим суб'єктам допомогу в межах своїх повноважень.

Публічні органи управління господарською діяльністю забезпечують захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Права та законні інтереси зазначених суб'єктів відповідно до ч. 2 ст. 20 ГК України захищаються шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;

- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, порушують права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;

- відновлення становища, яке існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання;

- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;

- присудження до виконання обов'язку в натурі;

- відшкодування збитків;

- застосування штрафних санкцій;

- застосування оперативно-господарських санкцій;

- застосування адміністративно-господарських санкцій;

- установа, зміни і припинення господарських правовідносин;

- іншими способами, передбаченими законом.

Порядок захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначається Господарським кодексом, іншими законами України.

Загальними гарантіями прав підприємців ст. 47 ГК України визначає такі:

- держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів;

- забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для пріоритетних державних потреб;

- держава гарантує недоторканість майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до ст. 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом;

- збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до ГК України та інших законів;

- підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

Резюме за змістом розділу

Під **господарською діяльністю** розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Підприємництвом визнається — самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Господарськими відносинами є суспільні відносини, що виникають у процесі організації і здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Правове регулювання — це конкретна та результативна діяльність держави, що має організований характер, виступає гарантом реалізації правових норм, здійснюється за допомогою широкого спектру правових засобів, специфічних методів і способів, основною метою якої є упорядкування суспільних відносин.

Публічні органи управління — це система органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій та інших суб'єктів, що наділені господарсько-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення господарського правопорядку.

Терміни та поняття

Учасник відносин у сфері господарювання
Ознаки підприємницької діяльності
Принципи підприємницької діяльності
Гарантії прав підприємців
Відповідальність підприємців
Припинення підприємницької діяльності
Нормативно правовий акт
Публічний орган управління

Питання і тести для самоконтролю

Питання:

1. Види господарської діяльності.
2. Некомерційне господарювання.
3. Припинення підприємницької діяльності.
4. Види господарських відносин.
5. Учасники господарських відносин.

Тести:

1. *Спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування є:*

- а) Ліцензійна палата;
- б) Антимонопольний комітет;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Держпідприємництво України;
- д) Державна податкова адміністрація.

2. *Орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії:*

- а) у строк не пізніше ніж 10 робочих днів з дати надходження заяви;
- б) у строк не пізніше ніж 20 робочих днів з дати надходження заяви;
- в) у строк не пізніше ніж 30 робочих днів з дати надходження заяви;
- г) у строк не пізніше ніж трьох місяців з дати надходження заяви;
- д) у строк не пізніше ніж шести місяців з дати надходження заяви.

3. *За загальним правилом, строк державної реєстрації фізичної особи не повинен перевищувати:*

- а) одного робочого дня з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи;
- б) двох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи;
- в) трьох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи;
- г) п'яти робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи;

д) семи робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

4. Знайдіть помилкове твердження:

4.1. *Держава та органи місцевого самоврядування:*

- не є суб'єктами господарювання;
- не є суб'єктами підприємництва, але є суб'єктами господарювання;
- органи місцевого самоврядування можуть виступати суб'єктами господарювання.

4.2. *У сфері господарювання держава здійснює економічну і соціальну політику:*

- довгострокову і специфічну;
- загальну і спеціальну;
- стратегічну і тактичну.

5. *Відносини, які виникають між господарюючими суб'єктами та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю, — це:*

- господарсько-виробничі відносини;
- організаційно-господарські відносини;
- внутрішньогосподарські відносини;
- зовнішньогосподарські відносини.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Окресліть правові засади державної регуляторної політики України в сфері господарської діяльності.

2. Визначіть порядок державної реєстрації суб'єктів підприємництва.

3. Визначіть порядок ліцензування господарської діяльності.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Прилуцький Р. Б. Джерела господарського права за чинним законодавством України / Р. Б. Прилуцький // Форум права. — №2. — 2010.

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 2.1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання.
- 2.2. Утворення і припинення суб'єкта господарювання.
- 2.3. Характеристика окремих суб'єктів господарювання.

Після опанування матеріалу розділу студент знатиме:

- поняття та ознаки суб'єкта господарювання;
- види суб'єктів господарювання залежно від організаційно-правової форми;
- правовий статус суб'єкта господарювання у формі юридичної особи;
- правовий статус фізичної особи — підприємця;
- поняття та види підприємств в Україні;
- поняття та види об'єднань підприємств;
- поняття та види господарських товариств;
- види окремих суб'єктів господарювання, що мають спеціальний статус.

Після опанування матеріалу розділу студент умітиме:

- правильно користуватися понятійним апаратом щодо суб'єктів господарювання;
- розрізняти види суб'єктів господарювання на практиці;
- правильно обрати організаційно-правову форму суб'єкта господарювання;
- утворити новий суб'єкт господарювання або ж реорганізувати вже існуючий;
- розробити належні кожній організаційно-правовій формі господарювання установчі документи;
- зареєструвати суб'єкт господарювання;
- припинити діяльність суб'єкта господарювання відповідно до Закону;
- застосовувати необхідний нормативно-правовий акт, що регулює ті чи ті положення щодо суб'єктів господарювання.

2.1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання

Правовий статус суб'єктів господарювання в основному регламентують Конституція України, розд. II Господарського кодексу України (далі — ГК), гл. 7, 8 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), спеціальні закони України — «Про господарські товариства», «Про банки і банківську діяльність», «Про страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом») та інші нормативно-правові акти, в тому числі й міжнародні угоди, які ратифіковані Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 42 Конституції України, «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». Реалізуючи своє право на підприємницьку діяльність, особа стає учасником господарських відносин. Учасники процесу господарювання іменуються в Господарському кодексі України суб'єктами господарювання (ст. 2 ГК).

Суб'єктами господарювання є учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством (ст. 55 ГК).

На відміну від інших учасників господарських відносин (споживачів, органів державної влади і органів місцевого самоврядування) тільки суб'єкти господарювання безпосередньо здійснюють господарську діяльність. Інакше кажучи, всі суб'єкти господарювання є учасниками господарських відносин, але не всі учасники господарських відносин є суб'єктами господарювання.

До суб'єктів господарювання законодавець відносить:

1) господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до ЦК, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Виходячи зі змісту ст. 55 ГК можна навести такі ознаки, притаманні суб'єктам господарювання:

- 1) вони здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність;
- 2) наділені господарською компетенцією (сукупністю господарських прав та обов'язків);
- 3) мають відокремлене майно;
- 4) несуть відповідальність у межах належного їм майна, крім випадків, передбачених законодавством (наприклад, відповідальність учасників повного товариства).

Ознаки суб'єкта господарювання

Основним критерієм, який закладений у законодавстві щодо класифікації суб'єктів господарювання, можна вважати критерій прибутковості. Тобто, суб'єкти господарювання поділяються на два основних види, залежно від того, чи мають вони на меті отримання прибутку за результатами своєї діяльності, чи їх діяльність не спрямована на отримання прибутку, а лише на досягнення певного соціально-економічного ефекту.

За таким принципом ГКУ поділяє суб'єктів господарювання на підприємницькі (комерційні) (Глава 4 ГКУ) та непідприємницькі (некомерційні) (Глава 5 ГКУ).

Залежно від форми власності, напрямків діяльності, кількості учасників тощо, засновники вибирають організаційно-правову форму суб'єкта господарювання (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю та ін.). У переважній більшості суб'єкти господарювання є юридичними особами. Проте ГК і ЦК передбачають здійснення господарської (підприємницької) діяльності і без створення юридичної особи.

Суб'єкт господарювання може бути створений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян способом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства. Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його створення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, — статут (положення) суб'єкта господарювання.

Обов'язковою умовою легалізації суб'єкта господарювання, тобто офіційного визнання його учасником господарських відносин на законних підставах, є його державна реєстрація. Діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється способом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації — за рішенням власника (власників) чи вповноважених ним органів, за рішенням інших осіб — засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених ГК, — за рішенням суду.

Другою ознакою суб'єкта господарювання є **господарська компетенція** — сукупність загальних юридичних можливостей щодо участі у правовідносинах, що закріплюється законодавством за суб'єктами господарювання як суб'єктами права. Вказана ознака визначається в науці господарського права як господарська правосуб'єктність. Таким чином, **господарська правосуб'єктність** — це визнана законодавством за суб'єктом господарювання сукупність юридичних можливостей щодо участі в безпосередній господарській діяльності та її організації.

До **третьої ознаки** відноситься здатність суб'єкта господарювання реалізовувати власну господарську компетенцію на основі права власності, господарського відання, оперативного управління та оперативного-господарського використання майна відповідно до змісту своєї господарської компетенції ГК та інших законів України.

Остання, **четверта**, ознака суб'єкта господарювання забезпечує розвиток здорового конкурентного ринку із відповідальними контрагентами. Так, ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю) створює статутний (складений) капітал за рахунок внесків його учасників (ст. 52 ЗУ «Про господарські товариства»).

І, відповідно до ст. 50 ЗУ «Про господарські товариства» учасники ТОВ несуть відповідальність у межах своїх вкладів.

Така норма одночасно забезпечує майнові інтереси учасників господарського обороту та вказує на відокремленість майна юридичної особи — господарської організації, що надає їй самостійність у товарно-грошових відносинах.

Господарське законодавство регламентує правовий статус різних видів суб'єктів господарювання. Кожен вид має законодавчо визначені назву, умови створення, структуру та господарську компетенцію.

Виходячи зі змісту ст. 55 ГК видається можливим визначити такі види суб'єктів господарювання: 1) господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Згідно зі ст. 80 ЦК України **юридичною особою** є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді. Юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб і (або) майна.

Ст. 83 ЦК вказує організаційно-правові форми юридичних осіб. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ і в інших формах, установлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом.

Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі.

Установою є організація, створена одним або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як **господарські товариства** (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або **виробничі кооперативи** (ст. 84 ЦК).

Виробничі кооперативи подібним чином визначені в ст. 95 Господарського кодексу і ст. 163 Цивільного кодексу України. Відповідно до ст. 95 ГК **виробничим кооперативом** визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднання майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством і розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності.

Згідно зі ст. 85 ЦК **непідприємницькими товариствами** є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Господарські організації у формі юридичної особи відповідно до законодавства мають право на відкриття філій і представництв або інших відокремлених підрозділів. Таке право закріплене, наприклад, у ст. 9 ЗУ «Про господарські товариства» тощо.

Відокремленими підрозділами (структурними одиницями) є філії, представництва, відділення та інші структурні підрозділи, що наділяються частиною майна господарських організацій.

Поняття філії та представництва визначено в ст. 95 ЦК.

Філія — це відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням і здійснює всі або частину її функцій.

Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням і здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій і представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Вони можуть мати рахунок (рахунки) в установах банку, але можуть діяти тільки на підставі права оперативного-господарського використання майна, без статусу юридичної особи.

Іншим видом суб'єкта господарювання є фізичні особи-підприємці. Це найпростіша форма підприємницького виду господарської діяльності, що здійснюється від свого імені, на власний ризик громадянами, іноземцями, особами без громадянства, які відповідають усім майном, що належить їм на праві приватної власності, за своїми зобов'язаннями (за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернене стягнення).

Згідно зі ст. 128 ГК громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК.

2.2. Утворення і припинення суб'єкта господарювання

Процес **утворення суб'єкта господарювання** представляє собою сукупність організаційно-правових дій, спрямованих на легалізацію — надання законного статусу суб'єкту господарювання на участь у господарському обороті.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єктів господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України. Створення суб'єктів господарювання здійснюється з додержанням вимог антимонопольно-конкурентного законодавства.

Для набуття статусу підприємця громадянину достатньо зареєструватися в установленому законодавством порядку. При створенні господарської організації — юридичної особи, власник, або уповноважений власником орган стають її засновниками.

Засновниками господарської організації є особи (власники), які приймають рішення про створення господарської організації та підписують установчі документи. Якщо інше не передбачено законодавством, засновником підприємства, організації може бути будь-яка особа, що має право власності на майно, незалежно від форми власності.

Кількісний склад засновників може бути різним. Організація може утворюватись одним власником (один засновник) або кількома. Однак в окремих випадках законодавством можуть установлюватись певні вимоги щодо кількісного і якісного складу засновників (це, наприклад, стосується засновників кредитної спілки).

За способом утворення підприємницькі організації можуть створюватись шляхом:

- заснування нової організації;
- реорганізації діючої підприємницької організації.

Способами (формами) реорганізації згідно зі ст. 56 є злиття, виділення, розділ, перетворення та приєднання.

У результаті злиття, виділення, поділу дійсно з'являється нова господарська організація. Водночас, при приєднанні нова юридична особа не створюється, а продовжує діяти господарська організація, до якої приєднується організація, що припинила існування. Змінюється лише обсяг її прав та обов'язків.

Створення суб'єктів, що здійснюють комерційну господарську діяльність, може здійснюватись у будь-якій організаційній формі. Організаційною формою визначається і порядок створення комерційної організації.

Водночас, законодавець встановлює певні обмеження щодо організаційно-правової форми. Так, страхові організації не можуть бути створені у формі товариства з обмеженою відповідальністю (ЗУ «Про страхування»).

Наступним етапом утворення (легалізації) суб'єкта господарювання є його державна реєстрація.

У ч. 1 ст. 58 Господарського кодексу України зазначено, що суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації, крім випадків, установлених цим Кодексом.

Відповідно до ч. 13 ст. 58 ГК України діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється. Доходи, одержані таким суб'єктом, стягуються до Державного бюджету України у встановленому законом порядку.

Отже, реєстрація має виключне значення як юридичний факт, з яким пов'язується створення суб'єкта підприємництва.

Загальні правила державної реєстрації суб'єктів господарювання містяться у ст. 58 Господарського кодексу України.

Наступним етапом утворення (легалізації) суб'єкта господарювання є його державна реєстрація.

У ч. 1 ст. 58 Господарського кодексу України зазначено, що суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Відповідно до ч. 13 ст. 58 ГК України діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється. Доходи, одержані таким суб'єктом, стягуються до Державного бюджету України у встановленому законом порядку.

Отже, реєстрація має виключне значення як юридичний факт, з яким пов'язується створення суб'єкта підприємництва.

Загальні правила державної реєстрації суб'єктів господарювання містяться у ст. 58 Господарського кодексу України.

Детальніше процедуру державної реєстрації суб'єктів господарювання, буде розкрито в параграфі 2 даного Розділу.

У передбачених Законом випадках для зайняття окремими видами діяльності потрібно одержання ліцензії.

Перелік видів діяльності, що не можуть здійснюватися без ліцензії, визначено у Законі «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р., що є основним нормативно-правовим актом, що регулює ліцензування.

Припинення суб'єкта господарювання — юридичної особи

Припинення суб'єктів господарювання можливо в різних формах і порядку.

Згідно зі ст. 104 Цивільного кодексу України юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Порядок припинення юридичної особи в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства встановлюється законом.

Припинення суб'єктів господарювання можливо в добровільному та в примусовому порядку, у формі ліквідації та реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення).

Припинення суб'єктів господарювання можливо як у добровільному порядку (за власною ініціативою суб'єкта), так і в примусовому порядку (на підставі рішення суду або уповноваженого державного органу на підставах, передбачених законом). Якщо суб'єктом господарювання є юридична особа, то її добровільне припинення здійснюється за рішенням засновників (учасників) або відповідного органу, уповноваженого на вирішення питання про припинення.

Якщо перелік підстав, за якими можливе припинення суб'єкта господарювання в добровільному порядку, не передбачений законодавством, то примусове припинення суб'єкта господарювання можливо лише на підставах, зазначених у законодавстві. Їх перелік має вичерпний характер.

За формою припинення суб'єктів господарювання — юридичних осіб воно поділяється на реорганізацію та ліквідацію.

Основна відмінність реорганізації від ліквідації полягає в тому, що під час реорганізації здійснюється універсальне правонаступництво, тобто всі права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) підприємництва, що реорганізуються, переходять до одного або кількох інших підприємців. Під час ліквідації відбувається припинення прав та обов'язків юридичної особи без правонаступництва, тобто без переходу прав і обов'язків до інших осіб.

Згідно зі ст. 106 Цивільного кодексу України злиття, приєднання, поділ і перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання.

Реорганізація суб'єктів господарювання можлива в кількох різновидах: злитті, приєднанні, поділі, перетворенні.

Під час злиття кілька суб'єктів господарювання — юридичних осіб об'єднуються в одне; при цьому всі майнові права й обов'язки кожного з них переходять до новоствореного суб'єкта відповідно до передаточного акта.

Приєднання характеризується тим, що одна юридична особа приєднується до іншої; при цьому приєднана юридична особа втрачає свою юридичну самостійність і стає частиною іншої юридичної особи, до якої і переходять права й обов'язки приєднаного суб'єкта відповідно до передаточного акта.

Під час поділу одна юридична особа поділяється на дві або кілька нових; при цьому створюється дві або кілька нових юридичних осіб на основі раніше діючої однієї; усі її майнові права та обов'язки переходять до новостворених суб'єктів відповідно до роздільного акта.

У разі перетворення суб'єкт господарювання — юридична особа змінює свою організаційно-правову форму, що спричиняє зміну структури управління, прав і обов'язків учасників, звітності тощо, а також перехід усіх майнових прав та обов'язків до нового суб'єкта відповідно до передаточного акта.

Припинення діяльності суб'єктів господарювання можливе на різних підставах, обумовлених як самими суб'єктами, так і законодавством.

Так, однією з підстав примусової ліквідації господарського товариства на підставі рішення суду за поданням органів, що контролюють діяльність товариства, є систематичне або грубе порушення ним законодавства (п. «в» ч. 4 ст. 19 Закону України «Про господарські товариства»).

Примусова реорганізація суб'єкта підприємництва можлива, наприклад, у вигляді примусового поділу монопольних утворень за рішенням Антимонопольного комітету України відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції.

Останнім часом багато суб'єктів підприємницької діяльності використовують реорганізацію для поліпшення свого економічного становища і залучення інвесторів.

Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15.05.2003 р. (далі — Закон) передбачена державна реєстрація припинення юридичних осіб і фізичних осіб — суб'єктів підприємництва.

Державна реєстрація припинення юридичної особи. Згідно зі ст. 33 Закону юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом.

Юридична особа є такою, що припинилася, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи засновники (учасники) юридичної особи або уповноважені ними орган чи особа повинні подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору такі документи:

нотаріально посвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи;

документ, що підтверджує внесення плати за публікацію повідомлення про прийняття засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом рішення щодо припинення юридичної особи у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації (виданні спеціально уповноваженого органу з питань державної реєстрації, у якому публікуються відомості з Єдиного державного реєстру).

У випадках, встановлених законом, крім вказаних документів, додатково подається документ, який підтверджує одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи.

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів, які подані для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи, без розгляду повинен у день надходження цих документів внести до Єдиного державного реєстру запис про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи та направити відповідне повідомлення органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування відомості про внесення такого запису.

З дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи забороняється:

проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, щодо якої прийняте рішення щодо припинення;

внесення змін до Єдиного державного реєстру щодо відомостей про відокремлені підрозділи;

проведення державної реєстрації юридичної особи, засновником (учасником) якої є юридична особа, щодо якої прийнято рішення щодо припинення.

У ст. 36—39 Закону передбачені особливості порядку проведення державної реєстрації припинення юридичної особи:

1) у результаті її ліквідації;

2) у результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення;

3) на підставі судового рішення, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи;

4) за судовим рішенням щодо визнання юридичної особи банкрутом.

Суб'єкт господарювання вважається ліквідованим від дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності. Такий запис вноситься після затвердження ліквідаційного балансу відповідно до вимог ГК України.

Утворення та припинення фізичної особи — підприємця

Правове становище громадянина як суб'єкта господарювання регулює ст. 128 ГК, що називається «Громадянин у сфері господарювання».

Згідно з ч. 1 цієї статті громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК.

Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення (ч. 2 ст. 128 ГК).

Підприємницька діяльність громадянина може здійснюватися у різних варіантах:

- безпосередньо як *підприємець* або через *приватне підприємство*, що ним створюється;
- із залученням або без залучення найманої праці;
- самотійно або спільно з іншими особами.

У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки відповідно:

- а) засновника та/або учасника господарського товариства,
- б) члена кооперативу тощо.

в) або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у ст. 44 ГК.

Здійснюючи підприємницьку діяльність, громадянин-підприємець зобов'язаний:

у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом.

Громадянин-підприємець зобов'язаний також додержуватися вимог, передбачених ст. 46 (щодо забезпечення соціальних гарантій найманих працівників) і 49 (не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права і інтереси громадян тощо) ГК, а також іншими законодавчими актами, і несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність за завдані ним шкоду і збитки.

Громадянин-підприємець може бути визнаний судом банкрутом відповідно до положень ГК і Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Підприємницька діяльність здійснюється громадянином-підприємцем від свого імені, на свій ризик. Він є рівноправним учасником господарського обігу, має право наймати і звільняти працівників, розпоряджатися на свій розсуд прибутком, що залишається після сплати податків, тощо.

Громадянин-підприємець відповідає всім майном, що належить йому на праві приватної власності, за своїми обов'язками у сфері підприємництва (за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернене стягнення). Перелік майна громадян, на яке не може бути звернене стягнення, встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України.

Обов'язковою вимогою для визнання дієздатного громадянина суб'єктом підприємництва є державна реєстрація — в результаті саме державної реєстрації він набуває статус суб'єкта господарювання (підприємництва). Якщо громадянин не здійснив державну реєстрацію в якості суб'єкта підприємництва, хоча фактично займається підприємницькою діяльністю, то він не набуває статусу суб'єкта господарювання (підприємця). Закон пов'язує виникнення статусу підприємця не з фактичним заняттям підприємництвом, а з державною реєстрацією в якості суб'єкта підприємництва. Якщо фізична особа займається підприємницькою діяльніс-

тю без державної реєстрації, то вона порушує чинне законодавство і до неї можливе застосування правових санкцій.

Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка має намір стати підприємцем і має реєстраційний номер облікової картки платника податків, або уповноважена нею особа (далі — заявник) повинна подати особисто (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) або через уповноважену особу державному реєстратору за місцем проживання такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, до якої може бути подана як додаток заява щодо обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади;

- копію документа, що засвідчує реєстрацію у Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків;

- нотаріально засвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю;

У разі подання електронних документів нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання провадити підприємницьку діяльність, надсилається державному реєстратору поштовим відправленням.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, якщо: документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця; документи не відповідають вимогам частин першої та другої ст. 8 Закону; документи подані не у повному обсязі.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи — підприємця державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця на підставі відомостей реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця є датою державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Державна реєстрація фізичної особи — підприємця здійснюється не пізніше наступного робочого дня після надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Протягом 24 годин, крім вихідних і святкових днів, після отримання державним реєстратором від органів статистики, доходів і зборів, Пенсійного фонду України даних про взяття на облік фізичної особи — підприємця державним реєстратором видається (надсилається поштовим відправленням з описом вкладення) заявнику виписка з Єдиного державного реєстру.

Державний реєстратор може відмовити у проведенні державної реєстрації на підставі: невідповідності відомостей, які вказані у реєстраційній картці на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, відомостям, які зазначені у документах, що подані для проведення державної реєстрації; наявності обмежень на зайняття підприємницькою діяльністю, які встановлені законом, щодо фізичної особи, яка має намір стати підприємцем; наявності в Єдиному державному реєстрі запису, що заявник є підприємцем.

За інших підстав відмова у державній реєстрації не допускається.

Відповідно до ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців», державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця проводиться у разі:

- прийняття фізичною особою — підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності:

- смерті фізичної особи — підприємця;

- постановлення судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

- постановлення судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності;

постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця.

Підставами для постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця є:

визнання фізичної особи — підприємця банкрутом;
проведення нею підприємницької діяльності, що заборонена законом;
неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону.

Фізична особа позбавляється статусу підприємця з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця.

2.3. Характеристика окремих суб'єктів господарювання

2.3.1. Підприємство як суб'єкт основної ланки господарювання

Згідно зі ст. 62 Господарського кодексу України, **підприємство** — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Підприємство, якщо законом не встановлене інше, діє на підставі статуту.

Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог ст. 62—71 Господарського кодексу, якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено цим Кодексом та іншими законами, прийнятими відповідно до цього Кодексу (ст. 72 ГК).

Класифікувати підприємства можна за різними критеріями. Так, за економічними показниками та чисельністю працюючих підприємства можна поділити на малі, середні та великі. За сферою діяльності розрізняються промислові, торговельні підприємства, у сфері послуг тощо.

У Господарському кодексі **класифікація підприємств проведена за трьома критеріями:**

- 1) формою власності;
- 2) способом утворення (заснування) та формування статутного фонду;
- 3) кількістю працюючих та обсягом валового доходу від реалізації продукції за рік.

Згідно зі ст. 63 Господарського кодексу залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти **підприємства таких видів:**

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

Відповідно до ст. 113 Господарського кодексу України **приватним підприємством** визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи. Порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається цим Кодексом та іншими законами.

У ч. 3 ст. 63 ГК України передбачено, що залежно від способу утворення (заснування) і формування статутного фонду в Україні діють **підприємства унітарні та корпоративні.**

Унітарне підприємство створюється одним засновником, що виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує

питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч. 4 ст. 63 ГК).

Згідно з ч. 5 ст. 63 ГК **корпоративне підприємство** утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств встановлюються цим Кодексом, іншими законодавчими актами.

Згідно із Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» та ст. 55 ГКУ, підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до **мікропідприємств, малих підприємств, середніх або великих підприємств**.

Суб'єктами мікропідприємництва є:

1) фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи — підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

2) юридичні особи — суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

1) фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи — підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

2) юридичні особи — суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи — суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Всі інші суб'єкти відносяться до суб'єктів середнього підприємництва.

Згідно з ч. 8 ст. 63 Господарського кодексу України у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 цього Кодексу, підприємство визнається дочірнім.

На відміну від відокремлених підрозділів юридичної особи, **дочірнє підприємство** є юридичною особою, тобто самостійним суб'єктом підприємницької діяльності.

Крім того, існує поділ підприємств на види, залежно від частки іноземної інвестиції в капіталі. За таким критерієм підприємства можна поділити на підприємства з іноземними інвестиціями та іноземні підприємства.

Окремо слід охарактеризувати такі види підприємств: **державне унітарне підприємство; казенне підприємство; комунальне унітарне підприємство та підприємства колективної власності**.

Державне унітарне підприємство — це підприємство, яке утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління.

Під **казенним підприємством** розуміють державне некомерційне підприємство, яке створюється за рішенням КМУ в певних галузях народного господарства, діє на підставі державного майна, що не підлягає приватизації.

Казенні підприємства створюються в тих галузях, де законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємством.

Основним споживачем (на 50 %) продукції (робіт, послуг) такого підприємства виступає держава.

Комунальне унітарне підприємство — це підприємство, яке діє на базі відокремленої частини комунальної власності, без поділу її на частини, утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку і входить до сфери його управління.

Підприємства колективної форми власності — це корпоративні або унітарні підприємства, що діють на основі колективної форми власності.

Відповідно до ст. 93 ГКУ до них належить: виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських і релігійних організацій та інші. Перш за все, нормативно-правове регулювання діяльності таких підприємств здійснюється Законами України «Про кооперацію», «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про громадські об'єднання», «Про свободу совісті та релігійні організації».

Суб'єкти господарювання із особливим статусом

Кредитні спілки

Громадяни, які постійно проживають на території України, можуть об'єднуватись у кредитні спілки (ст. 130 ГК). Організаційні, правові та економічні засади створення та діяльності кредитних спілок, їх об'єднань, права та обов'язки членів кредитних спілок та їх об'єднань визначаються Законом України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р.

Кредитною спілкою є неприбуткова організація, заснована громадянами в установленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. Кредитна спілка є юридичною особою і діє на підставі статуту, який затверджується загальними зборами членів кредитної спілки. Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також може мати печатки та бланки, власну символіку.

Статусу юридичної особи кредитна спілка набуває з дня її державної реєстрації. Кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів. Чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути менше ніж 50 осіб, які можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання, або належать до однієї професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації, або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Установчі збори затверджують статут кредитної спілки, обирають її органи управління.

Державна реєстрація кредитних спілок здійснюється національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Державна реєстрація кредитних спілок провадиться за наявності всіх необхідних документів протягом одного календарного місяця. Реєстрація кредитних спілок здійснюється шляхом внесення відповідного запису до державного реєстру фінансових установ.

Кредитна спілка припиняє діяльність шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу) або ліквідації.

2.3.2. Благодійні та інші неприбуткові організації у сфері господарювання

Відповідно до ст. 131 ГК юридичні особи незалежно від форм власності, а також повнолітні громадяни можуть створювати благодійні організації (благодійні фонди, членські благодійні організації, благодійні установи тощо).

Загальні засади благодійництва, правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, умови діяльності благодійних організацій встановлюють положення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012.

Цілями благодійної діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах.

Сферами благодійної діяльності є: 1) освіта; 2) охорона здоров'я; 3) екологія, охорона довкілля та захист тварин; 4) запобігання природним і техногенним катастрофам і ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; 5) опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; 6) соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; 7) культура та мистецтво, охо-

рона культурної спадщини; 8) наука і наукові дослідження; 9) спорт і фізична культура; 10) права людини і громадянина та основоположні свободи; 11) розвиток територіальних громад; 12) розвиток міжнародної співпраці України; 13) стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів і підвищення конкурентоспроможності України; 14) сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих і міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні; 15) сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану.

Благодійні організації не мають права надавати благодійну допомогу політичним партіям або від імені політичних партій, а також брати участь у виборчій агітації.

Суб'єкти благодійної діяльності

Суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до цього Закону, а також інші благодійники та бенефіціари.

Суб'єкти благодійної діяльності мають право здійснювати благодійні програми, спільну благодійну діяльність та інші види благодійної діяльності спільно з нерезидентами з урахуванням особливостей, визначених законами або міжнародними договорами України.

Види благодійної діяльності: 1) безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; 2) безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права; 3) безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; 4) безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів; 5) благодійна спільна діяльність та виконання інших контрактів (договорів) про благодійну діяльність; 6) публічний збір благодійних пожертв; 7) управління благодійними ендаментами; 8) виконання заповітів, заповідальних відказів і спадкових договорів для благодійної діяльності; 9) проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законом.

Благодійні організації не є єдині неприбуткові організації, що відносяться до суб'єктів господарювання.

Так, ГК України визначає правовий статус торгово-промислових палат в Україні (ст. 21), кредитних спілок (ст. 130), товарних бірж (ст. 278—282) тощо. Проте в Україні створюються і діють інші неприбуткові організації, правовий стан яких визначається спеціальними нормативно-правовими актами. Це пов'язано з тим, що дані неприбуткові організації, за загальним правилом, не є суб'єктами господарювання, однак можуть вступати у господарські відносини для задоволення своїх статусних цілей і завдань. Зокрема, такими організаціями виступають об'єднання громадян, релігійні організації, адвокатські об'єднання, гаражно-будівельні кооперативи та ін. Так, правовий статус об'єднань громадян визначається Законом України «Про громадські об'єднання», релігійних організацій — Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», адвокатських об'єднань — Законом України «Про адвокатуру», житлово-будівельних кооперативів — Законом України «Про кооперацію». Правовий стан інших неприбуткових організацій регулюються подібними спеціальними нормативно-правовими актами.

Резюме за змістом розділу

Суб'єктами господарювання є учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Види суб'єктів господарювання: **господарські організації** — юридичні особи, створені відповідно до ЦК, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; **громадяни України, іноземці та особи без громадянства**, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом.

Товариства поділяються на **підприємницькі та непідприємницькі**.

Установа є організація, створена одним або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Організаційно-правова форма — це форма юридичної особи — суб'єкта підприємництва, що характеризує специфіку його створення, майнового статусу, характеру його прав і прав засновників (учасників) на майно, та особливості їхньої відповідальності за зобов'язаннями суб'єкта.

Під **правовим режимом майна** суб'єкта господарювання розуміють установлений правовими засобами порядок та умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізація функцій управління майном, а також його правової охорони.

Процес **утворення суб'єкта господарювання** представляє собою сукупність організаційно-правових дій, спрямованих на легалізацію (тобто надання законного статусу суб'єкту господарювання на участь у господарському обороті).

Установчі документи — статут та/або засновницький договір (установчий договір — раніше), необхідні для регулювання порядку, умов погодженої діяльності засновників, а також визначення правового статусу створюваного суб'єкта господарювання — юридичної особи.

Державна реєстрація є обов'язковою процедурою (етапом) утворення суб'єкта господарювання. Для проведення державної реєстрації юридичної особи суб'єкта господарювання або фізичної особи — підприємця, необхідно керуватися положеннями ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Суб'єкт господарської діяльності може припинити свою діяльність.

За формою припинення суб'єктів господарювання — юридичних осіб воно поділяється на реорганізацію та ліквідацію.

Основна форма проведення господарської діяльності — підприємництво.

Підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГКУ та іншими законами.

Об'єднання підприємств — це господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Під **господарськими товариствами** підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Кредитною спілкою є неприбуткова організація, заснована громадянами в установленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. Кредитна спілка є юридичною особою і діє на підставі статуту, який затверджується загальними зборами членів кредитної спілки.

Благодійною організацією визнається недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства або окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності. Благодійні організації утворюються і діють за територіальним принципом (всеукраїнські, місцеві, міжнародні).

Терміни та поняття

Акціонерне товариство
Асоціація
Благодійна організація
Господарське товариство
Господарські організації
Державна реєстрація
Засновницький договір
Командитне товариство
Консорціум
Концерн

Корпоративні підприємства
Корпорація
Кредитна спілка
Ліцензія
Об'єднання підприємств
Організаційно-правова форма
Підприємство
Повне товариство
Правовим режимом майна
Статут
Суб'єкти господарювання
Товариство
Товариство з додатковою відповідальністю
Товариство з обмеженою відповідальністю
Унітарні підприємства
Установа
Установчі документи
Утворення суб'єкта господарювання

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «суб'єкт господарювання».
2. Дайте визначення поняття «казенне підприємство».
3. Визначте види суб'єктів господарювання залежно від мети.
4. З якого моменту суб'єкт господарювання вважається утвореним?
5. Які ознаки суб'єкта господарювання відрізняють його від інших утворень?
6. Назвіть критерії класифікації суб'єктів господарювання.
7. Назвіть установчі документи суб'єктів господарювання.
8. Правове становище фізичної особи — підприємця.
9. Правове становище акціонерного товариства.
10. Розкрийте поняття господарських товариств.
11. Розкрийте поняття об'єднання підприємств.
12. Чи може суб'єкт господарювання відновити свою діяльність після процедури ліквідації?
13. Чим відрізняється акціонерне товариство від інших видів господарських товариств?
14. Що таке повне товариство?
15. Що таке банкрутство?
16. Що таке корпоративне підприємство?
17. Чи може неприбуткова організація здійснювати підприємницьку діяльність?
18. Чим відрізняються ТОВ і ТДВ?
19. Який порядок державної реєстрації юридичної особи?
20. Який порядок державної реєстрації фізичної особи?
21. В яких випадках державної реєстрації недостатньо аби суб'єкту господарювання легально розпочати свою діяльність?
22. Які є види кооперативів?
23. Які органи управління є в акціонерному товаристві?
24. Які існують підстави для припинення господарської діяльності суб'єкта господарювання?
25. Мета створення кредитних спілок?

Завдання для індивідуальної роботи

Теми рефератів і презентацій:

1. Порядок створення державних підприємств.
2. Проблеми державної реєстрації суб'єктів господарювання.
3. Актуальні проблеми припинення діяльності суб'єктів господарювання.
4. Утворення банку в Україні.
5. Організаційно-правові форми роботи суб'єктів господарювання.

6. Порівняння процедури державної реєстрації суб'єктів господарювання в Україні із державною реєстрацією у країнах ЄС.
7. Ліцензування певних видів господарської діяльності. Проблеми та шляхи їх вирішення.
8. Реорганізація підприємства як спосіб поліпшення його фінансово-економічного становища.
9. Утворення селянсько-фермерського господарства.
10. Порядок створення та організації діяльності політичної партії.

Тестові завдання:

1. Види підприємств в Україні залежно від валового річного доходу:
  - а) великі та корпоративні;
  - б) мікро, малі, середні та великі;
  - в) унітарні малі, корпоративні малі, унітарні великі, унітарні корпоративні.
2. Ліквідація товариства є завершеною, а товариство таким, що припинило свою діяльність з моменту:
  - а) винесення рішення суду про ліквідацію товариства;
  - б) з моменту внесення запису про ліквідацію товариства до Єдиного державного реєстру;
  - в) з моменту рішення загальних зборів товариства про припинення його діяльності.
3. Правоздатність у юридичної особи виникає з моменту:
  - а) державної реєстрації;
  - б) виникнення дієздатності;
  - в) рішення зборів учасників про створення такої юридичної особи
4. Хто несе відповідальність за своєчасну видачу виписки з Єдиного державного реєстру про державну реєстрацію суб'єкта господарювання його засновникам:
  - а) державний реєстратор;
  - б) посадова особа органів статистики;
  - в) засновники?
5. Вік особи, з якого вона може створити ФОП:
  - а) 14 років;
  - б) 15 років;
  - в) 16 років.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; Под ред. Мамутова В. К. — К. : Юринком Интер, 2002. — 912 с.
2. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. — 4-те вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 640 с.
3. Ліцензування господарської діяльності в Україні: коментар законодавства, суд. Практика / Ю. М. Крупка. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 304 с.
4. Матвеев П. С. Проблеми державно-правового забезпечення відносин суб'єктів господарювання з органами антимонопольного комітету України в контексті інноваційних правовідносин / П. С. Матвеев // Часопис Київського університету права. — 2013. — № 2. — С. 172–175.
5. Петруся Ю. Є. Акціонерні товариства в Україні: проблеми емітентів та інвесторів. — Дніпропетровськ, 2000. — 100 с.
6. Сагайдак Ю. В. Сутність, роль та організаційно-правові проблеми легалізації підприємництва в Україні // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. наук. доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів. — Луцьк : Волинський державний ун-т ім. Л. Українки, 2006. — С. 159–161.
7. Сагайдак Ю. В. Перші кроки. Формування статутного фонду підприємства // Український юрист. — К., 2003. — № 11. — С. 40–42.
8. Сагайдак Ю. В. Сутність, роль та організаційно-правові проблеми легалізації підприємництва в Україні // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 11. — С. 87–90.
9. Яблонська А. Господарське товариство з однією особою: особливості правового регулювання // Юридичний журнал. — 2009. — №12

МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 3.1. Загальні засади майнових відносин у сфері господарювання
- 3.2. Правове регулювання відносин власності у сфері господарювання
- 3.3. Право інтелектуальної власності у господарській діяльності
- 3.4. Цінні папери у господарській діяльності: поняття та види

У результаті вивчення цього розділу студенти мають:

- **знати:** особливості правового режиму суб'єктів господарювання; поняття та види права власності; основні правові засади права інтелектуальної власності; поняття та види цінних паперів;
- **уміти:** визначати зміст права власності; розрізняти підстави набуття та припинення права власності; працювати з нормативно-правовими актами для розв'язання конкретних завдань.

3.1. Загальні засади майнових відносин у сфері господарювання

Суб'єкти при здійсненні господарської діяльності вступають у господарські правовідносини, якими є врегульовані нормами господарського права суспільні відносини, що виникають у сфері господарювання в процесі організації та здійснення господарської діяльності. Господарська діяльність здійснюється з використанням організаційних та управлінських можливостей суб'єктів такої діяльності, а також із залученням майна.

Ст. 139 Господарського кодексу України містить положення, що майном є сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Поняття речі вміщене також у ст. 179 Цивільного кодексу України, яка під річчю розуміє предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права і обов'язки. З урахуванням положень ст. 190 ЦК України майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки, проте для визнання цих об'єктів речами в розумінні Господарського кодексу необхідно, щоб вони відповідали ознакам, зазначеним у ч. 1 ст. 139 Господарського кодексу України, а саме: мали вартісне визначення; вироблялися чи використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання; відображалися в балансі цих суб'єктів або враховувалися в інших встановлених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Суб'єкти господарювання можуть використовувати і нематеріальні активи, під яким розуміють немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані, відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Міністерством Фінансів України від 18 жовтня 1999 р. № 242. Норми ж Податкового кодексу України містять положення, що нематеріальні активи — право власності на результати інтелектуальної діяльності, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, в тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном і майновими правами.

Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі господарювання, майнові цінності можуть належати до основних фондів, оборотних засобів, коштів або товарів. Зміст цих понять і перелік об'єктів, що належать до тієї або іншої економічної форми містяться в ст. 139 Господарського кодексу України, а також в інших законах і підзаконних нормативно-правових актах з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності. У 2011 році законодавчий орган нашої держави уніфікував поняття «основні фонди» та «основні засоби». Сьогодні суб'єкти господарювання використовують поняття «основні засоби», що міститься в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затвердженому наказом

Міністерства Фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92 та під якими розуміються матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік). А також у Податковому кодексі України, де основні засоби — матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 грн, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 грн і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік). Податковий кодекс України уточнює зміст поняття «основні фонди» для суб'єктів господарювання з метою наповнення бюджетів різних рівнів.

Так, до основних фондів виробничого і невиробничого призначення згідно з ч. 3 ст. 139 Господарського кодексу України належать будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

З метою використання у бухгалтерському обліку основні засоби класифікуються, зокрема, на основні засоби (земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, будинки, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження тощо), інші необоротні матеріальні активи (бібліотечні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) споруди, природні ресурси, інвентарна тара, предмети прокату тощо), незавершені капітальні інвестиції.

Оборотними засобами відповідно до ч. 4 ст. 139 Господарського кодексу України є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів. Тобто, оборотні засоби (оборотні активи) — це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Для майнових відносин у сфері господарювання визначають поняття «кошти», під якими ч. 5 ст. 139 Господарського кодексу України трактує гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства. Податковий кодекс України визначає кошти як гривню або іноземну валюту.

Під товарами, що входять до складу майна суб'єктів господарювання та використовуються в майнових відносинах, відповідно до ч. 6 ст. 139 Господарського кодексу України визначають вироблену продукцію (товарні запаси), виконані роботи та послуги. У практиці використовують й інші визначення цього поняття. Зокрема, товарами є продукція будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому, газоподібному стані, включаючи електроенергію, а також послуги, пов'язані з поставкою товарів, якщо їх вартість не перевищує вартості самих товарів.

Закон України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 р. встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади, а також містить ряд визначень, що мають значення для майнових відносин у сфері господарювання. Так, послуги, відповідно до вищезазначеного закону, будь-який предмет закупівлі (крім товарів і робіт), зокрема, транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт.

Чинним законодавством України суб'єктам господарювання надано право формувати майно з метою ведення господарської діяльності. Найпоширеніші джерела, з яких формується майно суб'єктів господарювання, встановлює ст. 140 Господарського кодексу України. Зокрема, грошові та матеріальні внески засновників, як правило, є джерелом формування статутного капіталу (фонду) господарських товариств, майна виробничого кооперативу на стадії заснування цих суб'єктів. За рахунок майнових внесків (вступних, членських, цільових

тощо) учасників може бути сформоване майно об'єднання підприємств. При утворенні державного унітарного підприємства компетентним органом державної влади останній наділяється таке підприємство майном — відокремленою частиною державної власності. Аналогічно і комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування на базі відокремленої частини комунальної власності.

Доходи від реалізації продукції, (робіт, послуг) є основним джерелом формування майна суб'єктів господарювання після їх утворення. Норми Податкового кодексу України виділяють дохід з джерелом їх походження з України — будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, в тому числі від будь-яких видів їх діяльності на території України (включаючи виплату (нарахування) винагороди іноземними роботодавцями), її континентальному шельфі, в виключній (морській) економічній зоні, в тому числі, але не виключно, доходи в вигляді. А також, дохід, отриманий з джерел за межами України, — будь-який дохід, отриманий резидентами, в тому числі від будь-яких видів їх діяльності за межами митної території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, спадщини, подарунки, виграші, призи, доходи від виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими та трудовими договорами, від надання резидентам в оренду (користування) майна, розташованого за межами України, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих за межами України портів, доходи від продажу майна, розташованого за межами України, дохід від відчуження інвестиційних активів, в тому числі корпоративних прав, цінних паперів тощо; інші доходи від будь-яких видів діяльності за межами митної території України або територій, непідконтрольних контролюючим органам;

Капітальні вкладення як джерело формування майна суб'єкта господарювання — це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів. При цьому розрізняють державні і недержавні капітальні вкладення. Державні капітальні вкладення — це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів, джерелом фінансування яких є кошти державного бюджету, державних підприємств та організацій, а також місцевих бюджетів. У їх складі виділяють державні централізовані капітальні вкладення — інвестиції, що спрямовані на створення і відновлення основних фондів і фінансуються за рахунок коштів державного бюджету та бюджетних позичок.

Недержавні капітальні вкладення — це інвестиції, що фінансуються за рахунок коштів інвесторів із недержавними формами власності, а саме: власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позичкових фінансових коштів інвестора; залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, облігацій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб); безоплатних і благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян; коштів іноземних інвесторів (іноземні інвестиції, як прямі, так і портфельні, капітальні трансферти, кредити).

Дотації ж можуть надаватися з державного або місцевого бюджетів неприбутковим організаціям відповідно до умов міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх отримувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін.

Надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать суб'єктам господарювання, придбання майна інших суб'єктів — одне з джерел формування майна, що поділяється на кілька складових: 1) виручка від продажу майнових об'єктів; 2) надходження у вигляді орендної плати як платежу за користування об'єктом оренди; 3) придбання майна інших суб'єктів (у власність, господарське відання або оперативне управління) відповідно до укладених договорів.

Кредити банків та інших кредиторів — це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк і під процент.

Кредит поділяється на фінансовий кредит, товарний кредит, інвестиційний податковий кредит і кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики.

Безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян складають незначне за розміром джерело формування майна суб'єктів господарювання.

Майно суб'єктів господарювання може формуватися також за рахунок інших джерел, не заборонених законом.

3.2. Правове регулювання відносин власності у сфері господарювання

Відносини власності визначають як суспільні відносини, що виникають із приводу привласнення матеріальних благ. У науці поняття «власність», як правило, вживається у двох аспектах — економічному та юридичному. В економічному — це уречевлена праця і присвоєння матеріальних благ, суть якого полягає у належності наявних засобів виробництва і одержуваних продуктів праці державі, окремим колективам чи індивідам. Вона також розглядається як економічне панування суб'єкта над об'єктом, що належить йому, використання суб'єктом цих об'єктів своєю владою та у власних інтересах.

У юридичній практиці широко вживаним є поняття «право власності» — врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Право власності є основним речовим правом у сфері господарювання. Законодавець під правом власності розуміє право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК).

Зміст права власності становлять право володіння, право користування і право розпорядження.

Володіння — це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками, зокрема, індивідами та колективами, фактичне утримання речі у сфері господарювання цих осіб.

Користування — це вилучення з речей їхніх корисних властивостей, які дають можливість задовольнити відповідні потреби індивіда чи колективу.

Розпорядження — це визначення власником юридичної або фактичної долі речі.

Зазначені повноваження власник реалізує на власний розсуд (тобто за своїм інтересом, незалежно від волі і бажання інших осіб), одноосібно або спільно з іншими суб'єктами. Реалізуючи свої повноваження, власник тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених, зокрема, ст. 133 Господарського кодексу України.

Основні підходи до визначення існуючих в Україні форм власності, а також саме закріплення поняття «форма власності» відображено в Конституції України. Проаналізувавши ст. 13 і 41 Конституції України, можна зробити висновок, що в нашій державі існують три форми власності: приватна, державна та комунальна.

Істотні зміни в регулюванні інституту права власності відбулись з прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України. Так, Цивільний кодекс України містить окремі статті, присвячені праву власності Українського народу, праву приватної власності, праву комунальної власності та праву державної власності. Зокрема, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України.

Управління об'єктами державної власності, відповідно до ст. 4 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р., здійснюють Кабінет Міністрів України як найвищий орган, що визначає об'єкти управління державної власності, стосовно яких виконує функції з управління, а також об'єкти управління державної власності, повноваження з управління якими передаються іншим суб'єктам управління; Фонд державного майна України; міністерства та інші органи виконавчої влади (уповноважені органи управління); органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації (господарські структури); юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління корпоративними правами держави; Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Суб'єктом права комунальної власності є безпосередньо територіальна громада сіл, селищ, міст, районів у місті. Свої повноваження власника територіальна громада здійснює або безпосередньо або опосередковано через утворені нею органи місцевого самоврядування.

Компетенція зазначених органів щодо об'єктів права власності територіальної громади визначена Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єктами права приватної власності, відповідно до Цивільного кодексу України, є фізичні та юридичні особи. Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати.

У нашій державі на нормативному рівні закріплена класифікація форм власності — державний класифікатор, розроблений згідно з «Програмою переходу України на міжнародну систему статистики та обліку», що затверджується Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики.

Похідними від права власності, які зберігають за власником значну частину повноважень стосовно майна, що закріплюється ним за іншим суб'єктом без передачі останньому всієї сукупності прав, притаманних традиційному власникові, виділяють: право довірчої власності, право повного господарського відання, право оперативного управління, право користування (в тому числі оренда).

Право довірчої власності було започатковано з моменту прийняття 19 червня 2003 р. двох законів «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» і «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю». Частина 2 ст. 316 Цивільного кодексу України під правом довірчої власності визначає особливий вид права власності, яке виникає на підставі закону, договору управління майном. Варто відмітити, що згідно із зазначеними законами таке право виникає лише на підставі відповідного договору (договору управління майном), що укладає власник відповідного майна — установник; управитель (довірчий власник).

Положення про право господарського відання міститься в Господарському кодексі України та передбачає можливість володіння, користування та розпорядження закріпленим на ньому майном на розсуд суб'єкта цього права (підприємства), але в межах закону і затвердженого власником майна статуту підприємства. Суб'єкт права господарського відання за своїми зобов'язаннями відповідає всім майном, що закріплене за ним на цьому правовому режимі, й може бути суб'єктом банкрутства. Право господарського відання може бути закріплене за державними та комунальними унітарними підприємствами, які діють з метою отримання прибутку; унітарними комерційними підприємствами, що створюються господарськими товариствами, кооперативами, громадськими та релігійними організаціями, громадянами.

Право оперативного управління, відповідно до ст. 137 Господарського кодексу України, також є похідним від права власності, але ще обмеженішим, ніж право господарського відання. Суб'єкт права оперативного управління може володіти, користуватися і розпоряджатися закріпленим за ним майном лише за його цільовим призначенням, самостійно розпоряджаючись закріпленими за ним коштами (державні установи) й іншим майном, окрім основних фондів (казенне підприємство). Суб'єкт права оперативного управління відповідає за своїми зобов'язаннями лише майном, яким має право розпоряджатися. Якщо такого майна не вистачає для покриття його боргів, то субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями суб'єкта права оперативного управління несе власник майна (щодо казенних підприємств — держава). Право оперативного управління використовують на практиці казенні підприємства, унітарні некомерційні підприємства, а також унітарні некомерційні підприємства, які створюються господарськими товариствами, кооперативами, громадськими та релігійними організаціями, громадянами.

Господарське законодавство закріплює можливість використання в господарській діяльності майна, що перебуває у спільній власності двох або більше осіб (співвласників), тобто спільного майна, яке може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності. Правовий режим майна, що перебуває у спільній власності, права і обов'язки співвласників такого майна встановлені також нормами Глави 26 «Право спільної власності» Цивільного кодексу України.

Право власності виникає з певних юридичних фактів, передбачених нормами права. Всі підстави набуття права власності, зазначені в законодавстві, можна поділити на первинні й вторинні (похідні).

Критерієм такої класифікації є правонаступництво, тобто перехід права власності на основі права попереднього власника. Первинними визначаються такі способи, коли право власності виникає на річ вперше або незалежно від попередніх власників, зокрема, це набуття права власності на новостворене майно, привласнення загальнодоступних дарів природи, набуття права власності на знахідку, скарб, безхазяйну річ тощо.

Вторинними (похідними) визнаються такі способи набуття права власності, за яких право нового власника ґрунтується на праві попереднього власника і виникає внаслідок волевиявлення останнього. Найпоширенішим похідним способом набуття права власності є передача майна за договором (поставки, купівлі-продажу, міни тощо), а також вкладення коштів у кредитні установи, у цінні папери, успадкування майна.

Здійснюючи господарську діяльність, суб'єкти господарювання можуть набувати права власності на підставі набувальної давності. Цивільний кодекс України передбачає, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти не-

рухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність). Набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом. Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації. Особливості набуття права власності на підставі набувальної давності містяться в ст. 344 Цивільного кодексу України.

Підставами припинення права власності так само, як і підставами виникнення права власності, є юридичні факти, тобто обставини реального життя, з якими закон пов'язує припинення права власності. Варто відмітити, що одні й ті ж юридичні факти можуть одночасно бути підставами набуття права власності в однієї особи та підставами припинення права власності в іншій особі. Наприклад, договір купівлі-продажу є підставою припинення права власності у продавця і підставою набуття права власності у покупця.

Загальний перелік підстав припинення права власності міститься у ст. 346 Цивільного кодексу України, відповідно до якої, право власності припиняється у разі: відчуження власником свого майна; відмови власника від права власності; припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; знищення майна; викупу пам'яток історії та культури; викупу земельної ділянки у зв'язку зі суспільною необхідністю; викупу нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиції; конфіскації; припинення юридичної особи чи смерті власника.

Зазначений перелік підстав припинення права власності не є вичерпним. Право власності може бути припинене і в інших випадках, встановлених законом. Так, право державної і комунальної власності може бути припинено на підставі приватизації.

Право власності є одним з видів речових прав, а їх об'єктом завжди є матеріальна річ. Водночас речові права на чуже майно істотно відрізняються від права власності. Речові права — це право володіти, користуватися і розпоряджатися окремою річчю, сукупністю речей (майном) на підставі закону чи іншого юридичного факту, передбаченого законом.

Відповідно до норм Цивільного кодексу України, речовими правами на чуже майно є: право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій). Законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно.

Цивільне законодавство визначає, що право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених Цивільним кодексом України.

Відповідно до ст. 41 Конституції України та ст. 321 Цивільного кодексу України, ніхто не може бути позбавлений права власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, встановлених Конституцією і законом. Ураховуючи, що згідно зі ст. 92 Конституції України правовий режим власності визначається виключно законами України, то інші нормативно-правові акти, які обмежують права власника і не мають ознак закону, не підлягають застосуванню.

З метою захисту суб'єктами господарювання права власності, на законодавчому рівні (Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 липня 2004 р.) передбачена державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, яка визначається як офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Державна реєстраційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції, який реалізує державну політику з питань державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Суб'єкти господарювання зацікавлені у захисті своїх порушених прав. Держава на законодавчому рівні забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Норми Цивільного кодексу України містять положення, що власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства про виникнення, припинення, захист права власності та інших речових прав пленум Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надав роз'яснення, що містяться в постанові пленуму «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» від 07 лютого 2014 р. № 5. Дана постанова широко використовується у правозастосовній практиці.

3.3. Право інтелектуальної власності в господарській діяльності

Інтелектуальна власність як поняття виникло в процесі тривалої практики юридичного закріплення за певними особами їхніх прав на результати інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, художній, виробничій та інших сферах.

Відносини у суспільстві, у зв'язку із створенням і використанням об'єктів інтелектуальної власності, регулюються системою правових норм, що узагальнено називається правом інтелектуальної власності.

Конституція України (ст. 54) гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Відповідно до ст. 154 Господарського кодексу України відносини, пов'язані з використанням у господарській діяльності та охороною прав інтелектуальної власності, регулюються Господарським кодексом України та іншими законами.

Правові основи регулювання і захисту права інтелектуальної діяльності також встановлені в книзі четвертій «Право інтелектуальної власності» Цивільного кодексу України. Положення Цивільного кодексу України застосовуються до відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України та інших законів.

Ст. 156 Господарського кодексу України зазначає, що право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, сорти рослин, породи тварин відповідно до законодавства України засвідчується патентом.

Відносини суб'єкта господарювання, що є роботодавцем для винахідника (винахідників) або автора (авторів) об'єктів, зазначених у частині першій цієї статті, щодо прав на одержання патенту і права використання зазначених об'єктів інтелектуальної власності регулюються Цивільним кодексом України та іншими законами.

Використанням винаходу, корисної моделі чи промислового зразка у сфері господарювання є: виготовлення, пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, що охороняється відповідно до закону; застосування способу, що охороняється відповідно до закону, або пропонування його для застосування в Україні за умов, передбачених Цивільним кодексом України; пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, виготовленого безпосередньо способом, що охороняється відповідно до закону.

Суб'єктам господарювання належить право попереднього використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка за умов, передбачених Цивільним кодексом України. Володілець патенту може передавати свої права щодо використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка як вклад у статутний фонд підприємства.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом у випадках і порядку, передбачених законом. Використанням торговельної марки у сфері господарювання визнається застосування її на товарах і при наданні послуг, для яких вона зареєстрована, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, що проводяться в Україні, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній з впровадженням зазначених товарів і послуг у господарський (комерційний) обіг.

Свідоцтво надає право його володільцеві забороняти іншим особам використовувати зареєстровану торговельну марку без його дозволу, за винятком випадків правомірного використання торговельної марки без його дозволу. Суб'єкти права на торговельну марку можуть про-

ставляти попереджувальне маркування, яке вказує на те, що торговельна марка, яка застосовується, зареєстрована в Україні. Суб'єкти права на торговельну марку, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть на підставі договору з виробником товару (послуг) використовувати свою торговельну марку з торговельною маркою виробника, а також замість його торговельної марки. Право інтелектуальної власності на торговельну марку може бути передано як внесок до статутного фонду суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта господарювання право на торговельну марку оцінюється разом з іншим майном цього суб'єкта.

Також Господарський кодекс України визначає, що торговельна марка, право на яку належить кільком особам, — це марка, що відрізняє товари і послуги учасників об'єднання підприємств (торговельна марка об'єднання, спільна торговельна марка) від однорідних товарів і послуг інших суб'єктів господарювання, або використовується спільно кількома суб'єктами в інших випадках, передбачених законом.

Суб'єкт господарювання — юридична особа або фізична особа-підприємець може мати комерційне найменування. Фізична особа-підприємець має право заявити як комерційне найменування своє прізвище або ім'я. Відомості про комерційне найменування суб'єкта господарювання вносяться за його поданням до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом. Суб'єкт господарювання, комерційне найменування якого було включено до реєстру раніше, має пріоритетне право захисту перед будь-яким іншим суб'єктом, тотожне комерційне найменування якого включено до реєстру пізніше. Найменування юридичної особи повинно вноситься до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, розпорядником якого на сьогодні виступає Міністерство юстиції України.

Право інтелектуальної власності, відповідно до ст. 418 Цивільного кодексу України — це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається законом.

Об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання, згідно зі ст. 155 Господарського кодексу України визнаються: винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин і породи тварин; торговельні марки (знаки для товарів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне зазначення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 р., винахід (корисна модель) — результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології.

Об'єктом винаходу (корисної моделі), правова охорона якому (якій) надається згідно із законодавством України, може бути: продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо); процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу.

Винахід вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового використання.

Корисна модель вважається придатною для набуття права інтелектуальної власності на неї, якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання.

Визначення поняття «промисловий зразок» наведене у ст. 1 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р. Так, промисловим зразком визнається результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання. Об'єктом промислового зразка можуть бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, що визначають зовнішній вигляд промислового виробу.

Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом, умови та порядок видачі якого встановлюються законом.

Використанням винаходу, корисної моделі чи промислового зразка у сфері господарювання, згідно ст. 156 Господарського кодексу України, є: виготовлення, пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання з зазначеною метою продукту, що охороняється відповідно до закону; застосування способу, що охороняється відповідно до закону, або пропонування його для застосування в Україні; пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання з зазначеною метою продукту, виготовленого безпосередньо способом, що охороняється відповідно до закону.

Особа — власник патенту може передавати свої права щодо використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка як вклад у статутний фонд підприємства.

Торговельною маркою визнається будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Обсяг правової охорони торговельної марки визначається наведеними у свідоцтві її зображенням і переліком товарів і послуг, якщо інше не встановлено законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на торговельну марку є: право на використання торговельної марки; виключне право дозволяти використання торговельної марки; виключне право перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку може бути передано як вклад до статутного фонду суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта господарювання право на торговельну марку оцінюється разом з іншим майном цього суб'єкта.

При здійсненні господарської діяльності, суб'єкти господарювання можуть набувати корпоративних прав. Аналіз норм українського законодавства дає підстави дійти висновку, що до 2003 року корпоративні права в Україні розглядались лише як права власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи певні правомочності.

Нового значення поняття «корпоративні права» набуло у зв'язку із прийняттям Господарського кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2003 року. Так, ст. 167 цього Кодексу визначено, що корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі і який реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності є Державна служба інтелектуальної власності України. Відповідно до Положення «Про державну службу інтелектуальної власності», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2014 р. № 658, Державна служба інтелектуальної власності виконує ряд завдань: узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств і в установленому порядку подає їх Міністрові економічного розвитку і торгівлі; організовує в установленому порядку проведення експертизи заявок на об'єкти права інтелектуальної власності, видає патенти/свідоцтва на об'єкти права інтелектуальної власності; здійснює державну реєстрацію об'єктів права інтелектуальної власності, проводить реєстрацію договорів про передачу прав на об'єкти права інтелектуальної власності, що охороняються на території України, ліцензійних договорів; визначає уповноважені заклади для проведення експертизи заявок на об'єкти права інтелектуальної власності та доручає їм проведення такої експертизи; веде державні реєстри об'єктів права інтелектуальної власності; аналізує стан застосування і дотримання національного законодавства і міжнародних договорів у сфері авторського права і суміжних прав; здійснює міжнародне співробітництво у сфері інтелектуальної власності і представляє інтереси України в зазначеній сфері у міжнародних організаціях відповідно до законодавства; організовує інформаційну та видавничу діяльність у сфері інтелектуальної власності; організовує роботу з підготовки та перепідготовки спеціалістів з питань інтелектуальної власності; видає офіційні бюлетені з питань інтелектуальної власності; вивчає, узагальнює та аналізує досвід зарубіжних країн, а також практику застосування законодавства України у сфері інтелектуальної власності, розробляє і вносить пропозиції щодо вдосконалення та гармонізації законодавства України з нормами міжнародних договорів, учасницею яких є або має намір бути Україна; забезпечує ведення обліку організацій колективного управління, визначає уповноважені організації колективного управління, здійснює нагляд за їх діяльністю; організовує розробку нормативів і таблиць щодо розміру мінімальної винагороди і її розподілу між авторами та іншими суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав, подає їх для затвердження в установленому порядку; здійснює заходи, пов'язані із забезпеченням відтво-

рювачів, імпортерів та експортерів примірників, що містять об'єкти права інтелектуальної власності і суміжних прав, контрольними марками, та ведення Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок; здійснює ліцензування виробництва дисків для лазерних систем зчитування, матриць; забезпечує присвоєння спеціальних ідентифікаційних кодів, що підлягають нанесенню на диски для лазерних систем зчитування, матриці; здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням суб'єктами господарювання незалежно від форми власності вимог Законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» і «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»; надає адміністративні послуги у сфері інтелектуальної власності; здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери її управління; організовує розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю служби, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління; здійснює інші повноваження, визначені законом.

3.4. Цінні папери в господарській діяльності: поняття та види

Господарським кодексом України передбачено, що цінні папери є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Відносини, що виникають під час розміщення та обігу цінних паперів, регулюються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р.

Суб'єкти господарювання, якщо це входить до їх компетенції, мають право випускати (емітувати) цінні папери, реалізовувати їх, а також придбавати цінні папери, випущені іншими суб'єктами господарювання.

Нормами Господарського кодексу України визначено, що цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником і передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа іншим особам.

Цінний папір відрізняється від інших документів тим, що він завжди є документом майнового характеру. Але на відміну від інших документів, що фіксують певні майнові права (боргових розписок, страхових полісів, заповітів тощо), цінний папір може бути реалізований лише шляхом його пред'явлення. Інакше кажучи, цінний папір це такий документ, пред'явлення якого потрібне для здійснення засвідченого ним майнового права.

Цінний папір має бути складений у визначеній законом формі і повинен мати всі необхідні реквізити, перелік яких щодо конкретних видів цінних паперів встановлюється законодавством.

Однією з головних ознак цінного паперу є те, що в ньому мають бути чітко засвідчені права володіння чи визначені ті юридичні можливості, на здійснення яких має право законний володілець цінного паперу (одержання доходу у вигляді дивідендів або процентів чи певного майна).

Види цінних паперів закріплені в ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р., згідно з якою цінні папери поділяються:

1) за порядком їх розміщення (видачі) на:

– емісійні. Емісійні цінні папери — цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать: акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю; інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України;

– неемісійні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі і за формою випуску можуть бути лише ордерними або на пред'явника. Неемісійні цінні папери можуть видаватися та існувати виключно в документарній формі як паперові або як електронні документи;

2) за формою існування на:

– документарні — це паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити;

– бездокументарні — обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів;

- 3) за формою випуску:
- на пред'явника (права, посвідчені цим цінним папером, належать його пред'явникові);
  - іменні (права, посвідчені цим цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері);
  - ордерні (права, посвідчені цим цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу).

Резюме за змістом теми

Господарська діяльність здійснюється з використанням організаційних та управлінських можливостей суб'єктів такої діяльності, а також із залученням майна суб'єктами господарювання. Господарське законодавство містить положення, що майном є сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Цінні папери є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Відносини, що виникають під час розміщення та обігу цінних паперів, регулюються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. Суб'єкти господарювання, якщо це входить до їх компетенції, мають право випускати (емітувати) цінні папери, реалізовувати їх, а також придбавати цінні папери, випущені іншими суб'єктами господарювання.

Правом власності є врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Похідними від права власності, які зберігають за власником значну частину повноважень стосовно майна, що закріплюється ним за іншим суб'єктом без передачі останньому всієї сукупності прав, притаманних традиційному власникові, виділяють: право довірчої власності, право повного господарського відання, право оперативного управління, право користування.

Ст. 54 Конституції України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Терміни та поняття до теми

Майно — сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Основні засоби — матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

Право власності — врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном.

Право оперативного управління — можливість володіти, користуватися і розпоряджатися закріпленим за ним майном лише за його цільовим призначенням, самостійно розпоряджаючись закріпленими за ним коштами (державні установи) й іншим майном, окрім основних фондів (казенне підприємство).

Право господарського відання — можливість володіння, користування та розпорядження закріпленим на ньому майном на розсуд суб'єкта цього права (підприємства), але в межах закону і затвердженого власником майна статуту підприємства.

Право інтелектуальної власності — це право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти, визначені чинним законодавством України.

Торговельна марка — будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами.

Цінний папір — документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником і передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа іншим особам.

Питання для самоконтролю

1. Що є майновою основою господарювання?
2. Які Ви знаєте види майна?
3. Розкрийте зміст поняття «право власності»?
4. Які способи захисту права власності Вам відомі?
5. Які основні функції виконує Державна служба інтелектуальної власності?
6. Які Вам відомі види цінних паперів?

Тести для самоконтролю

1. Знайдіть хибне твердження. Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:
  - а) використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності;
  - б) ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;
  - в) здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню природних ресурсів;
  - г) своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;
  - д) здійснювати господарську діяльність, порушуючи права інших власників і користувачів природних ресурсів, якщо вони заважають реалізації планів суб'єкта господарювання.
2. Володілець патенту свої права щодо використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка:
  - а) може передавати як внесок у статутний фонд підприємства;
  - б) не може передавати як внесок у статутний фонд підприємства.
3. Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується:
  - а) свідоцтвом;
  - б) патентом;
  - в) ліцензією.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці.
2. Які обмеження у використанні прав інтелектуальної власності встановлені чинним законодавством?
3. Зміст інформації з обмеженим доступом.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. *Космін Ю.* Про форми власності / Ю. Космін // *Право України*. — 2001. — № 10. — С. 75–77.
2. *Коссак В. М.* Проблеми вирішення спорів, пов'язаних із захистом корпоративних прав / В. М. Коссак // *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. статей*. Випуск XI. — Івано-Франківськ: Плай, 2003. — С. 50–53.
3. *Музика Л. А.* Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. — 2002. — № 2. — С. 100–102.
4. *Право власності в Україні: навч. посібник* / [О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора та ін.]; за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 816 с.

ДОГОВОРИ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 4.1. *Поняття та види правочинів*
- 4.2. *Поняття та класифікація договорів у сфері господарювання*
- 4.3. *Умови укладення, зміни та розірвання договорів*
- 4.4. *Загальна характеристика окремих договорів у сфері господарювання*

У результаті вивчення цього розділу студенти мають:

- **знати:** поняття та види правочинів; поняття та види договорів; порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів; характерні ознаки окремих видів договорів у сфері господарювання;
- **уміти:** розрізняти види договорів; визначати істотні умови договорів та значення цих умов при укладенні договорів суб'єктами господарювання.

4.1. Поняття та види правочинів

Поняття «правочин» належить до числа фундаментальних понять цивільного та господарського права, яке пов'язується з діями, що породжують певні юридичні наслідки. У науку це поняття введено німецькими цивілістами, використовується також замість терміна «угода» та завдяки його походженню від словосполучення чинити право, тобто виконувати певні дії, які мають юридичну силу.

Відповідно до ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України **правочин** визначається як дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Виходячи з цього можна виділити ряд ознак правочину:

- по-перше, він є вольовим і свідомим актом (дією), що відрізняє його від подій;
- по-друге, є дією цілеспрямованою, тобто спрямований на досягнення певного правового результату, що відрізняє його від юридичних вчинків, які не є цілеспрямованими діями (знахідка, виявлення безхазяйної речі ін.);
- по-третє, лише спрямовується на настання певного правового результату, однак не завжди його породжує;
- по-четверте, є завжди правомірною дією, що відрізняє його від правопорушень;
- по-п'яте, має мету та мотиви вчинення. Так, метою правочину є той правовий результат, на досягнення якого спрямований правочин. Мета завжди має правове значення, оскільки має бути законною. А мотивом є внутрішній психічний стан особи, який спонукає її до вчинення правочину. Як правило, мотив правового значення не має, за винятком окремих випадків (наприклад, ст. 233 Цивільного кодексу України правочин, вчинений під впливом тяжкої обставини).

Правочини можна класифікувати за різними критеріями та виділити такі **види** правочинів:

1) за кількістю сторін:

а) *односторонні*, тобто ті, що створюють обов'язки, як правило, лише для особи, яка вчинила правочин; а для інших осіб лише у випадках встановлених законом або за домовленістю з цими особами (заповіт);

б) *двосторонні* — погоджена дія двох сторін (договір купівлі-продажу);

в) *багатосторонні* — погоджена дія двох або більше сторін;

2) відповідно до моменту вчинення:

а) *консенсуальні* — достатньо погодження волі учасників правочину. Тобто, з моменту узгодження волі стосовно всіх істотних умов, правочин вважається укладеним. Одночасно з цим у сторін виникають відповідні права й обов'язки (за договором купівлі-продажу покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму. Виникнення прав і обов'язків сторін за цим договором може як співпадати, так і не співпадати з моментом передачі майна);

б) *реальні* — необхідно вчинити фактичні дії (наприклад, передачу майна), після чого правочин буде вважатися укладеним (за договором позики права й обов'язки його сторін виникають не з моменту укладення договору, а з моменту передачі майна);

3) за наявності або відсутності майнового еквіваленту:

а) *платні*, тобто дії однієї сторони відповідають обов'язку іншої вчинити зустрічну дію, пов'язану з наданням будь-якого майна (за договором купівлі-продажу продавець передає майно (річ) у власність покупця, а останній зобов'язаний прийняти це майно і сплатити за нього певну грошову суму);

б) *безвідплатні* — обов'язок здійснити те чи те майнове надання покладається на одну сторону (передача майна за договором дарування, договір позики грошей без стягнення процентів, договір позички, доручення без зобов'язання виплати повіреному винагороди). Безоплатними є односторонні правочини;

4) за умовами настання правових наслідків:

а) *безумовні* — правочини, за якими настання правових наслідків не пов'язується з певними умовами;

б) *умовні* — правочини, в яких виникнення правових наслідків залежить від умови, яка може статися або навпаки не статися у майбутньому.

Чинне законодавство передбачає, що будь-який правочин повинен набрати юридичної сили, щоб вважатися чинним, а для цього він повинен відповідати вимогам, що містяться у ст. 203 Цивільного кодексу України. Так, згадана стаття висуває загальні вимоги, що стосуються правомірності змісту правочину, дієздатності та волевиявлення сторін, форми укладення правочину, правових наслідків та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 203 Цивільного кодексу України зміст правочину не може суперечити цьому кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

Ч. 2 ст. 203 Цивільного кодексу України передбачає, що особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Крім цієї загальної вимоги, до суб'єктів правочину можуть ставитися також і спеціальні вимоги. Наприклад, відповідно до ст. 712 Цивільного кодексу України, постачальником за договором поставки може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності.

Відповідно до ч. 3 ст. 203 Цивільного кодексу України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Зокрема, вільною вважається згода, здійснена без зовнішнього протиправного тиску на учасника правочину, тобто без погрози, застосування насильства та ін. Повною ж є згода, здійснена при наявності обізнаності учасника правочину про його істотні умови.

Учасник правочину може виражати свою волю на його вчинення усно, письмово, конкретними діями, мовчанням.

Стаття 203 Цивільного кодексу України містить вимоги і до форми правочину. Під формою правочину розуміють спосіб вираження волі його сторін. Форма правочину залежить від суб'єктного складу правочину, предмета правочину, ціни правочину, строку, на який правочин укладається, конкретного виду правочину, прямих вказівок закону на форму конкретного правочину.

Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

Цивільне законодавство передбачає, що у письмовій формі належить вчиняти такі види правочинів:

- між юридичними особами;
- між фізичною та юридичною особою;
- правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо:

по-перше, його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони;

по-друге, воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

по-третє, він підписаний його стороною (сторонами). Відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року, використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випад-

дках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів.

Важливе значення для суб'єктів господарювання мають правові наслідки недотримання письмової форми правочину. Так, відповідно до ч. 1 ст. 218 Цивільного кодексу України, недотримання письмової форми правочину не має своїм наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом; рішення суду не може ґрунтуватися на показах свідків; заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорування окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо- відеозапису та іншими доказами.

Недійсним же є правочин, який хоч і спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, але не створює цих наслідків внаслідок невідповідності цих дій вимогам актів цивільного законодавства.

Підстави недійсності правочину поділяються на загальну та спеціальні. Так, загальною є підстава, що міститься у ст. 215 Цивільного кодексу України, тобто недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) загальних вимог, про які ми вже згадували. Спеціальними є всі інші підстави.

За характером порушення закону та правовими наслідками недійсні правочини поділяються на:

1) **нікчемні**: правочини, недійсність яких встановлена законом. Визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Будь-яка заінтересована особа може звернутися до суду з вимогою про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. Суд може застосувати наслідки нікчемного правочину з власної ініціативи.

До нікчемних правочинів відповідно до Цивільного кодексу України, зокрема, належать:

- правочин, вчинений із порушенням письмової форми у випадках встановлених законом (договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому; договір банківського вкладу);

- правочин, вчинений з порушенням вимоги щодо його нотаріального посвідчення;

- правочин, вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;

- правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування;

- правочин, вчинений недієздатною особою;

- правочин, який порушує публічний порядок;

2) **оспоруваними** є правочини, недійсність яких прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом. Такий правочин може бути визнаний недійсним судом.

До оспоруваних правочинів, відповідно до ст. 222–234 Цивільного кодексу України, належать:

- правочин, учинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;

- правочин, вчинений особою, обмеженою в цивільній дієздатності, за межами її цивільної дієздатності;

- правочин, учинений дієздатною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними;

- правочин, учинений юридичною особою, без відповідного дозволу (ліцензії);

- правочин, учинений під впливом помилки;

- правочин, учинений під впливом обману;

- правочин, учинений під впливом насильства;

- правочин, учинений у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною;

- правочин, учинений під впливом тяжкої обставини;

- фіктивний правочин.

За своєю правовою природою будь-який цивільно-правовий договір визнається правочинном. Тобто, категорії «правочин» і «договір» співвідносяться між собою як загальне і окреме, а саме кожний договір є правочинном, але не кожний правочин є договором.

4.2. Поняття та класифікація договорів у сфері господарювання

У сфері господарювання як різновид правочину використовуються багато договорів, серед яких найпоширеніші — господарські договори.

Взагалі, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Найважливішою вимогою прийнято вважати

співпадіння волі сторін стосовно прав і обов'язків, що виникають у них, причому воля повинна бути не тільки взаємною, але і погодженою, тобто співпадати за обсягом та змістом.

Договір являє собою одне із найуніверсальніших правових засобів, у рамках якого інтерес кожної сторони, у принципі, може бути задоволений лише за допомогою задоволення інтересу іншої сторони. Це і породжує зацікавленість сторін в укладанні договору і його належному виконанні.

У межах нормативно-правового регулювання нашої держави здійснюється регулювання майнових господарських та інших відносин суб'єктів господарювання з їх контрагентами завдяки застосуванню двох основних нормативно-правових категорій: договір і господарський договір. Обидва вони є майновими договорами.

На законодавчому рівні майнові договори усіх видів врегульовано Цивільним кодексом України (ст. 151–160). У господарському праві категорія договір використовується у загальному і спеціальному значеннях. Договір, який регулює ст. 153 Цивільного кодексу, у господарському праві означає будь-яку майнову угоду між двома або більше суб'єктами господарського права. Проте відносно статутної діяльності суб'єкта господарювання майнові договори різні. Наприклад, договір поставки підприємством продукції чи договір підряду на капітальне будівництво, з одного боку; договір купівлі-продажу підприємством меблів для офісу, канцелярських товарів тощо — з іншого. Ці договори різні, оскільки одні регулюють діяльність суб'єктів господарювання, що передбачена статутними документами, а інші направлені на обслуговуючу діяльність.

Саме тому на законодавчому рівні здійснюється регулювання договорів про основну господарську діяльність суб'єктів окремою юридичною категорією, а саме категорією господарського договору. Науковці визначають, що поняття «договір» і «господарський договір» співвідносяться як загальне і особливе.

Господарському договору притаманні функції, під якими розуміють передбачені або санкціоновані законом регулятивні властивості його як юридичного акта, завдяки яким врегульовуються відповідні господарські відносини.

Так, господарському договору властиві загальні договірні і специфічні, тобто господарсько-договірні, функції.

Загальними функціями договору є:

1) ініціативна — договір як акт вияву ініціативи і узгодженої волі сторін врегулювати певні відносини;

2) програмно-координаційна — договір як програма поведінки сторін щодо здійснення господарських відносин і засіб узгодження, координації їхніх дій відповідно до економічних інтересів і намірів;

3) інформаційна — договір завдяки формальній визначеності його умов включає в себе інформацію про правове становище сторін у договорі, яка необхідна сторонам, у відповідних випадках — юрисдикційним органам, третім особам;

4) гарантійна — лише завдяки договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, задаток, застава тощо;

5) правозахисна — договір є правовою формою відносин, тобто формою, у межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін шляхом використання майнових санкцій, засобів оперативного впливу.

На господарські договори поширюються загальні положення цивільного права, проте через специфіку відносин, що складаються у процесі здійснення господарської діяльності, здебільшого правове регулювання господарських договорів здійснюється через спеціальне законодавство.

Різноманітність господарської діяльності обумовлює значну кількість видів господарських договорів. Кожному господарському договору властиві і загальні риси цієї правової категорії, і ознаки, притаманні саме цьому виду господарських договорів. Тому для класифікації господарських договорів використовують доктринальну та нормативну класифікації, основою яких є їхні внутрішньо-юридичні властивості.

Теорія зобов'язального права класифікує господарські договори за кількома критеріями:

- за суб'єктним складом розрізняють:

а) двосторонні договори (договір поставки);

б) багатосторонні договори (договір перевезення вантажу);

- залежно від юридичної підстави укладення договору розрізняють:

а) господарські договори, які укладаються на підставі державних замовлень і зміст яких має відповідати цим замовленням. Такі господарські договори визначені і регулюються як

державні контракти (договори поставки продукції, виконання робіт, надання послуг тим споживачам, потреби яких фінансуються за рахунок держави і замовниками у яких виступають відповідні центральні органи виконавчої влади);

б) господарські договори, які укладаються на поставку продукції, виконання робіт, надання послуг на підставі волевиявлення сторін, що формується в істотних умовах договорів;

- залежно від способу виникнення:

а) формальні господарські договори (для укладання необхідні два моменти: узгодження волевиявлення сторін (консенсус) і вираження волі у письмовій формі);

б) реальні господарські договори (для укладання необхідні не тільки узгодження волі сторін, а й передача речі чи надання послуг, що є предметом договору);

в) консенсуальні господарські договори (для укладання важливий момент реальних намірів сторін, недвозначно виражених словами або конклюдентними діями);

- за способом оферти і визначення змісту:

а) договори приєднання — господарські договори, у яких одна сторона наперед визначає істотні умови майбутнього договору, а інша сторона або приймає їх, або не вступає в договір (перевезення вантажів, страхування тощо);

б) договори, зміст яких сторони визначають безпосередньо при їх укладанні;

- за змістом істотних умов:

а) прості договори, які мають у своєму тексті майнові елементи лише одного виду договору: поставки, міни, перевезення і т. ін.

б) складні договори поєднують у собі майнові елементи двох і більше договорів (у договорі підряду на капітальне будівництво — поставка, підряд, майновий найм та ін.);

— за регулятивними функціями:

а) попередні договори визначають умови, на яких сторони зобов'язуються у певний строк укласти господарський договір (так званий «договір про договір»);

б) основні господарські договори відповідають загальному порядку укладання;

в) генеральні договори укладаються на весь період діяльності, яка регулюється та визначає істотні умови співробітництва сторін протягом усього періоду здійснення відповідної діяльності;

г) поточні господарські договори укладаються, як правило, на підставі генерального договору як такі, що розраховані на певні (короткі) проміжки часу.

Нормативна класифікація господарських договорів здійснюється за предметною ознакою, тобто залежно від видів майнових відносин, які є предметом відповідних договорів. Їх система відображена у Цивільному кодексі України як одному із законів про господарські договори (підрозділ II «Окремі види зобов'язань» розділу III «Зобов'язальне право»). Цивільний кодекс України систематизує господарські договори разом із цивільними.

Так, за предметною ознакою розрізняють:

- господарські договори на передачу майна у власність (повне господарське відання, оперативне управління);

- на передачу майна у строкове сплатне користування;

- на виконання робіт;

- на перевезення вантажів (транспортні господарські договори);

- надання інших господарських послуг.

4.3. Умови укладення, зміни та розірвання договорів

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Певні різновиди господарських договорів мають свої особливості укладення (спрощений спосіб укладання договору, обов'язковість укладання договору, відповідальність за неукладення договору, незастосування загального порядку укладення договору взагалі тощо). У Господарському кодексі України визначено особливості укладення таких договорів: попередніх (ст. 182 ГК України), договорів, що укладаються на підставі державного замовлення (ст. 183 ГК України), договорів, що укладаються на основі вільного волевиявлення сторін, зразкових і типових договорів (ст. 184 ГК України), господарських договорів, що укладаються на біржах, ярмарках і публічних торгах (ст. 185 ГК України), організаційно-господарських договорів (ст. 186 ГК України), договорів, що укладаються за рішенням суду (ст. 187 ГК України).

У змісті договору науковцями та практиками прийнято розрізняти істотні, звичайні та випадкові умови.

Істотними визнаються ті умови, без яких певний вид договору не може вважатися укладеним. Тому істотні умови визначають обов'язковий зміст договору (наприклад, ціна в договорі купівлі-продажу).

При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Щодо строку дії господарського договору, то ним є час, упродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

До звичайних умов договору відносяться ті, які самі по собі передбачаються і, як правило, у договір не включаються тому, що передбачені у нормах права. Відсутність звичайних умов у договорі не впливає на його юридичну чинність, тому що в цьому випадку застосовуються правила відповідної правової норми. Наприклад, при відсутності в договорі вказівки на місце здійснення зобов'язання застосовуються правила, що містяться в ст. 532 Цивільного кодексу України.

Випадковими умовами договору визнаються ті, які найчастіше не передбачаються в договорах такого типу, але можуть бути включені в його зміст за взаємною згодою сторін.

Нормами чинного законодавства України передбачено загальний порядок укладання господарських договорів. Серед яких, відповідно до ст. 181 Господарського кодексу України виділяють такі:

по-перше, господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів;

по-друге, проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. У випадку, коли проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках;

по-третє, сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог частини згаданої статті кодексу і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору;

по-четверте, за наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором;

по-п'яте, сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишилися неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони;

по-шосте, у разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо);

по-сьоме, якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона-виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими;

і останнє, у разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України.

Загальний порядок укладення господарських договорів, викладений у ст. 181 Господарського кодексу України, має відмінності від порядку укладення цивільно-правових договорів, визначеного у главі 53 Цивільного кодексу України. Це можна пояснити складністю багатьох господарських зв'язків.

Порядок зміни та розірвання господарських договорів визначається ст. 188 Господарського кодексу України. За загальним правилом зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором.

Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або в разі неодержання відповіді в установлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

Основні норми щодо зміни та розірвання договору, які можуть бути застосовані до господарських договорів, зосереджені і в гл. 53 Цивільного кодексу України. Зміна й розірвання договору — поняття близькі, але різні за наслідками. Якщо в разі зміни договору зобов'язання сторін зберігаються, хоча й у зміненому вигляді, то під час розірвання договору вони припиняються на майбутнє, тобто зміна договору означає, що при збереженні його сили загалом деякі з його умов формулюються по-новому, порівняно з тим, як вони були зафіксовані під час укладення договору. Розірвання договору завжди призводить до дострокового його припинення.

Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Це, певно, найкращий вихід з положення, оскільки, зазвичай, означає найменші втрати для сторін при настанні правових наслідків або зводить їх до мінімуму. Проте договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного його порушення другою стороною та в інших випадках, встановлених самим договором чи законом. Якщо договір укладено на користь третьої особи, сторони не мають права розірвати або змінити його без згоди цієї особи з моменту її згоди скористатися своїм правом за договором.

Істотним вважається таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої ним шкоди інша сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. При цьому термін «шкода» трактується досить широко — окрім можливих додаткових витрат, неотримання прибутків, це можуть бути й інші наслідки та інтереси сторони. Збиток може бути вже завданим (у момент його виявлення) або може бути створено умови для можливого його спричинення у майбутньому.

Для заявлення про спричинені збитки необхідні такі умови: порушення (невиконання, неналежне виконання) зобов'язання (норм договору або закону), провина контрагента; збиток (настання збитку або можливість його настання); наявність причинного зв'язку між порушенням (невиконанням, неналежним виконанням) і настанням збитку (загрозою настання збитку).

У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору, його можна змінити або розірвати за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті власне зобов'язання.

Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду лише у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або спричинить для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом.

Істотну зміну обставин не слід плутати з обставинами непереборної сили (форс-мажор). Непереборна сила зумовлює неможливість виконання зобов'язань і за законом є підставою для звільнення сторони від відповідальності за їх невиконання. При істотній зміні обставин можливість виконання зобов'язань зберігається, але виконання стає вкрай не вигідним для однієї зі сторін і порушує її інтереси.

Від зміни (розірвання) договору слід відрізняти односторонню повну або часткову відмову від нього. Відмова може бути наслідком порушення одним з контрагентів зобов'язань за договором. Застосовуючи її, слід враховувати, що право на односторонню відмову від виконання договору може виникнути тільки на підставі договору або закону.

4.4. Загальна характеристика окремих договорів у сфері господарювання

Як було згадано раніше, у сфері господарювання суб'єкти використовують велику кількість договорів. У цьому підрозділі зупинимося детальніше на характеристиці найтипівіших договорів, що використовують суб'єкти господарювання.

Публічний договір. відповідно до ст. 633 Цивільного кодексу України. — це договір, у якому одна сторона — підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Виходячи з аналізу цієї статті, можна зробити висновок, що однією з важливих і характерних умов публічного договору є специфічна діяльність підприємця або юридичної особи, яка має публічний, відкритий характер. Така публічна діяльність повинна здійснюватися щодо кожної особи, яка звернеться до підприємця. Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом. Підприємець не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг).

Установити критерії, за допомогою яких можна вважати діяльність підприємця або юридичної особи публічною і, таким чином, визначити, чи зобов'язаний конкретний суб'єкт укладати публічні договори, виходячи з характеру своєї діяльності, можна спробувати за допомогою спеціальних норм, які присвячено окремим видам договорів. Так, на підставі ст. 915 ЦК України перевезення, що здійснюється юридичною особою, вважається перевезенням транспортом загального користування, якщо із закону, інших нормативно-правових актів або ліцензії, виданої цій організації, випливає, що вона має здійснювати перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти за зверненням будь-якої особи.

Договір приєднання — договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору (ст. 634 Цивільного кодексу України).

Договір приєднання може бути змінений або розірваний на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору.

Договори приєднання мають французьке термінологічне походження. Так, монопольні, а тому економічно сильніші утворення, в односторонньому порядку заздалегідь розробляли формуляри, в яких диктували свої умови, а контрагент лише приєднувався до них. На сучасному етапі в законодавстві багатьох європейських країн значна увага звертається на створення системи дієвих гарантій захисту прав сторони, якій пропонуються типові, стандартні умови при укладенні договорів. У межах Європейського Союзу схвалена Директива Ради Європи про недобросовісні умови договорів із споживачами з умовою її обов'язкової імплементації в національне законодавство країн — учасниць ЄС.

Договір купівлі-продажу, відповідно до якого одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (гл. 54 Цивільного кодексу України).

Предметом договору купівлі-продажу можуть бути:

по-перше, товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому;

по-друге, майнові права. До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не випливає із змісту або характеру цих прав;

по-третє, право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом.

Виділяють договори купівлі-продажу на біржах, конкурсах, аукціонах (публічних торгах), договори купівлі-продажу валютних цінностей і цінних паперів, до яких застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено законом про ці види договорів купівлі-продажу або не випливає з їхньої суті.

Особливості договору купівлі-продажу окремих видів майна можуть встановлюватися законом (Закон України «Про купівлю-продаж нерухомості» та ін.).

Договір підряду. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ст. 837 Цивільного кодексу України).

Правове регулювання договору підряду здійснюється главою 61 Цивільного кодексу України, Законом України «Про захист прав споживачів» і нормативно-правовими актами для окремих видів договору підряду.

Характерними рисами договору підряду є: підрядник виконує роботу за завданням замовника для задоволення його інтересів; підрядник зобов'язаний виконати певну роботу, результатом якої є виготовлення нової речі або обробка, переробка, ремонт речі, що вже існує; річ, створена за договором підряду, належить на праві власності підряднику до моменту прийняття виконаної роботи замовником; підрядник самостійний у виборі засобів і способів досягнення обумовленого договором результату; підрядник зобов'язаний виконати роботу на свій ризик, тому може одержати винагороду лише у разі, якщо досягне обумовленого договором результату; підрядник виконує роботу за певну винагороду, право на одержання якої у нього виникає лише після виконання і передачі замовнику її результату, крім випадків встановлених договором або законом.

Договір зберігання, один із найдавніших різновидів договорів, який призначений забезпечити схоронність речі особи, яка не може здійснювати за нею нагляд. За цим договором одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яку їй передала друга сторона (поклажодавець), і повернути її поклажодавцеві у схоронності (ст. 936 Цивільного кодексу України).

Предметом договору зберігання є послуга, яка полягає в сукупності корисних дій, що спрямовані на прийняття, зберігання та подальше повернення зберігачем певного об'єкта. Істотною умовою цього договору є його строк (термін), тобто період часу, впродовж якого (чи до досягнення якого) зберігач зобов'язаний зберігати передану йому річ. Договір зберігання може бути строковим (тобто таким, що укладено на певний визначений у договорі строк) і безстроковим (тобто таким, що припиняється вимогою повернути майно, яке перебуває на зберіганні). Якщо договір є відплатним, то істотною умовою також є ціна договору.

Договір позички. За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку (ст. 827 Цивільного кодексу України).

Юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, не може передавати речі у безоплатне користування особі, яка є її засновником, учасником, керівником, членом її органу управління або контролю.

Предметом позички можуть бути лише індивідуально-визначені неспоживні речі, як рухомі, так і нерухомі. Однак підприємство як цілісний майновий комплекс не може бути предметом договору позички, оскільки з підприємством можна укласти лише правочини з метою одержання прибутку, а за юридичними ознаками договір позички має безоплатний характер. Готівкові гроші, монети можуть бути предметом позички лише для використання як експонатів на виставці.

Договір про надання послуг. За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу.

Предметом договору про надання послуг є виконання певних дій або здійснення певної діяльності, які не мають матеріального результату.

Специфічною рисою договору про надання послуг є встановлення вимоги щодо виконавця надати послугу особисто, хоча і допускається можливість покладення виконання договору на іншу особу, за умови повної відповідальності виконавця перед замовником. Строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами.

Загальні положення щодо договору про надання послуг поширюються на всю низку договорів, предметом яких є надання послуги, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності. Їх передбачено Цивільним кодексом України поза межами глави (перевезення, страхування, транспортне експедирування, зберігання, доручення, комісія, управління майном та ін.) та в інших нормативно-правових актах і законах України.

Договір доручення. За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії (ст. 1000 Цивільного кодексу України).

Договір доручення є різновидом договорів про надання послуг. Серед договорів про надання послуг в окрему групу виокремлюються договори про надання послуг юридичного характеру. У цивільному законодавстві закріплено такі види договорів цієї групи: договір доручення, договір комісії, договір управління майном та агентський договір. Ці види договорів поєднує те, що вони опосередковують відносини, учасником яких є особа (посередник), яка діє не у власних інтересах, а в інтересах іншої особи. Крім того, усі вказані договори пов'язані із наданням юридичних послуг, тобто здійсненням дій, які мають правові наслідки. Разом з тим кожен із цих договорів має свої власні особливості, що дає підстави розглядати їх як окремі види договорів.

Договір позики. За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку саму суму грошових коштів (суму позики) або таку саму кількість речей того самого роду та такої самої якості (ст. 1046 Цивільного кодексу України).

Предметом договору позики можуть бути грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, причому позичальник, отримавши за договором позики грошові кошти, зобов'язаний повернути позикодавцеві таку саму суму, а якщо йшлося про зазначені вище речі — рівну кількість речей того самого роду та такої самої якості. Тобто в договорі позики не можна передбачити повернення замість грошей інших речей і навпаки, оскільки в такому разі матимуть місце фактичні правовідносини купівлі-продажу.

Кредитний договір угода, відповідно до якої банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит і сплатити проценти. Правове регулювання цього виду договорів здійснюється Цивільним і Господарським кодексами України.

Кредитний договір визначає взаємні зобов'язання та економічну відповідальність за дотримання принципів кредитування двох сторін: підприємства та банку, що його обслуговує. Найчастіше кредитний договір укладають шляхом складання одного документа, підписаного сторонами, іншими правовими актами або угодою сторін, що можуть установлювати додаткові вимоги до форми кредитного договору. У сучасній юридичній практиці дозволяється укладення кредитного договору за допомогою електронних торговельних систем, без оформлення договору на паперовому носії, а також з використанням факсимільного відтворення підпису шляхом механічного або іншого копіювання, електронно-цифрового підпису або іншого аналога.

Резюме за змістом теми

Поняття «правочин» належить до числа фундаментальних понять цивільного та господарського права, яке пов'язується з діями, що породжують певні юридичні наслідки. У науку це поняття введено німецькими цивілістами, використовується також замість терміна «угода» та завдяки його походженню від словосполучення чинити право, тобто виконувати певні дії, які мають юридичну силу. Відповідно до ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України **правочин** визначається як дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір являє собою одне із найуніверсальніших правових засобів, у рамках якого інтерес кожної сторони, у принципі, може бути задоволений лише за допомогою задоволення інтересу іншої сторони. Це і породжує зацікавленість сторін в укладанні договору і його належному виконанні.

У межах нормативно-правового регулювання нашої держави здійснюється регулювання майнових господарських та інших відносин суб'єктів господарювання з їх контрагентами завдяки застосуванню двох основних нормативно-правових категорій: договір і господарський договір. Обидва вони є майновими договорами.

На господарські договори, як різновид правочину, поширюються загальні положення цивільного права, проте через специфіку відносин, що складаються у процесі здійснення господарської діяльності, здебільшого правове регулювання господарських договорів здійснюється через спеціальне законодавство.

Господарські договори укладаються, змінюються та припиняються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Терміни та поняття до теми

Правочин — дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір — домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір купівлі-продажу — договір, відповідно до якого одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (глава 54 Цивільного кодексу України).

Істотні умови договору — передбачені чинним законодавством умови, без яких договір вважається неукладеним або недійсним.

Оферта — пропозиція стороною укласти договір.

Акцепт — прийняття стороною пропозиції щодо укладення договору.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть особливі ознаки господарського договору.
2. Яким чином класифікуються господарські договори?
3. Назвіть функції господарського договору.
4. Які умови є істотними для будь-якого господарського договору?
5. В якому порядку укладається господарський договір?
6. Щодо яких господарських договорів законом встановлено особливості їх укладення?
7. В якому порядку відбувається зміна і розірвання господарського договору?
8. Охарактеризуйте основні види договорів, що укладаються у сфері господарювання.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Правове регулювання договорів за державним замовленням.
2. Особливості укладення договорів на біржах, ярмарках.
3. Порядок оформлення розбіжностей під час укладення договору.
4. Випадки, коли врегулювання розбіжностей під час укладення договору у судовому порядку є обов'язковим.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Актуальні проблеми господарського права :[навч. посіб.] / за ред. В. С. Щербини. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 538 с.
2. Буткевич С. А. Заключение хозяйственных договоров / С. А. Буткевич. — К. : Вища шк., 1978. — 64 с.
3. Корчак І. І. Господарський договір і діяльність підприємства / І. І. Корчак. — К. : Політвидав України, 1969. — 84 с.
4. Недійсний та не укладений господарський договір: правові підстави та наслідки : [монографія] / С. А. Подоляк. — К. : Ліра, 2012. — 214 с.
5. Господарське право : [підручник] : у 2 ч. — Ч. 1 / [В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін.] ; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Н. С. Хатнюк. — К. : КНЕУ, 2011. — 507 с.

ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

5.1. Поняття та підстави виникнення та припинення господарських зобов'язань

5.2. Виконання господарських зобов'язань

5.3. Способи забезпечення виконання господарських зобов'язань

Вивчивши матеріал цього розділу, студент знатиме:

- поняття господарського зобов'язання та його специфічні ознаки;
- підстави виникнення господарських зобов'язань;
- види господарських зобов'язань;
- підстави припинення господарських зобов'язань;
- принципи, на яких базується виконання господарського зобов'язання;
- заходи захисту прав і відповідальність учасників господарських відносин, які спрямовані на забезпечення виконання господарських зобов'язань;

а також умітиме:

- аналізувати різницю між господарсько-оперативними, господарсько-управлінськими та внутрішньогосподарськими зобов'язаннями;
- визначати належну особу та місце виконання господарського зобов'язання;
- розрізняти завдаток і аванс, заставу та іпотеку;
- застосовувати заходи захисту прав, спрямованих на забезпечення господарських зобов'язань.

5.1. Поняття та підстави виникнення та припинення господарських зобов'язань

Господарські зобов'язання — це складні та різноманітні за своєю сутністю правовідносини, що виникають між суб'єктами у процесі реалізації ними продукції, наданням послуг, виконанням робіт, здійсненням тих чи тих господарських (у тому числі управлінських) дій та ін., і є передумовою виникнення господарської діяльності.

Також господарські зобов'язання виникають як результат учинення протиправних дій одного суб'єкта щодо іншого, наприклад, заподіяння шкоди, незаконного привласнення майна тощо. Завершаються ж господарські правовідносини припиненням господарських зобов'язань.

Юридична література оперує значною кількістю підходів до розуміння господарських зобов'язань. Перш за все, відсутності єдиного підходу до розуміння виникнення, зміни та припинення господарських зобов'язань заважає наявність термінологічних розбіжностей, що містяться у Господарському та Цивільному кодексах України, що безпосередньо і регулюють питання, пов'язані з господарськими зобов'язаннями. І якщо підставам виникнення господарських зобов'язань у спеціальній юридичній літературі приділена певна увага науковців, то підстави припинення таких зобов'язань практично не досліджувались. Тому далі проаналізуємо зазначені категорії та підходи до їх розуміння.

Господарський кодекс України (далі — ГК України) дає нам легальне визначення господарського зобов'язання. Так, відповідно до ст. 173 зазначеного нормативного акту, господарське зобов'язання — це зобов'язання, що виникає між суб'єктами господарювання та іншим учасником (учасниками) господарських відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, у силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язана вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Сукупність усіх суб'єктивних прав та обов'язків учасників господарських зобов'язань називають змістом таких зобов'язань.

Також доречно виокремити і специфічні ознаки, що притаманні господарському зобов'язанню, оскільки саме ознаки дозволяють нам відрізнити господарське зобов'язання від

цивільно-правового, адже категорію «зобов'язання» вперше розглянули саме у цивільному праві:

1) особливий суб'єктний склад. До суб'єктів, між якими можуть виникати господарські зобов'язання, відносять:

- юридичних осіб між собою (підприємства, установи та організації передбачених чинним законодавством форм власності, що здійснюють господарську діяльність і зареєстровані у встановленому законодавством порядку);

- фізичних осіб між собою (громадяни, іноземці та особи без громадянства), що займаються господарською діяльністю та зареєстровані у встановленому законодавством порядку як підприємці (ст. 55 ГК України).

Тобто, суб'єктами зобов'язань, що нами розглядаються, є зобов'язана сторона та управлена сторона, а також суб'єкти організаційно-господарських повноважень (а не тільки боржник і кредитор, які є характерними сторонами цивільно-правових зобов'язань). І якщо цивільним правовідносинам притаманна автономність волі їх сторін та їх юридична рівність, то господарські правовідносини характеризуються деякою обмеженістю автономності господарюючих суб'єктів з боку держави (наприклад, ліцензування певних видів господарської діяльності, валютний контроль тощо);

2) особливість сфери виникнення господарських зобов'язань — сфера господарювання;

3) особливий характер дій, які повинні вчинити (або утриматися від вчинення) один суб'єкт на користь іншого — йдеться про дії управлінського чи господарського характеру. Прикладом управлінсько-господарського характеру дій може слугувати подання документів для державної реєстрації суб'єкта господарювання у встановленому законом порядку, отримання ліцензії таким суб'єктом тощо. Натомість господарський характер дій зобов'язаної сторони проявляється у виконанні ним робіт, наданні послуг, передачі майна тощо;

4) наявність особливої мети, заради якої господарюючі суб'єкти і вступають у господарські правовідносини — це досягнення господарських цілей;

5) стимулювання державою тих чи тих дій господарюючих суб'єктів шляхом надання економічних пільг, квот, преференцій тощо.

Ст. 174 ГК України та одночасно ст. 11 Цивільного Кодексу України (далі — ЦК України) передбачають підстави виникнення господарських зобов'язань. Такі зобов'язання можуть виникати:

по-перше, безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність. Наприклад, так звані «адресні» закони, які належать до окремих суб'єктів (Закон України «Про особливості приватизації підприємств Державної акціонерної компанії «Укрудпром»» від 09. 04. 2004 р.);

по-друге, з акту управління господарською діяльністю. Прикладом такого акту можна назвати акт, який видає той чи той орган державної влади, орган місцевого самоврядування в межах їх господарської компетенції (державне замовлення тощо);

по-третє, з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать. Це найпоширеніша підстава виникнення господарських зобов'язань. Такі угоди передбачені нормами чинного цивільного та господарського законодавства України. Окремо слід наголосити на тому, що господарські зобов'язання можуть виникати на підставі угод, що прямо не передбачені законом, але не суперечать йому. Причому, договір може служити підставою майново-господарських (поставка, перевезення, комерційна концесія тощо), організаційно-господарських (наприклад, установчий договір) і соціально-господарських (наприклад, договір на участь у соціальному розвитку району) зобов'язань;

по-четверте, внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав. Такі зобов'язання можна віднести до господарських тільки тоді, коли обидва учасники є суб'єктами господарювання. Зобов'язання, про які йдеться, врегульовані нормами ЦК України з врахуванням особливостей, передбачених ГК України. Так, ЦК України вказує на загальні положення про механізм відшкодування шкоди (гл. 82 ЦК), а ГК України описує особливості при розрахунку збитків у сфері господарювання (гл. 25 ГК);

по-п'яте, у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання. Створення об'єктів інтелектуальної власності є підставою для виникнення зобов'язань, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності (винаходи і корисні моделі, торгові марки тощо). Так, створення проектно-

кошторисної документації можна назвати юридичним фактом, з яким сторони пов'язують виникнення зобов'язань підряду на капітальне будівництво.

Щодо подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання, то їх важче вирізнити як підстави виникнення господарських зобов'язань, ніж закони, акти управління і господарські угоди. Це пояснюється досить формалізованим характером господарської діяльності. Не зважаючи на це, події все ж таки можуть породжувати господарські зобов'язання. Як приклад, якщо ви створите підприємство, ви зобов'язані надати робочі місця для такої соціально незахищеної категорії населення як інваліди. На це прямо вказує ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21. 03. 91 з відповідними змінами та доповненнями. Якщо працівників на вашому підприємстві буде від 1 до 15, то для інвалідів має бути виділено 1 робоче місце; якщо працюючих більше 25 — інвалідам має бути надано 4 % від загальної кількості працівників.

Зважаючи на різноманітність і значну кількість господарських зобов'язань, доречно їх класифікувати. Враховуючи різні позиції науковців щодо класифікації господарських зобов'язань за тими чи тими критеріями, зупинимося на найудалішій, на нашу думку, позиції В. В. Лаптева. Так, відповідно до точки зору зазначеного науковця, зобов'язання можна об'єднати у три великі групи відповідно до трьох груп господарських відносин: горизонтальних, вертикальних і внутрішньогосподарських. Відповідно вони утворюють три значні **підсистеми зобов'язань**: господарсько-оперативні, господарсько-управлінські та внутрішньогосподарські зобов'язання.

Господарсько-оперативні — це зобов'язання, у форму яких втілюється виконання суб'єктами господарювання господарсько-оперативних функцій, іншими словами — господарська діяльність.

Господарсько-управлінські — це зобов'язання, у форму яких втілюється виконання керуючими органами планово-організаційних функцій.

У свою чергу, **внутрішньогосподарські зобов'язання** — це такі зобов'язання, у форму яких утілюється виконання господарсько-оперативних і господарсько-управлінських функцій у межах одного суб'єкта господарювання.

Законодавець класифікує види господарських зобов'язань таким чином: майново-господарські зобов'язання, організаційно-господарські зобов'язання, соціально-комунальні та публічні зобов'язання суб'єктів господарювання відповідно (ст. 175–178 ГК України).

Майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. У даному випадку можемо говорити про горизонтальні відносини.

Такі зобов'язання виникають з договору, а їх суб'єктами є суб'єкти господарювання та негосподарюючі суб'єкти — юридичні особи, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією.

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, у силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Такі зобов'язання можуть виникати:

1) між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

2) між суб'єктами господарювання, які разом організовують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

3) між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

4) в інших випадках, передбачених ГК України, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Тобто специфіка цих зобов'язань полягає у тому, що вони виникають у процесі управління господарською діяльністю.

Соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання полягають у тому, що такі суб'єкти зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок своїх коштів відповідно до

закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організовувати їх професійну підготовку. На практиці суб'єкти господарювання недержавної форми власності іноді *опираються подібному впливу зі сторони держави, вважаючи соціальний захист населення обов'язком держави, а не окремого підприємця. Проте не можна не враховувати принципи ст. 13 Конституції України щодо соціальної орієнтованості економіки України. Тому Конституція робить такий вплив держави виправданим.*

Також суб'єкти господарювання можуть, незалежно від статутної мети своєї діяльності, брати на себе зобов'язання про господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, подавати іншу господарську допомогу з метою розв'язання місцевих проблем.

До числа добровільних соціально-господарських зобов'язань ч. 2 ст. 177 ГК відносить зобов'язання про надання господарської допомоги у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів, у будівництві і утриманні соціально-культурних об'єктів і об'єктів комунального господарства та побутового обслуговування, про надання іншої господарської допомоги з метою вирішення місцевих проблем.

Публічні зобов'язання суб'єктів господарювання характерні тим, що у випадку, коли суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів, зобов'язаний здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звертається на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством.

Якщо ж суб'єкт господарювання безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, він повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом.

Необхідно також наголосити, що **зміна** господарських зобов'язань здійснюється за правилами глави 22 ГК України, а також глав 47, 48, 50 і 51 ЦК України. За загальним правилом, змінити господарські зобов'язання можна лише за згодою управленої сторони (кредитора) і зобов'язаної сторони (боржника).

Щодо **припинення** господарських зобов'язань, то їх загальним умовами є:

1) виконання, проведене належним чином. Належним чином означає, що воно відповідає всім умовам або самого зобов'язання, або вимогам закону чи інших правових актів. Тобто досягнута мета, заради якої таке зобов'язання і виникало. Важливим нюансом є те, що у випадку, коли зобов'язана сторона мала два чи більше зобов'язань, маючи при цьому право вибору (так зване альтернативне зобов'язання), і належним чином виконала хоча б одне — то господарське зобов'язання вважається виконаним. У такому зобов'язанні боржник повинен вчинити на користь кредитора одну із декількох дій, які передбачені або законом, або договором. Важливо пам'ятати, що, незважаючи на множинність предмета, альтернативне зобов'язання вважається єдиним;

2) зарахування зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання. Зарахування зустрічної вимоги як підстава припинення зобов'язання характерна тим, що за наявності двох зустрічних вимог, які мають однорідний характер, і строк виконання яких настав або виконання яких можна вимагати в один і той же час, вони взаємно погашають один одного повністю (у випадку рівності сум зустрічних зобов'язань) чи частково (у випадку нерівності сум зазначених зобов'язань). **Необхідними умовами такого зарахування** є заява однієї зі сторін; зустрічність вимог, іншими словами участь сторін одночасно у двох зобов'язаннях; однаковість (однорідність) предмету зобов'язання; настання строку виконання за цими вимогами. Не допускається зарахування зобов'язання, строк позовної давності за яким закінчився;

3) поєднання управленої та зобов'язаної сторін в одній особі. Йдеться про випадки злиття та приєднання юридичних осіб, що пов'язані взаємними зобов'язаннями (*підприємство А злилося з підприємством Б, як результат — з'явилося підприємство АБ, А та Б як самостійні юридичні особи припинили своє існування*). Тобто виникає інший суб'єкт правовідносин, у зв'язку з чим припиняються і самі правовідносини. Зобов'язання виникає знову, якщо це об'єднання припиняється;

4) згода сторін. Прийнято виділяти три види підстав припинення господарських зобов'язань за згодою сторін: по-перше, **новація** (угода про заміну одного зобов'язання іншим між тими ж сторонами). Особливостями новації є наявність згоди сторін, відповідно відсутність спору щодо припинення дії попереднього зобов'язання і щодо умов нового зобов'язання; припинення попереднього зобов'язання та всіх додаткових; поява між тими ж

особами нового зобов'язання, яке містить умови про інший предмет чи інший спосіб виконання.

По-друге, **прощення боргу**. У такому випадку кредити звільняє боржника від покладених на нього обов'язків. Але таке прощення не повинно порушувати права третіх осіб щодо майна кредитора.

По-третє, **передача відступного**. Наприклад, виплата грошової суми, передача майна, надання послуг тощо замість виконання основного (первісного) зобов'язання. Всі умови подібної передачі обумовлюються сторонами;

5) неможливість виконання. Йдеться про обставини непереборної сили — повінь, землетрус, революція тощо (форс-мажор) — обставини, за які конкретна особа відповідати не може.

Також зобов'язання припиняється неможливістю виконання у випадку ліквідації суб'єкта господарювання (боржника або кредитора), крім випадків, коли виконання зобов'язань ліквідованої юридичної особи покладається на іншу особу в порядку правонаступництва. До того ж, однією з підстав припинення господарського зобов'язання є ліквідація суб'єкта господарювання — банкрута, який є учасником зобов'язання;

б) в інших випадках, передбачених чинним законодавством України.

Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

5.2. Виконання господарських зобов'язань

Загальні положення (а саме принципи та умови виконання) господарських зобов'язань містяться у гл. 22 ГК, зокрема у ст. 193–198.

Основоположним принципом, на якому базується виконання господарського зобов'язання, є принцип належного виконання.

Принцип належного виконання означає, що суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання — відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться.

Належне виконання господарських зобов'язань означає ще і те, що як управнена, так і зобов'язана сторона, повинні вжити всіх заходів, які необхідні для належного виконання такою стороною зобов'язання, обов'язково з урахуванням інтересів другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу.

У випадку порушення зобов'язання мають місце господарські санкції, що передбачені ГК України (зокрема, ч. 2 ст. 193 ГК).

Також має місце право управненої сторони не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання.

У свою чергу, зобов'язання сторона володіє правом виконання зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом або договором або не впливає зі змісту зобов'язання.

Також зобов'язання сторона може відмовитися від виконання зобов'язання у випадку неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Слід пам'ятати, що не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином.

Виконуючи своє зобов'язання, зобов'язана сторона має право вимагати від управненої сторони письмове підтвердження такого виконання повністю або його частини. Відмовити у такому підтвердженні управнена сторона не має права. Документом, який підтверджує належне виконання зобов'язання, є **розписка** (на це вказує ч. 1 ст. 545 ЦК). Наявність розписки у боржника вважається фактом, що підтверджує виконання ним свого обов'язку перед кредитором.

Виконання зобов'язання належною особою є складовою частиною належного виконання зобов'язання. Ч. 1 ст. 194 ГК дозволяє здійснити виконання господарського зобов'язання (повністю або частково) третьою особою, що не є стороною у зобов'язанні. Управнена ж сторона має прийняти виконання зобов'язання, що здійснює третя особа-виконавець, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Необхідно згадати і про **заміну сторони** в господарському зобов'язанні. Така заміна дозволяється ч. 1 ст. 194 ГК, причому можна замінити як зобов'язану сторону, так і управнену, яка, якщо інше не передбачено законом, може передати другій стороні, за її згодою, належні їй за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень.

Множинність осіб при виконанні господарського зобов'язання на стороні управненої або зобов'язаної особи регулюється ст. 196 ГК України. Тобто, якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням.

У випадках, передбачених законодавством або договором, зобов'язання повинно виконуватися солідарно. При солідарному виконанні господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК, якщо інше не передбачено законом.

Нагадаємо, що при виконанні господарського зобов'язання задіяні дві сторони: управнена сторона — кредитор і зобов'язана сторона — боржник. Проте на кожній із сторін може виступати кілька суб'єктів, і в такому випадку це буде зобов'язання з множинністю осіб. Множинність осіб у зобов'язанні буває як активною (множинність управнених суб'єктів), так і пасивною (множинність зобов'язаних суб'єктів). Розрізняють ще змішану множинність (коли у множині є як кредитор, так і боржник). Часткова вимога і часткове виконання означає, що кожен з управнених суб'єктів може вимагати виконання, а кожен із зобов'язаних суб'єктів мусить виконати зобов'язання відповідно до частини цього суб'єкта, яка визначена зобов'язанням. Виконавши свою частку, або відповідно отримавши свою частку, зобов'язана або управнена сторона вибуває із відносин зобов'язання, а інші учасники залишаються до моменту виконання зобов'язання у повній мірі.

Ще одним важливим елементом належного визнання господарського зобов'язання є **місце його виконання**.

Господарський кодекс, а саме ч. 1 ст. 197 вказує зазначає, що господарське зобов'язання повинно виконатись за одним з таких місць:

- 1) визначеним законом;
- 2) визначеним господарським договором;
- 3) місцем, що визначено змістом самого зобов'язання.

Проте існують випадки, коли місце зобов'язання не визначено перерахованими способами. У такому разі зобов'язання виконується:

1) за зобов'язаннями, змістом яких є передача прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна — за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

2) за грошовими зобов'язаннями — за місцезнаходженням (місцем проживання) управненої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за її новим місцезнаходженням (місцем проживання) за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

3) за іншими зобов'язаннями — за місцезнаходженням (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

Виконання грошових зобов'язань здійснюється з урахуванням деяких особливостей. Так, ч. 1 ст. 198 ГК зазначає, що платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків (інше може бути встановлено законом).

Також необхідно пам'ятати, що грошові зобов'язання учасників господарських відносин мають бути виражені і підлягають оплаті у гривнях, що є національною валютою України.

Грошові зобов'язання в іноземній валюті можуть мати місце тільки тоді, коли господарюючих суб'єкти мають право розраховуватись між собою в іноземній валюті на підставі чинного законодавства України.

Якщо управнена сторона відсутня, або ухиляється прийняти зобов'язання на свою користь, зобов'язана сторона за грошовими зобов'язаннями наділена правом внести належні з неї грошові кошти чи передати за існуючим зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріуса (як державного, так і приватного), який і попередить про це зобов'язану особу. Таке внесення коштів або цінних паперів на зазначений депозит вважається виконанням зобов'язання (ч. 3 ст. 197 ГК України).

5.3. Способи забезпечення виконання господарських зобов'язань

Здійснюючи господарську діяльність, суб'єкт господарювання, а саме управнена сторона, досить часто несе ризик невиконання зобов'язання на свою користь з боку зобов'язаної сторони. Тому, якщо зобов'язана сторона ухиляється від виконання свого зобов'язання на користь управненої сторони, тоді інтерес останньої може бути задоволений примусово за рахунок майна боржника.

Таким чином, до зобов'язаної сторони, яка не виконує свого зобов'язання, або виконує його не належним чином, застосовуються передбачені чинним законодавством або угодою сторін заходи примусу, які прийнято називати способами (видами) забезпечення зобов'язання.

Відповідно до ст. 199 ГК України, виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав і відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими цим Кодексом та іншими законами.

Також за погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу.

Якщо мова йде про відносини щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин, то застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

Якщо суб'єкт господарювання належить до державного сектору економіки, то його зобов'язання можуть бути забезпечені самою державою шляхом гарантії у випадках і в спосіб, передбачених законом.

Необхідно зазначити, що до **заходів захисту прав і відповідальності учасників господарських відносин, які спрямовані на забезпечення виконання господарських зобов'язань**, згідно з Кодексом належать:

— визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, грубо порушують права та законні інтереси суб'єкта господарювання.

Наприклад, міський голова міста Н. видав розпорядження про введення для господарюючих суб'єктів, назва яких починається на літеру К., обов'язку сплачувати податки у подвійному розмірі кожен другий місяць року. Безумовно, таке розпорядження буде визнано судом повністю недійсним, оскільки, по-перше, питання оподаткування належить до компетенції виключно Верховної ради України, по-друге, грубо порушує права господарюючих суб'єктів з назвою на літеру К;

— визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом.

Відповідно до Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29. 05. 2013 № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», вирішуючи спори про визнання господарських договорів недійсними, господарський суд повинен встановити наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких угод недійсними на момент їх укладення і настання відповідних наслідків, і в разі задоволення позовних вимог зазначати в судовому рішенні, в чому конкретно полягає неправомірність дій сторони та яким нормам законодавства не відповідає оспорювана угода;

— відновлення становища, яке існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. *Зазначений спосіб застосовується у випадку, коли порушене право не припинило своєї дії і може бути відновлене шляхом як припинення самого правопорушення, так і усунення його наслідків;*

— припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення. *Такий спосіб захисту може застосовуватися разом з іншими способами — наприклад, стягнення збитків, або існувати як самостійний. Зокрема, особа може вимагати припинення поширення про неї певної інформації без компенсації збитків, нанесених таким поширенням;*

— присудження до виконання обов'язку в натурі. *Зазначений спосіб часто називається у спеціальній літературі реальним виконанням, що означає змушення кредитора боржником реально виконати обов'язки, взяті останнім на себе на підставі договору;*

— відшкодування збитків. *Це найпоширеніший спосіб захисту прав і законних інтересів. Має місце як у договірних, так і позадоговірних відносинах. Його сутність полягає у тому, щоб зобов'язана сторона відшкодувала управненій стороні понесені останньою збитки шляхом грошової компенсації.*

Щодо **визначення збитків**, то під ними законодавець розуміє:

— **по-перше**, втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або змушена буде зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

— **по-друге**, доходи, які особа могла б реально одержати, якби її право не було порушене (упущена вигода) — регулюється ст. 22 ЦК України. Відповідно до існуючого загального порядку, збитки відшкодовуються у повному обсязі, але якщо законом або договором передбачено інший розмір, то відшкодування може здійснюватися у більшому або меншому розмірі.

Також слід згадати і про можливість відшкодувати **моральну шкоду** — тобто змусити порушника виконання господарського зобов'язання сплатити потерпілому грошову компенсацію за фізичні або моральні страждання, які той переніс унаслідок скоєного правопорушення.

Відповідно до легального визначення, що міститься у ст. 23 ЦК України, **моральна шкода** — це приниження ділової репутації фізичної або юридичної особи. Така шкода компенсується як грошовими коштами, так і іншим майном. Моральна шкода, завдана юридичній особі неправомірними діями, відшкодовується завдавачем на загальних підставах, тобто за наявності вини. Розмір компенсації моральної шкоди визначається судом з урахуванням вимог розумності та справедливості;

— застосування штрафних, оперативного-господарських та адміністративно-господарських санкцій тощо.

Під штрафними санкціями законодавець розуміє господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Можна дійти висновку, що штрафні санкції — це завжди грошова сума, підставою для стягнення якої є, по-перше, факт порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності, по-друге, невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання. Відповідно до існуючої практики, розмір штрафних санкцій передбачається законом чи договором.

Оперативно-господарські санкції є різновидом санкцій, що зазвичай застосовуються за порушення господарських зобов'язань.

Так, ч. 1 ст. 235 ГК зазначає, що за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативного-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Таким чином, особливістю застосування такого виду санкцій є застосування їх самими сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів, і без згоди іншої сторони зобов'язання. Проте необхідно пам'ятати, що до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можна застосувати тільки ті оперативного-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. Ще однією особливістю такого роду санкцій є застосування їх незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

Перелік оперативного-господарських санкцій, які сторони можуть передбачити у договорі, міститься у ст. 236 ГК і не є вичерпним.

Наприклад, одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управленою стороною, із звільненням її від відповідальності за це — у разі порушення зобов'язання другою стороною. Зокрема, йдеться про відмову від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони; відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо. Також це може бути відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання та ін.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

Наступним видом господарських санкцій є санкції адміністративно-господарські.

Специфіка таких санкцій полягає у тому, що вони наступають унаслідок порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності; можуть накладатися тільки на суб'єктів господарювання (а не на всіх учасників господарських відносин); застосовуються тільки уповноваженими органами державної влади або органами міс-

цевого самоврядування; спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків; а також зазначені санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Щодо видів адміністративно-господарських санкцій, то це може бути:

1) вилучення прибутку (доходу), який одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в доход відповідного бюджету в порядку, встановленому законом;

2) адміністративно-господарський штраф — грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності (ст. 241 ГК);

3) зупинення операцій з бюджетними коштами, тобто зупинення будь-яких операцій щодо здійснення платежів з рахунку порушника бюджетного законодавства (ч. 1 ст. 120 Бюджетного кодексу). Механізм зупинення операцій визначається Кабінетом Міністрів України;

4) застосування антидемпінгових, компенсаційних чи спеціальних заходів відбувається у випадку здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди;

5) припинення експортно-імпортних операцій (ч. 1 ст. 245 ГК) може бути застосовано у вигляді станції за умови недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках і вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України;

6) застосування індивідуального режиму ліцензування — така санкція може бути накладена на господарюючому суб'єкта при порушенні правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

7) зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання. Ці три види санкцій тісно пов'язані між собою підставами застосування;

8) скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання може мати місце у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам і відбувається на підставі рішення суду.

До господарюючих суб'єктів можуть застосовуватися й інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГК та іншими законами.

За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу. Це передбачені главою 49 Цивільного кодексу *неустойка, порука, гарантія, застава, завдаток, притримання, акредитив, факторинг тощо*.

До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу.

Охарактеризуємо далі види забезпечення виконання господарських зобов'язань, що містяться у ЦК України.

Неустойка є одним з найрозповсюдженіших видів забезпечення зобов'язань. Вона може бути як у формі **штрафу** (застосовується у випадку невиконання зобов'язання або виконання в неповному обсязі тощо), так і у формі **пені** (має місце за умови прострочення грошового зобов'язання).

Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно.

Щодо пені для господарюючих суб'єктів, чинним законодавством України, зокрема Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22. 11. 1996 р. № 543/96 з відповідними змінами та доповненнями, зазначено, що «розмір пені обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облі-

кової ставки НБУ, що діяла в період, за який сплачується пеня». Аналогічна норма міститься і в ч. 2 ст. 343 ГК України.

Неустойка може бути не тільки договірною, а й базуватися на законі, зокрема, на ст. 231 ГК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 232 ГК України якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Проте сторони у відповідній угоді можуть передбачити, що:

- 1) можуть бути стягнені тільки штрафні санкції;
- 2) збитки, які понесла управнена сторона, можуть бути стягнені з боржника у повному обсязі понад штрафні санкції;
- 3) на вибір управненої сторони з боржником можна стягнути або збитки, або штрафні санкції.

Порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язання характеризується у першу чергу тим, що має вигляд окремого договору — договору поруки, відповідно до якого поручитель — фізична або юридична особа, поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Відповідно до існуючої практики застосування поруки, поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що й боржник, зокрема, за виконання не тільки основного зобов'язання, а й додаткового, тобто поручитель у випадку не виконання зобов'язання основним боржником сплачує не тільки основний борг, а й відсотки, неустойку, відшкодовує збитки.

Якщо кредитор пред'являє вимогу до поручителя, останній повинен, **по-перше**, повідомити боржника, а у разі пред'явлення позову — залучити боржника до участі у справі (адже боржник при за умови пред'явлення в подальшому йому регресного позову може висунути заперечення, які мав до кредитора); **по-друге**, після виконання за боржника зобов'язання, слід отримати від кредитора всі документи, що підтверджують цей обов'язок боржника для оформлення регресного позову.

Регресний позов — це вимога, за якою особа, що відшкодувала шкоду, заподіяну з вини іншої, має право вимагати від винної особи повернення стягнутого в розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом.

Припиняється ж поручительство у таких випадках, як:

- 1) основне зобов'язання припинено;
- 2) після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився від прийняття належного виконання;
- 3) борг переведений на іншу особу і поручитель не поручився за нового боржника.

Гарантія (банківська гарантія) вважається особливим способом забезпечення виконання господарських зобов'язань, оскільки через письмове підтвердження (гарантійний лист) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні.

Надання гарантій є одним з видів фінансових послуг і здійснюється відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Гарантіями можуть виступати фінансові установи, які відповідно до закону надають такі послуги і внесені до відповідного реєстру в установленому порядку (банки, кредитні спілки, страхові компанії, інвестиційні фонди і компанії тощо). Незалежно від того, яка саме фінансова установа надала гарантію, остання має назву банківської гарантії.

Відповідно до ч. 2 ст. 200 ГК України зобов'язання за банківською гарантією виконується тільки на письмову вимогу управненої сторони (додаються документи, що підтверджують вимогу). Документи розглядаються гарантом у строк, встановлений гарантією або в розумний строк.

Гарантія діє протягом строку, на який вона видана (ст. 561 ЦК України). Гарант має право висунути управненій стороні лише ті претензії, висунення яких допускається гарантійним листом. Зобов'язальна сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути управненій стороні, якщо її договір з гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

На відміну від поруки, гарантія не залежить від долі основного зобов'язання, тобто недійсність або припинення основного зобов'язання не тягне припинення або недійсності гарантійного зобов'язання (ст. 562 ЦК України).

Інститут гарантійного зобов'язання набуває все ширшого застосування на практиці, проте ефективність його використання децю знижується через недосконалість законодавства у цій сфері. Усунення колізій між Цивільним та Господарським кодексами у частині визначення кола осіб, які можуть виступати гарантами, та напрацювання судової практики покращить ситуацію у даній сфері.

Завдаток за своєю природою схожий на аванс. Проте відрізняється від авансу такими функціями, як підтвердження зобов'язання та його забезпечення. До того ж, завдаток використовується як фізичними, так і юридичними особами.

Відповідно до ст. 571 ЦК України, якщо боржник (зобов'язана сторона) порушує зобов'язання, завдаток залишається у кредитора (управленої сторони). У випадку порушення зобов'язання з вини кредитора, останній повертає боржникові завдаток у подвійному розмірі. Проте завдаток повертається боржнику кредитором в одинарному розмірі, якщо зобов'язання припиняється до початку його виконання чи неможливості виконання.

Щодо угоди про завдаток, то її форма обов'язково має бути письмовою (це може бути варіант внесення умови про завдаток у сам договір, або оформлення самостійної угоди про завдаток. Важливим нюансом при цьому є те, що завдаток має називатися в угоді саме завдатком, в іншому випадку сума буде вважатися авансом.

Застава — це вид забезпечення виконання зобов'язання, що дозволяє кредитору (заставодержателю) у випадку невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого зобов'язання отримати задоволення такого зобов'язання за рахунок заставленого майна. Відповідно до ЦК України та Закону України «Про заставу» договір застави теж укладається у письмовій формі, а у випадку, якщо у заставу залишається нерухоме майно, ще й посвідчується нотаріально.

Правове регулювання застави здійснюється на основі ЦК України, Законів України «Про заставу», «Про іпотеку», «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень».

Підставами, на яких виникає застava, є договір, закон, рішення суду. У свою чергу предметом застави може бути будь-яке майно, на яке можна звернути стягнення.

Видами застави є **заклад** (йдеться про рухоме майно, яке передається у володіння заставодержателя, наприклад, автомобіль), та **іпотека** (мова йде про нерухомість — земельна ділянка, будинок тощо).

Реалізовується предмет застави через продаж його на публічних торгах.

Притримання як спосіб забезпечення зобов'язання є новелою ЦК України. Зміст цього виду зобов'язання такий: управнена сторона (кредитор), який правомірно володіє тією чи іншою річчю зобов'язаної сторони (боржника), і ця річ має бути передана боржникові, може притримувати цю річ до того часу, поки боржник не виконає взятє на себе зобов'язання, що порушив.

Важливими моментами є те, що, **по-перше**, предметом утримання можуть бути виключно речі (наприклад, гроші, акції, облігації, інші цінні папери, майно). У свою чергу, майнові права, послуги і т. д. утримуватися не можуть.

По-друге, кредитор має обов'язково довести до відома боржника про те, що утримує річ у себе. При цьому ризик загибелі речі на період утримання речі лежить на кредиторові. Останній повинен повідомити боржника про те, що він утримує річ у себе. Ризик її загибелі на час утримання покладається на кредитора. За боржником зберігається право власності на річ, що притримується, але у випадку не виконання ним свого зобов'язання, у кредитора є право звернення стягнення на притриману річ у порядку, передбаченому для застави.

По-третє, притримання не оформлюється окремою угодою. Крім того, у заставу можуть бути передані й майнові права.

Дефініцію майнових прав можемо знайти в Законі України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність на Україні». Відповідно до ст. 3 зазначеного Закону майновими правами **визначаються будь-які права, пов'язані з майном**, відмінні від права власності, в тому числі права, які є складовими частинами права власності (право володіння, користування, розпорядження), **а також інші специфічні права** (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) і права вимоги.

Від майнових прав треба відрізняти немайнові права, наприклад право на ділову репутацію, фірмове найменування.

Акти спеціального законодавства передбачають і інші способи забезпечення виконання зобов'язань, зокрема організаційно-господарських.

Наприклад, Податковий кодекс вказує на те, що **податкова застava** є способом забезпечення податкового зобов'язання платника податків, не погашеного у строк. Це означає, що орган стягнення (уповноважений державний орган) має право в разі невиконання забезпечено-

го податковою заставою податкового зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами у порядку, встановленому законом.

Необхідно відзначити і той момент, що існують і загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань, які покликані нейтралізувати несприятливі наслідки від економічних злочинів.

Чинним законодавством може бути передбачено обов'язок комерційних банків, страховиків, акціонерних товариств та інших суб'єктів господарювання, які залучають кошти або цінні папери громадян і юридичних осіб, передавати частину своїх коштів для формування єдиного страхового фонду публічної застави.

Наприклад, Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» містить правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

Певні елементи способів забезпечення виконання господарських зобов'язань містяться і в тих чи інших видах розрахунків — акредитиви, інкасо, безакцептному списанні коштів, оскільки кредитор наперед забезпечує собі оплату продукції (послуг), яка буде передана боржники пізніше. В таких розрахунках кредитор спочатку одержує зустрічне задоволення, і тільки тоді виконує свій обов'язок.

Також у якості забезпечувальних засобів можуть виступати і такі види договорів, як страхування, кредиту, лізингу, факторингу тощо.

Наприклад, страхування договорів — це страхування фінансового ризику невиконання або неналежного виконання господарських зобов'язань. У цьому способі забезпечення страховик (страхова компанія) зобов'язується за певну плату (страховий платіж) при настанні страхового випадку у вигляді невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання, відшкодувати кредитор-страхувальнику понесені збитки повністю або частково, тобто виплатити суму страхового відшкодування у розмірах, що обумовлені у договорі.

Резюме

Господарське зобов'язання — це зобов'язання, що виникає між суб'єктами господарювання та іншим учасником (учасниками) господарських відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язана вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Сукупність усіх суб'єктивних прав та обов'язків учасників господарських зобов'язань називають змістом таких зобов'язань.

Зобов'язання можна об'єднати у три великі групи, які утворюють три значні **підсистеми зобов'язань** — господарсько-оперативні, господарсько-управлінські та внутрішньогосподарські зобов'язання.

Підстави виникнення господарських зобов'язань: безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність; з акту управління господарською діяльністю; з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать; унаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав; у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також унаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання

Щодо **припинення** господарських зобов'язань, то їх загальним умовами є: виконання, проведене належним чином; зарахування зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання; поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі; згода сторін; неможливість виконання; в інших випадках, передбачених чинним законодавством України.

Принципом, на якому базується виконання господарського зобов'язання, є принцип належного виконання, його важливим елементом — місце його виконання.

Також ГК України передбачено засоби захисту прав і відповідальності учасників господарських відносин.

Терміни та поняття

Господарське зобов'язання
Організаційно-господарські зобов'язання
Соціально-комунальні зобов'язання
Публічні зобов'язання
Прощення боргу
Передача відступного
Множинність осіб при виконанні господарського зобов'язання
Збитки
Моральна шкода
Штрафні санкції
Неустойка
Порука
Гарантія (банківська гарантія)
Завдаток
Застава
Притримання

Питання для перевірки знань

1. Як виникають, змінюються і припиняються господарські зобов'язання?
2. Дайте характеристику майново-господарським зобов'язанням.
3. Що таке організаційно-господарські зобов'язання?
4. Що таке публічні зобов'язання суб'єктів господарювання?
5. Що таке заміна сторони в господарському зобов'язанні?
6. Назвіть способи забезпечення виконання зобов'язань.
7. Визначте поняття моральної шкоди та збитків.
8. Що таке іпотека?

Тести

1. Відносини, які виникають між господарюючими суб'єктами при безпосередньому здійсненні господарської діяльності, — це:
  - господарсько-виробничі відносини;
  - організаційно-господарські відносини;
  - внутрішньогосподарські відносини;
  - зовнішньогосподарські відносини.
2. Відносини, які виникають між господарюючими суб'єктами та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю, — це:
  - господарсько-виробничі відносини;
  - організаційно-господарські відносини;
  - внутрішньогосподарські відносини;
  - зовнішньогосподарські відносини.
3. Відносини, які виникають між структурними підрозділами суб'єктів господарювання та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами, — це:
  - внутрішньо-господарські відносини;
  - організаційно-господарські відносини;
  - господарсько-виробничі відносини.
4. «Цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку — це .....».
5. «Господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну

управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку — це .....

6. «Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів — це .....

Завдання для індивідуальної роботи

1. Розкрийте наслідки визнання господарського зобов'язання недійсним.
2. Поясніть, коли кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за зобов'язанням, а за неможливості повернути одержане в натурі — відшкодувати його вартість грошима.
3. Розкрийте порядок надання банківської гарантії.
4. Поясніть, чи може бути покладено виконання зобов'язання на третю особу, що не є стороною у договорі?
5. Назвіть підстави для застосування господарських санкцій.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Бек Ю. Б. Виконання цивільно-правового зобов'язання третьою особою та арбітражна угода / Ю. Б. Бек // Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів (ADR) в Україні: Матеріали Другого Львівського міжнародного форуму. — Львів, 2009. — С. 98–105.
2. Бек Ю. Б. Особливості виконання зобов'язань за кредитним договором третіми особами / Ю. Б. Бек // «Ольвійський форум — 2010: стратегії України в геополітичному просторі». Тези. Том 10. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. — 2010. — С. 64–65.
3. Бек Ю. Підстави та правові наслідки виконання третіми особами договірних зобов'язань / Ю. Бек // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія „Право». № 929. Спеціальний випуск. — Х., 2010. — С. 159–161.
4. Боднар Тетяна Валеріївна. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект) : дис. д-ра юрид. наук: 12. 00. 03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005.
5. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань в цивільному праві: Монографія. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 272 с.
6. Витрянский В. Общие положения о договорах // Хозяйство и право. — 1995. — №12.
7. Витрянский В. Понятия и стороны обязательства. Исполнение обязательств // Хозяйство и право. — 1995. — №8.
8. Гайворонський В. М. Господарське право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, Н. В. Погорецька та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. — Х. : Право, 2005. — 384 с.
9. Галянтич М. К. Господарське право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. К. Галянтич, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна та ін. — К. : МАУП, 2005. — 424 с.
10. Гелевей О. Способи визначення розміру неустойки // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — №7.
11. Луць В. В. Окремі види договірних зобов'язань. — Львів, 1992.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 6.1. Загальні засади господарсько-правової відповідальності
- 6.2. Поняття та види господарських санкцій
- 6.3. Адміністративно господарські санкції

Вивчивши матеріал цього розділу, студент знатиме:

- поняття та підстави господарсько-правової відповідальності учасників господарських відносин;
- види господарських санкцій;
- порядок відшкодування збитків у сфері господарювання;
- склад і розмір відшкодування збитків;
- поняття штрафних санкцій;
- порядок застосування штрафних санкцій;
- поняття та види адміністративно-господарських санкцій;
- порядок відшкодування моральної шкоди,

а також уміти:

- визначати порядок і умови відшкодування збитків у сфері господарювання;
- надавати характеристику окремим видам господарських санкцій як правовому засобу відповідальності у сфері господарювання;
- орієнтуватись у системі чинного господарського законодавства України;
- вміти користуватись офіційними правовими виданнями, джерелами права;
- застосовувати набуті знання в своїй практичній діяльності;
- самостійно вирішувати окремі питання правового характеру у сфері господарської діяльності.

6.1. Загальні засади господарсько-правової відповідальності

Здійснюючи господарську діяльність, учасники зазначеної сфери несуть господарсько-правову відповідальність у випадку вчинення ними господарського правопорушення. Така відповідальність проявляється у застосуванні до особи, яка порушила норми господарського права, господарських санкцій. Тобто підставою господарської відповідальності є господарське правопорушення.

Відповідно до існуючих у юридичній науці позицій, під **господарським правопорушенням** слід розуміти протиправну дію або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Також **господарським правопорушенням** називають і передбачене законом або договором протиправне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом господарювання в процесі здійснення ним господарської діяльності, яке тягне за собою господарську відповідальність.

Склад господарського правопорушення містить у собі такі обов'язкові складові:

- 1) протиправна поведінка господарюючих суб'єктів;
- 2) наявність шкоди;
- 3) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою особи, яка вчинила правопорушення та шкідливими наслідками, які таке правопорушення за собою потягнуло;
- 4) вина правопорушника.

Відповідно до ст. 218 Господарського кодексу України, існують такі **види підстав господарсько-правової відповідальності**:

по-перше, нормативна — являє собою сукупність правових норм щодо відповідальності суб'єктів господарських правовідносин;

по-друге, господарська правосуб'єктність правопорушника і потерпілого. Це означає, що учасниками правовідносин з приводу застосування відповідальності такого виду можуть виступати підприємства, установи, організації, інші юридичні особи незалежно від форми власності майна, організаційно-правових форм, тобто ті особи, які мають право звертатися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав та інтересів, що охороняються законом;

по-третє, юридико-фактична. Ця підстава розкривається через протиправність дій або бездіяльності господарюючого суб'єкта, який вчинив відповідне правопорушення, і тим самим порушив права та законні інтереси іншої особи, чи посягнув на реалізацію таких прав.

Ця підстава містить у собі чотири елементи, які в теорії права прийнято називати умовами господарсько-правової відповідальності:

1) безпосередньо факт господарського правопорушення, іншими словами — факт порушення норми закону, умов договору, контракту тощо, через що кредитор (потерпіла особа) зазнала збитків чи іншої майнової шкоди;

2) протиправність поведінки господарського правопорушника. Протиправність може знайти свій прояв як у дії (активному порушенні норми права), так і бездіяльності (невиконання норми права, умови господарського договору тощо);

3) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою господарського правопорушника та завданими потерпілій особі збитками. Зазвичай такий зв'язок доводиться документальними доказами;

4) вина господарського правопорушника. Під **виною** слід розуміти негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. Вина у господарській практиці проявляється через наявність двох обставин, що дозволяють застосовувати відповідальність:

- наявність в особи господарського правопорушника реальних можливостей для належного виконання;

- невжиття господарським правопорушником усіх необхідних заходів, щоб не допустити правопорушення, запобігти збиткам (шкоді) потерпілого.

Вина може проявлятися у таких формах:

- умисел господарського правопорушника;
- необережність зазначеної особи.

Важливо пам'ятати, що у господарському праві, на противагу від права кримінального, діє принцип **презумпції вини**, тобто «відсутність своєї вини має довести особа, яка порушила зобов'язання», — це передбачено ст. 614 Цивільного кодексу України.

Сукупність наведених чотирьох умов і утворює юридико-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Також слід згадати і про принципи, на яких ґрунтується господарсько-правова відповідальність.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 216 ГК України **господарсько-правова відповідальність базується на трьох основних принципах**:

по-перше, відшкодування збитків повинно бути здійснено незалежно від того, прописано це в господарському договорі чи ні;

по-друге, сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язань і відшкодовані збитки не звільняють господарського правопорушника від виконання основних зобов'язань без дозволу іншої сторони;

по-третє, забороняється виключати з господарського договору пункти, що стосуються виключення чи обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Також господарське право виділяє **підстави звільнення від відповідальності** — йдеться про обставини нездоланної (непереборної сили).

До обставин непереборної сили належать:

а) повінь (але щорічний розлив річок не є зазначеною обставиною), землетрус, шторм, осідання ґрунту, цунамі, інші стихійні лиха природи; епідемії;

б) пожежі, вибухи, вихід з ладу чи пошкодження машин та устаткування;

в) страйки, саботаж, локаут та інші непередбачені зупинки на виробництві;

г) оголошена чи неоголошена війна, революція, масові безпорядки, піратство;

г) законні або незаконні дії органів державної влади чи управління та їх структурних підрозділів, які перешкоджають виконанню контракту (наприклад, ембарго на експорт певних товарів, валютні обмеження тощо).

Не вважаються надзвичайними та невідворотними обставинами:

- порушення зобов'язань контрагентами правопорушника;
- відсутність на ринку необхідних для виконання зобов'язань товарів;
- відсутність у боржника необхідних засобів.

Доречно згадати і про **основні ознаки господарсько-правової відповідальності**:

1) зазначена відповідальність — це реакція на протиправну поведінку господарюючого суб'єкта, та яка може виражатися у конкретному факті (недостача поставленої продукції) або в такому, що визнається законом негативним, загальному результаті господарської діяльності (порушення ліцензійних умов, перевищення лімітів природокористування);

2) сутність такої відповідальності — у зменшенні благ господарюючого суб'єкта, проте вона спрямована не на саму особу суб'єкта господарювання, а на його майнову базу;

3) передбачена в нормативно-правовому акті та/або договорі;

4) забезпечується державним примусом.

Юридична природа зазначеної відповідальності полягає у негативній оцінці поведінки господарського правопорушника з боку держави, та в прямій вимозі закону застосувати до нього заходи матеріального впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені тощо.

Загальним принципом господарської відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових санкцій. Держава гарантує застосування їх завдяки системі спеціальних і загальних правозахисних державних органів, функцією яких є саме застосування майнових санкцій.

За змістом господарсько-правова відповідальність носить матеріальний характер і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства.

Суб'єкти господарювання як організації можуть нести лише матеріальні витрати у вигляді відповідальності, наприклад, примусові виплати, неoderжання належних сум, зменшення майна внаслідок відшкодування збитків тощо.

6.2. Поняття та види господарських санкцій

Санкції широко використовуються при здійсненні господарської діяльності, зокрема при порушенні суб'єктами господарювання взаємних прав та обов'язків. Поняття «санкція» (лат. *sanctio* — непорушний закон, найсуворіша постанова) тлумачиться як передбачені законом або договором примусові заходи впливу, міра юридичної відповідальності за порушення законодавства або договірної зобов'язання, що застосовуються до винної особи і зумовлюють певні несприятливі (негативні) для неї наслідки.

Господарським санкціями, як правовим засобом відповідальності у сфері господарювання, відповідно до ч. 1 ст. 217 Господарського кодексу України, визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Санкція є одним із елементів певного виду юридичної відповідальності та завжди передбачає несприятливі для правопорушника наслідки.

За своїм змістом санкції бувають економічними та адміністративно-господарськими (штрафними).

Так, економічними охоплюються відшкодування збитків, неустойка, пеня, штраф та ін. Штрафні санкції мають адміністративно-правовий характер і виконують функцію примусу, який не передбачений умовами договору. Варто зазначити, що господарські економічні санкції застосовуються за ініціативою учасників господарських правовідносин, адміністративно-господарські — уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Залежно від видів господарських правопорушень і санкцій, встановлених за ці порушення і відповідно до ст. 217 Господарського кодексу України у сфері господарювання, застосовуються такі види санкцій:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські санкції;
- конфіскація;
- адміністративно-господарські санкції.

Найпоширенішим видом господарсько-правової відповідальності у разі невиконання чи неналежного виконання господарських зобов'язань є *відшкодування збитків*, яке розглядається як відновлення майнового стану учасника господарських відносин за рахунок іншого — правопорушника. Враховуючи те, що майнові господарські зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин, відповідно до ч. 1 ст. 175 Господарського кодексу України, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України, то цей вид санкцій має цивільно-правовий характер. Зокрема, відшкодування збитків передбачено ст. 22 і 623 Цивільного кодексу України та ст. 224 і 229 Господарського кодексу України.

Тобто, учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані ним збитки або законні інтереси іншому суб'єкту правовідносин, інтереси якого було порушено.

Під збитками розуміють ті витрати, що зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, відповідно до ст. 225 Господарського кодексу України, включаються такі елементи:

- ринкова вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, що визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- вартість додаткових робіт, перевитрачених матеріалів чи коштів;
- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- витрачену додаткову суму на виплату вимушеного прогулу, що стався внаслідок невиконання зобов'язань;
- збільшення умовно-постійних затрат на одиницю продукції у зв'язку зі зменшенням обсягу виробництва, якщо це стало наслідком невиконання зобов'язань іншою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Збитки повинні бути відшкодовані у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, наприклад, шкода, завдана майну, може бути відшкодована в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, відновлення пошкодженої речі тощо).

Відповідно до ч. 2 ст. 623 Цивільного кодексу України, на кредитору лежить обов'язок доказати розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання. У такому випадку, збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора та у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, — у день пред'явлення позову, якщо інше не передбачено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення.

При визначенні неодержаних доходів або упущеної вигоди обов'язково враховуються заходи, що були вжиті кредитором для їх одержання.

Законом щодо окремих видів господарських зобов'язань може бути встановлено обмежену відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Тоді, при визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі, якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Кабінет Міністрів України має право розробляти та затверджувати методики визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання (Постанова Кабінету Міністрів України

«Про порядок визначення розміру і відшкодування збитків, завданих енергопостачальнику внаслідок викрадення електричної енергії» № 122 від 08. 02. 2006 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про методику обчислення розміру збитків від забруднення нафтою» № 631 від 26.04.2003 р. та ін.).

Склад збитків, які підлягають відшкодуванню у внутрішньо-господарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання-господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності.

У випадку заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин, кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єкту, якому завдано збитків, відповідно до вимог ст. 196 Господарського кодексу України та ст. 543–544 Цивільного кодексу України (завдання збитків покупцеві за договором поставки було завдано в результаті невиконання контрагентами постачальника договірних зобов'язань).

Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути в порядку регресу та повернути витрачені кошти з третіх осіб. Регрес — право особи, яка виконувала зобов'язання іншої особи, пред'являти до неї зворотну вимогу про повернення витрат.

Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення у порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

Особливості відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань, відповідно до ст. 229 Господарського кодексу України, визначаються таким чином, що учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до встановлених законом вимог. Обчислення розміру збитків здійснюється у тій валюті, в якій проводилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлене законом. У разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

Для відшкодування збитків, як правило, застосовується претензійно-позовний порядок. Так, Міністерством юстиції України затверджені рекомендації «Про порядок ведення претензійної та позовної роботи на підприємстві, в установі, організації» № 2 від 05.02.1996 р., що містять умови надання практичної та методичної допомоги керівникам суб'єктів господарювання, підприємцям, працівникам юридичної служби та інших структурних підрозділів в організації ведення претензійної та позовної роботи на підприємстві згідно з Господарським процесуальним кодексом України.

Штрафні санкції — це санкції, передбачені Господарським і Цивільним кодексами України, а також нормативно-правовими актами, що регулюють окремі види господарських відносин (положення про поставки продукції і товарів, транспортні кодекси, статuti та ін.).

Штрафними визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських правовідносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Для окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається. У разі, якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах (ст. 231 Господарського кодексу України):

- за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

- за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 % вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

У разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній,

визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). У разі недотримання згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішений у судовому порядку за заявою заінтересованої сторони. Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Порядок застосування штрафних санкцій встановлений ст. 232 Господарського кодексу України. Зокрема, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли: допускається стягнення тільки штрафних санкцій; збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції; за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Розмір штрафу як економічної санкції врегульований нормами чинного законодавства та може бути визначений трьома способами:

1) штраф у твердій сумі. Прикладом цього виду штрафу є штрафи, які сплачують перевізник і відправник за невиконання плану вантажних перевезень. Розміри таких штрафів визначаються транспортними статутами та кодексами окремо стосовно кожного виду транспорту;

2) штраф у процентному відношенні до суми всього зобов'язання або невиконаної частини зобов'язання. Наприклад, якщо поставлена продукція не відповідає за якістю стандартам чи умовам договору, постачальник сплачує покупцеві штраф у розмірі 20 відсотків вартості продукції неналежної якості;

3) штраф у кратному розмірі до вартості того предмета, який захищається штрафом. Наприклад, за пошкодження вагонів або контейнерів відправником чи одержувачем вантажу під час навантаження або розвантаження вантажів їхніми засобами ці суб'єкти сплачують залізниці штраф у розмірі п'ятикратної вартості пошкодженого майна.

Неустойка застосовується, як правило, як штрафна санкція в разі прострочення виконання майнових зобов'язань (поставка, купівля-продаж, міна тощо). Розмір неустойки як штрафної санкції за прострочення виконання зобов'язань, як правило, не залежить від терміну прострочення виконання. Наприклад, за прострочення або недоставку продукції постачальник сплачує покупцеві неустойку в розмірі восьми відсотків вартості непоставленої у строк продукції за кожною окремою позицією номенклатури. Зазначена неустойка є штрафною, оскільки сторона, яка порушила в цьому випадку умови договору поставки, відшкодовує іншій стороні заподіяні внаслідок цього збитки без зарахування сум неустойок.

У договорі та у ч. 2 ст. 624 Цивільного кодексу України, передбачено так звані залікові неустойки. Залікова неустойка виникає в тому випадку, коли правопорушник відшкодовує іншій стороні збитки у частині, не покритій неустойкою.

Пеня є штрафною економічною санкцією, що застосовується в основному в разі прострочення виконання грошових зобов'язань суб'єктами господарської діяльності. Особливістю пені є те, що вона встановлюється у процентному відношенні до простроченої суми, причому за кожний день прострочення, доки зобов'язання не буде виконане. Тобто це така санкція, розмір якої збільшується залежно від продовження правопорушення. Залежністю суми пені від кількості днів (терміну) прострочення виконання вона відрізняється від неустойки як санкції за господарське правопорушення.

Оперативно-господарські санкції — це передбачені законодавством заходи економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта-боржника (правопорушника), спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника чи зменшення його шкідливих наслідків.

Перелік оперативно-господарських санкцій, які сторони можуть передбачити, при укладенні договорів, міститься в ч. 1 ст. 236 Господарського кодексу України, а саме:

- одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це, у разі порушення зобов'язання другою стороною;
- відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;
- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;
- відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку ви-

конаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію тощо);

- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

- відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Цей перелік не є вичерпним, тобто сторони можуть передбачити у договорі також інші види оперативно-господарських санкцій.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є саме наявність факту порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються тією стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У випадку незгоди з застосуванням оперативно-господарських санкцій зацікавлена сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

6.3. Адміністративно-господарські санкції

Адміністративно-господарськими санкціями є передбачені законом заходи майнового впливу на правопорушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації — судом) у передбачених законом випадках.

До таких санкцій належать:

- господарсько-адміністративний штраф;
- господарська конфіскація;
- безоплатне вилучення майна з метою його знищення;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів) та ін.

Під **господарсько-адміністративним штрафом** розуміють грошову суму, що сплачується до державного бюджету суб'єктом господарювання — правопорушником у передбачених законом випадках.

Форми господарсько-адміністративного штрафу розраховуються у процентному або кратному відношенні до суми порушення, а також у певній кількості неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Господарсько-адміністративний штраф має ряд ознак, оскільки застосовується:

- по-перше, лише у вертикальних відносинах;

- по-друге, за постановою компетентних органів (антимонопольних — за порушення антимонопольного та конкурентного законодавства, санітарно-епідеміологічної служби — за порушення санітарно-епідеміологічних вимог, державних органів контролю за цінами — за порушення державної дисципліни тощо);

- по-третє, без дотримання претензійного порядку;

- по-четверте, за наявності лише протиправної поведінки (фактична підстава) та на підставі закону.

Конфіскація — це безоплатне вилучення в дохід бюджету майна (коштів) суб'єкта господарювання — правопорушника у випадках, прямо передбачених законом, зокрема:

- визнання недійсним господарського зобов'язання як такого, що вчинене з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави та суспільства; здійсненням комерційним банком забороненої законом виробничої діяльності;

- у сфері ціноутворення (зокрема, щодо підприємств-монополістів, ціни на продукцію яких регулюються державою) та в деяких інших випадках;

- у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання; так, відповідно до ст. 253 Господарського кодексу України, підлягає безоплатному вилученню до Державного бюджету України прибуток (дохід), незаконно одержаний суб'єктами підприємницької діяльності в результаті зловживання монопольним становищем на ринку, укладенням антиконкурентних угод, актів недобросовісної конкуренції;

– у сфері оподаткування; так, відповідно до ст. 240 Господарського кодексу України, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету прибуток (дохід), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування.

Конфіскації застосовується лише на підставі нормативно-правового акту та за наявності фактичних підстав. Під фактичними підставами розуміють протиправну поведінку, а у випадку виконання зобов'язання, визнаного недійсним як такого, що завідомо суперечить інтересам держави та суспільства, — ще й вина (прямий умисел) порушника. Конфіскація застосовується лише у судовому порядку за позовами компетентних органів (податкових, контрольно-ревізійних тощо).

Близьким за своїм змістом до конфіскації є такий вид адміністративно-господарських санкцій, як **вилучення майна (товарів)**, що неправомірно виготовлене чи неправомірно використовується, з метою його знищення. Можливість застосування подібних заходів впливу на правопорушника передбачена нормами конкурентного законодавства. Відповідно до ст. 254 Господарського кодексу України та ст. 25 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07. 06. 1996 р., у випадку встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки або факту копіювання виробів заінтересовані особи можуть звернутися до Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про вилучення в судовому порядку товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого суб'єкта господарювання як у виробника, так і у продавця. Вилучення таких товарів (копій виробів іншого суб'єкта господарювання) в установленому Кабінетом Міністрів України порядку застосовується у разі, якщо можливість змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не можна усунути іншим шляхом.

Планово-госпрозрахункові санкції — це передбачені чинним законодавством заходи економічного впливу на господарюючого суб'єкта у зв'язку з порушенням ним планових нормативів і планових завдань, зокрема, підвищення тарифу (розміру плати) за понад лімітне використання природних ресурсів, електроенергії; позбавлення пільг (наприклад, податкових) у зв'язку з порушенням умов їх надання; виготовлену з порушенням державних стандартів, державних будівельних норм і правил; віднесення на прибуток, що залишається у розпорядженні суб'єкта господарювання, не донарахованої амортизації у випадках дострокового списання основних фондів (за винятком передбачених законом випадків вимушеного списання).

Механізм застосування планово-госпрозрахункових санкцій полягає у застосуванні самим суб'єктом господарювання — правопорушником, а у разі, якщо він цього не зробить, — компетентними органами, що виявили факт правопорушення. Підставою застосування планово-госпрозрахункових санкцій є закон і безпосередньо протиправна поведінка суб'єкта господарювання.

Одним з видів юридичної відповідальності у сфері господарських правовідносин виступає адміністративна відповідальність.

Резюме за змістом теми

Господарським санкціями, як правовим засобом відповідальності у сфері господарювання, відповідно до ч. 1 ст. 217 Господарського кодексу України, визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Санкція є одним із елементів певного виду юридичної відповідальності та завжди передбачає несприятливі для правопорушника наслідки.

За своїм змістом санкції бувають економічними та адміністративно-господарськими (штрафними).

Залежно від видів господарських правопорушень і санкцій, встановлених за ці порушення і відповідно до ст. 217 Господарського кодексу України у сфері господарювання, застосовуються такі види санкцій:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські санкції;
- конфіскація;
- адміністративно-господарські санкції.

Терміни та поняття до теми

Штрафні санкції — це санкції, передбачені Господарським і Цивільним кодексами України, а також нормативно-правовими актами, що регулюють окремі види господарських відносин.

Оперативно-господарські санкції — це передбачені законодавством заходи економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта-боржника (правопорушника), спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника чи зменшення його шкідливих наслідків.

Адміністративно-господарські санкції — це передбачені законом заходи майнового впливу на правопорушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації — судом) у передбачених законом випадках.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття господарських санкцій.
2. Які види господарських санкцій застосовуються до суб'єктів господарювання?
3. Яка мета застосування господарських санкцій?
4. Чим відрізняється штраф від пені?
5. Що таке конфіскація?
6. Особливості застосування адміністративно-господарських санкцій.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Розкрийте види адміністративної відповідальності, що може застосовуватись до суб'єктів господарювання.
2. Опишіть порядок досудового врегулювання спорів між суб'єктами господарювання.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Актуальні проблеми господарського права : [навч. посіб.] / за ред. В. С. Щербини. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 538 с.
2. Віхров О. П. Деякі питання відшкодування збитків і застосування штрафних санкцій як засобів забезпечення виконання господарських зобов'язань / О. П. Віхров // Відповідальність у сфері господарювання: сучасний стан і перспективи розвитку : [зб. наук. пр.] / наук. ред. В. К. Мамотов. — Донецьк : Юго-Восток, 2009. — С. 28–36.
3. Віхрова І. О. Оціночні санкції як заходи господарсько-правової відповідальності / І. О. Віхрова // Вісник Національної академії правових наук України. — 2014. — № 4 (79). — С. 96–105.
4. Макаренко А. В. Питання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері концесійних правовідносин: теоретико-практичний аспект / А. В. Макаренко // Адміністративне право і процес. — 2014. — № 3(9). — С. 51–58.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА

7.1. *Поняття банкрутства.*

7.2. *Проведення у справах про банкрутство.*

7.3. *Процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника.*

Після опанування матеріалу розділу студент знатиме:

- поняття та ознаки банкрутства;
- правовий статус учасників у справах про банкрутство;
- заходи щодо запобігання банкрутства боржника;
- порядок розгляду позовних вимог кредиторів до боржника;
- способи забезпечення вимог кредиторів;
- правовий режим майнових активів неплатоспроможного боржника;
- порядок ліквідації банкрута.

Після опанування матеріалу розділу студент умітиме:

- визначати порядок проведення у справах про банкрутство;
- надавати характеристику процедурам, що застосовуються до неплатоспроможного боржника;
- орієнтуватись у системі чинного господарського законодавства України в сфері банкрутства;
- застосовувати набуті знання в своїй практичній діяльності;
- самостійно вирішувати окремі питання правового характеру у сфері банкрутства.

7.1. Поняття банкрутства

Банкрутство з часів його виникнення, як інститут господарського права, пройшло довгий і історичний складний шлях. У праві стародавніх народів забезпеченням боргу слугувало не стільки майно боржника, а він сам. У початковий період розвитку римського права виконавче провадження передбачало, що особі проти якої винесене судове рішення, або яка визнала свій борг, надавався тридцятиденний строк виконання. Якщо протягом цього часу боржник не задовольняв вимоги свого кредитора, останній одержував право власності на боржника як раба, тобто він міг за своїм бажанням продати його за межі Риму або навіть вбити.

Розвиток капіталістичних відносин потребував інших засобів боротьби з явищем банкрутства. Поступово в цивільному та торговельному законодавстві більшості країн було запроваджено норми, спрямовані не на тілесне покарання банкрута, а на стягнення його майна з метою задовольнити позови та претензії кредиторів. У результаті еволюції законодавства про банкрутство підприємств до нього дедалі більше вносилося норм, спрямованих не стільки на ліквідацію боржника, скільки на його фінансове оздоровлення.

Сучасне поняття банкрутства має своїми витоками конкурсний процес, що мав місце у середньовічній Італії. Етимологічне значення терміну банкрутство у перекладі з італійської означає: *banco* — ослін, *rotto* — зламаний. Відповідно до звичая перекидали чи ламали ослін, за яким сидів неспроможний міняйла. З часом, назва банкрут (банкрутство) залишилася, але зміст терміну став означати фінансовий крах боржника, що неспроможний виконати свої зобов'язання перед кредиторами.

Законодавче визначення поняття банкрутства міститься в Господарському кодексі України (далі ГК) і в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі Закон) від 14.05.1992 р. (нова редакція Закону від 06.06.2015 р.).

Вказані нормативні акти встановлюють умови та порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності — боржника або визнання його банкрутом і застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредиторів.

Необхідно зауважити, що Закон має пріоритет перед іншими законодавчими актами у регулюванні відносин, пов'язаних із банкрутством суб'єктів підприємницької діяльності, за виключенням випадків, передбачених у Законі.

Відповідно до ст. 1 Закону банкрутством вважається визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені в порядку, визначеному Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. У той же час, поряд з поняттям банкрутства важливим є поняття неплатоспроможності боржника, оскільки ГК і Закон, у першу чергу, спрямовані на відновлення платоспроможності.

Суб'єкт підприємництва (боржник) визнається неспроможним в разі визнання господарським судом неспроможності боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені в порядку, визначеному Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Таким чином, за неспроможності боржник може виконати свої зобов'язання через процедуру відновлення платоспроможності, а за банкрутства боржник (банкрут) має задовольнити вимоги кредиторів через ліквідаційну процедуру.

Розрізняють кілька рівнів неплатоспроможності.

Поточна неплатоспроможність — фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент через випадковий збіг обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу.

Критична неплатоспроможність — фінансовий стан підприємства містить ознаки потенційного банкрутства. За критичної неплатоспроможності перевага повинна надаватися позасудовим заходам відновлення платоспроможності боржника або його санації в процесі провадження справи про банкрутство.

Надкритична неплатоспроможність — якщо за підсумками року коефіцієнт покриття менше 1 і підприємство не отримало прибутку, то такий його фінансовий стан характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності, коли задоволення визнаних судом вимог кредиторів можливе не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури.

7.1.1. Боржник і кредитор (кредитори)

Боржником визнається суб'єкт підприємницької діяльності (юридична особа або фізична особа — підприємець), неспроможний виконати свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено Законом.

Банкрутом є боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом.

Боржником суб'єкт підприємницької діяльності стає після відкриття провадження у справі про банкрутство (до визнання його банкрутом). Банкрутом боржник стає після визнання його банкрутом господарським судом.

Визначення боржника тільки як суб'єкта підприємницької діяльності, на наш погляд, є не зовсім виправданим. Оскільки підприємницька діяльність є складовою господарської діяльності, то і боржниками (у контексті банкрутства) необхідно визнавати суб'єктів господарської діяльності.

Сучасне законодавство містить п'ять ознак неплатоспроможності боржника: 1) характер грошових зобов'язань; 2) базовий розмір грошових вимог; 3) спірність вимог; 4) строк несплати; 5) наявність виконавчого провадження.

Розглянемо ознаки неплатоспроможності детальніше, одночасно характеризуючи правовий стан боржника.

Грошові зобов'язання

Відповідно до ст. 1 Закону грошове зобов'язання — грошове зобов'язання — зобов'язання боржника сплатити кредитор певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України. До грошових зобов'язань відносяться також зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають унаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підяду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені в грошових одиницях. До складу грошових зобов'язань боржника, в тому числі зобов'язань щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, не включаються не-

устойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника — юридичної особи, що виникли з такої участі. Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство, якщо інше не встановлено Законом.

Базовий розмір грошових вимог

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати.

Спірність вимог

Справа про банкрутство порушується господарським судом, за наявності безспірних вимог кредитора (кредиторів).

Безспірні вимоги кредиторів — це грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. До складу цих вимог, у тому числі щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції.

Отже, саме лише судові рішення за відсутності виданого на його підставі виконавчого документа та постанови органу Державної виконавчої служби про відкриття виконавчого провадження не може бути підтвердженням безспірності грошових вимог. При цьому виконавчий напис нотаріуса не може вважатися доказом безспірності грошових вимог.

Що ж до безспірності грошових вимог ініціюючого кредитора — органу доходів і зборів, то враховуючи, що стягнення з рахунків боржника — юридичної особи коштів у рахунок погашення податкового боргу здійснюється відповідно до умов і порядку, визначених Податковим кодексом України, а не Законом України «Про виконавче провадження», доказами їх підтвердження є рішення суду про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу, що набрало законної сили, інкасовані доручення для примусового стягнення коштів у дохід бюджету в рахунок погашення податкового боргу та докази вжиття відповідних заходів щодо отримання заборгованості за процедурою, передбаченою Податковим кодексом України.

Строк несплати

Закон передбачає, що грошові зобов'язання повинні бути не задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом.

Кредитори

Із змісту ст. 210 ГК і ст. 1 Закону можна зробити висновок, що кредиторами неплатоспроможних боржників є юридичні та фізичні особи, територіальна громада або держава, які мають підтверджені відповідно до законодавства вимоги до боржника щодо грошових зобов'язань, включаючи кредиторів, вимоги яких повністю або частково забезпечені заставою. Правами кредиторів щодо неплатоспроможних боржників користуються також визначені законом органи справляння податків, зборів (обов'язкових платежів).

У процедурі банкрутства, як правило, приймає участь не один кредитор. У разі, якщо до одного боржника мають грошові вимоги одночасно два або більше кредиторів, вони утворюють збори (комітет) кредиторів відповідно до вимог Закону.

Закон розрізняє такі види кредиторів: **кредитори** за вимогами до боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство і виконання яких не забезпечено заставою майна боржника; **поточні кредитори** — кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство; **забезпечені кредитори** — кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника (майнового поручителя). У той же час, у літературі існують різні точки зору стосовно підстав для класифікації кредиторів.

Ініціюючі кредитори — кредитор або кредитори за ініціативою яких порушуються справи про банкрутство. Право звернення з заявою до суду про порушення справи про банкрутство належить особам, що мають безспірні вимоги до боржника (в т. ч. і сукупно) у розмірі не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку. Справа про банкрутство порушується тільки один раз і після порушення справи усі інші ініціюючі кредитори не можуть реалізувати своє право на порушення процедури банкрутства.

Вимушені кредитори — кредитори, що звертаються до суду після опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство або про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Привілейовані кредитори — погашення вимог привілейованих кредиторів здійснюється незалежно від визнання таких вимог судом. З іншого боку, у випадку не звернення до суду, вимоги таких кредиторів не вважаються погашеними. Дія мораторію на вимоги привілейованих кредиторів не розповсюджується. Привілейованими кредиторами є, зокрема, громадяни, що мають вимоги по виплаті заробітної плати.

Кредитори погашеної заборгованості — кредитори вимоги яких вважаються погашеними з таких підстав: а) вимоги, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними; б) вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними; в) у разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги.

7.1.2. Заходи щодо запобігання банкрутству боржника та позасудові процедури

Відповідно до ст. 211 ГК засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, власник майна, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, у межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів щодо запобігання його банкрутству.

Власники майна державного (комунального) або приватного підприємства, засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, що виявився неплатоспроможним боржником, кредитори та інші особи в межах заходів щодо запобігання банкрутству вказаного суб'єкта можуть подати йому фінансову допомогу в розмірі, достатньому для погашення його зобов'язань перед кредиторами, включаючи зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), та відновлення платоспроможності цього суб'єкта (досудова санація).

Подання фінансової допомоги боржнику передбачає його обов'язок взяти на себе відповідні зобов'язання перед особами, які подали допомогу, в порядку, встановленому законом.

Досудова санація державних підприємств здійснюється за рахунок бюджетних коштів, обсяг яких встановлюється законом про Державний бюджет України. Умови проведення досудової санації державних підприємств за рахунок інших джерел фінансування погоджуються з органом, наділеним господарською компетенцією щодо боржника, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

7.2. Провадження у справах про банкрутство

Провадження у справах про банкрутство регламентується Господарським процесуальним кодексом України, Законом, ГК та іншими законодавчими актами України.

Частиною 3 ст. 7 Закону передбачено, що до боржника може бути застосовано загальний, спеціальний або спрощений порядок провадження у справі про банкрутство залежно від категорії боржника, виду його діяльності та наявності у нього майна.

Відповідно до ст. 15 Господарського процесуального кодексу України і ст. 6 Закону справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника, яким є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку (ст. 93 Цивільного кодексу України).

З винесенням ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство пов'язуються певні правові наслідки, зокрема: вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів; розгляд вимог конкурсних, забезпечених і поточних кредиторів і вирішення майнових спорів здійснюється в порядку, передбаченому Законом; арешт майна боржника чи інші обмеження щодо розпорядження майном боржника можуть застосовуватися виключно господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство.

Перелік таких заходів прямо передбачений Законом і стосується заборони боржнику та власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби та предмети застави. При цьому вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів повинно бути вмотивовано.

Загалом провадження у справах про банкрутство складається із таких стадій: подання заяви про порушення справи про банкрутство (ст. 11 Закону), порушення провадження у справі про банкрутство (ст. 11 Закону), прийняття заяви про порушення справи про банкрутство (ст. 12 Закону), відзив боржника (ст. 13 Закону), порушення провадження у справі про банкрутство (ст. 16 Закону), забезпечення вимог кредиторів і мораторій на задоволення вимог кредиторів (ст. 18 і 19 Закону), введення процедури розпорядження майном боржника (ст. 22 Закону), виявлення кредиторів та осіб, які виявлять бажання взяти участь у санації боржника (ст. 23 Закону), попереднє засідання господарського суду (ст. 25 Закону), проведення зборів кредиторів і утворення комітету кредиторів (ст. 26 Закону), винесення ухвали про санацію боржника, призначення керуючого санацією (ст. 28 Закону), продаж у процедурі санації майна боржника (ст. 33 Закону), звіт керуючого санацією (ст. 36 Закону).

Таким чином, провадження у справах про банкрутство складається з процедур встановлення факту неплатоспроможності боржника та безспірності вимог кредитора (кредиторів), що ініціює провадження (коли справа порушується за заявою кредитора), виявлення усіх можливих кредиторів і санаторів, розпорядження майном боржника, санації (коли остання можлива) або визнання боржника банкрутом. Останнім етапом провадження є процедура задоволення вимог кредиторів за рахунок ліквідації майнових активів банкрута. Усі зазначені процедури складають цілісне і практично відокремлене від позовного процесу провадження, метою якого є задоволення вимог кредиторів у випадку неплатоспроможності боржника. Тобто, процедура банкрутства має суттєві відмінності від позовного провадження.

По-перше, при провадженні у справах про банкрутство застосовується переважна більшість норм, що містяться у Законі, а не норми процесуального права, що містяться в Господарському процесуальному кодексі України і, у даному випадку, мають додатковий характер.

По-друге, склад учасників у справах про банкрутство зовсім інший, порівняно із складом учасників позовного провадження. На відміну від класичного складу учасників позовного провадження — відповідач, позивач, треті особи, у провадженні у справах про банкрутство, поряд із сторонами боржником і кредитором (комітетом кредиторів), беруть чи можуть брати участь — арбітражний керуючий (розпорядник майна, ліквідатор), санатори (інвестори), власник майна, державний орган з питань банкрутства, орган місцевого самоврядування, Фонд державного майна України, трудовий колектив боржника.

По-третє, господарський суд при розгляді справ про банкрутство по суті не вирішує спору, так би мовити у чистому вигляді, всі спори уже повинні бути розглянуті у позовному провадженні (безспірність вимог кредиторів). У справах про банкрутство господарський суд від імені держави швидше здійснює контрольні функції над учасниками процедури банкрутства. Одним із головних завдань суду у процедурі банкрутства є забезпечення умов для фінансового оздоровлення господарюючого суб'єкта та, по можливості, усунення усіх негативних наслідків, що можуть виникнути після ліквідації підприємства у випадку банкрутства.

Головною метою у провадженні справи про банкрутство підприємства є якомога повніше задовольнити вимоги кредиторів, які пред'явлені до боржника.

7.2.1. Учасники провадження у справах про банкрутство

Специфічність процедури банкрутства викликає необхідність наведення, поряд із основними стадіями провадження у справах про банкрутство, загальної характеристики учасників такого провадження.

Учасники у справі про банкрутство — сторони, забезпечені кредитори, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, а також у випадках, передбачених Законом, інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство.

7.2.1.1. Сторони у справах про банкрутство

Сторонами у справі про банкрутство є конкурсні кредитори (представник комітету кредиторів) та боржник (банкрут).

Право на звернення до господарського суду (далі Суд) із заявою про порушення справи про банкрутство мають боржник або кредитор.

Як уже зазначалось, справа про банкрутство порушується Судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом.

Заява про порушення справи про банкрутство подається боржником або кредитором у письмовій формі, з дотриманням вимог ст. 7 Закону і підписується керівником боржника чи кредитора (іншою особою, повноваження якої визначені законодавством або установчими документами), громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності (його представником).

7.2.1.2. Боржник

Очевидно, що Закон передбачає можливість звернення до господарського суду не тільки кредиторів, а й боржника. Крім загальних умов порушення провадження про банкрутство для боржника і кредитора, Закон встановлює обов'язок боржника звернутись до Суду із заявою у місячний строк у разі виникнення таких обставин: 1) задоволення вимог одного або кількох кредиторів приведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами; 2) орган боржника, уповноважений відповідно до установчих документів або законодавства прийняти рішення про ліквідацію боржника, прийняв рішення про звернення в господарський суд з заявою боржника про порушення справи про банкрутство; 3) при ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі.

Подання до Суду боржником заяви про порушення справи про банкрутство обумовлено певними вимогами, а саме:

- 1) наявність рішення власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника про звернення боржника до господарського суду з заявою;
- 2) наявність майна, достатнього для покриття судових витрат;
- 3) наявність плану санації;
- 4) наявність бухгалтерського балансу на останню звітну дату, підписаний керівником і бухгалтером підприємства-боржника;
- 5) перелік і повний опис заставленого майна із зазначенням його місцезнаходження та вартості на момент виникнення права застави;
- 6) протокол загальних зборів працівників боржника, на якому обрано представника працівників боржника для участі в процесі під час провадження у справі про банкрутство, а в разі неможливості скликання таких зборів — рішення конференції (зборів) представників працівників боржника.

7.2.1.3. Кредитори (комітет кредиторів)

Протягом десяти днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна письмово повідомляє кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів, уповноважену особу працівників боржника та уповноважену особу засновників (учасників, акціонерів) боржника про місце і час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення.

Учасниками зборів кредиторів боржника з правом вирішального голосу є конкурсні кредитори, визнані господарським судом і внесені до реєстру вимог кредиторів.

У зборах кредиторів боржника можуть брати участь із правом дорадчого голосу:

- 1) кредитори, вимоги яких увійшли до реєстру вимог кредиторів окремо;
- 2) представник працівників боржника;
- 3) уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника;
- 4) представник органу, уповноваженого управляти державним майном;
- 5) арбітражний керуючий.

Збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника.

Необхідно мати на увазі, що між кредиторами об'єктивно існують протиріччя у вигляді конфлікту інтересів. Якщо в позовному провадженні можуть задовольнятися вимоги усіх кредиторів, то в процедурі банкрутства тільки вимоги більшості. Окремий кредитор не має права вимагати від боржника задоволення своїх вимог безпосередньо. Всі дії від імені кредиторів здійснюють збори кредиторів або комітет кредиторів. Після створення комітету кредиторів Суд здійснює процедуру банкрутства на підставі клопотань цього представницького органу. Певним чином Суд навіть обмежений у своїх діях рішеннями комітету кредиторів.

Учасниками зборів кредиторів є лише конкурсні кредитори, визнані такими господарським судом і вимоги яких внесено до реєстру вимог кредиторів. Усі інші учасники справи про банкрутство мають лише право дорадчого голосу.

7.2.1.4. Арбітражний керуючий

Відповідно до ст. 1 Закону, арбітражний керуючий — арбітражний керуючий — фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Стаття 4 Закону містить загальні приписи щодо організації діяльності арбітражних керуючих, згідно з якими арбітражний керуючий є суб'єктом незалежної професійної діяльності. Таким чином, арбітражний керуючий не є суб'єктом підприємницької діяльності, як це передбачалося попередньою редакцією Закону.

Поряд із комітетом кредиторів арбітражний керуючий є важливою особою у справі про банкрутство. Діяльності арбітражного керуючого може мати визначальне значення для боржника, так як саме через арбітражного керуючого здійснюється реалізація відносин між боржником, кредиторами і Судом. Арбітражний керуючий може мати статус розпорядника майна, керуючого санацією, або ліквідатора на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство.

Розпорядник майна — фізична особа, на яку у встановленому Законом порядку покладаються повноваження щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника на період провадження у справі про банкрутство.

Керуючий санацією — фізична особа, яка відповідно до рішення Суду організовує здійснення санації боржника.

Ліквідатор — фізична особа, яка відповідно до рішення Суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому Законом порядку.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника

Одним із наслідків здійснення процедури банкрутства є обмеження повноважень власника (органу, уповноваженого управляти майном) стосовно управління і розпорядження майном.

У процедурі розпорядження майном Суд має право відсторонити керівника боржника від посади та покласти виконання його обов'язків на розпорядника майна. Так само з дня винесення ухвали про санацію керівник боржника відсторонюється від посади і управління боржником переходить до керуючого санацією. У той же час, припиняються повноваження органів управління боржника — юридичної особи, повноваження органів управління передаються керуючому санацією.

Таким чином, власник майна боржника, з одного боку, є учасником провадження у справі про банкрутство, з іншого, має досить обмежені повноваження порівняно з іншими учасниками.

Державний орган з питань банкрутства

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань банкрутства є Міністерство юстиції України.

Діяльність Міністерства юстиції України, зокрема, спрямована на організацію системи підготовки та видачу свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, здійснення контролю за діяльністю призначених господарським судом арбітражних керуючих, підготовку та затвердження типових документів щодо проведення процедур банкрутства.

Водночас державний орган з питань банкрутства не вправі втручатися в процедуру банкрутства. Його функції спрямовані на створення необхідних умов для діяльності арбітражних керуючих та інших учасників справи про банкрутство, а також ведення контролю за такою процедурою, особливо — процедурою банкрутства державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків.

Повноваження Міністерства юстиції України як державного органу з питань банкрутства визначені Законом і Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. №22 Державний орган з питань банкрутства:

— сприяє створенню організаційних, економічних, інших умов, необхідних для реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, у тому

числі процедур банкрутства державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків:

- організовує систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);

- встановлює вимоги для отримання свідоцтва на право здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора);

- формує Єдиний реєстр арбітражних керуючих (розпорядників майном, керуючих санацією, ліквідаторів) України;

- здійснює ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження в справі про банкрутство, встановлює форму подання арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) інформації, необхідної для ведення зазначеної бази даних;

- встановлює порядок проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства і організовує проведення такого аналізу при порушенні проваджень у справах про банкрутство державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків;

- встановлює типові форми плану санації і мирової угоди, перелік майна, яке включається до ліквідаційної маси у справах про банкрутство;

- готує на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновки про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства;

- готує та затверджує типові документи щодо проведення процедур банкрутства, методичні рекомендації;

- затверджує за погодженням з Укрдержархівом правила ведення діловодства та архіву арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), затверджує порядок ведення і подання статистичної звітності, оперативної звітності та інформації арбітражними керуючими (розпорядниками майна, керуючими санацією, ліквідаторами), встановлює опис і порядок використання посвідчення та печатки арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);

- здійснює контроль за діяльністю арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів); бере участь у справі про банкрутство і користується процесуальними правами та несе процесуальні обов'язки учасника у справі про банкрутство;

- здійснює контроль (нагляд) за діяльністю саморегульованої організації арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);

- визнає в установленому Кабінетом Міністрів України порядку статус Всеукраїнської саморегульованої організації арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);

- перевіряє на відповідність вимогам Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» оголошення про проведення аукціонів з продажу майна боржників у процедурах банкрутства та забезпечує їх розміщення на своєму офіційному веб-сайті; забезпечує розміщення відомостей про результати аукціонів або про їх скасування; забезпечує розміщення оголошень про проведення загальних зборів кредиторів у процедурі санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство;

- здійснює інші передбачені законодавством повноваження. Для забезпечення виконання повноважень державний орган з питань банкрутства може залучати відповідні організації та спеціалістів у порядку і на умовах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Представник працівників боржника — особа, уповноважена загальними зборами, на яких присутні не менш як три чверті від штатної чисельності працівників боржника або відповідним рішенням первинної профспілкової організації боржника, представляти їх інтереси при проведенні процедур банкрутства з правом дорадчого голосу. Необхідно зауважити, що Закон не визначає конкретних повноважень представника працівників боржника. За загальним правилом, представник працівників боржника приймає участь у зборах кредиторів і в роботі комітету кредиторів з правом дорадчого голосу. В той же час, при вирішенні питань погашення заборгованості по заробітній платі, зміни умов праці, скорочення чисельності працюючих необхідно враховувати думку представника працівників боржника.

Заінтересовані особи стосовно боржника — заінтересовані особи стосовно боржника — юридична особа, створена за участю боржника, юридична особа, що здійснює контроль

над боржником, юридична особа, контроль над якою здійснює боржник, юридична особа, з якою боржник перебуває під контролем третьої особи, власники (учасники, акціонери) боржника, керівник боржника, особи, що входять до складу органів управління боржника, головний бухгалтер (бухгалтер) боржника, в тому числі звільнені з роботи за три роки до порушення провадження в справі про банкрутство, а також особи, які перебувають в родинних стосунках із зазначеними особами та фізичною особою — боржником, а саме: подружжя та їх діти, батьки, брати, сестри, онуки, а також інші особи, щодо яких наявні обґрунтовані підстави вважати їх заінтересованими: для цілей цього Закону заінтересованими особами стосовно арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) чи кредиторів визнаються особи в такому ж переліку, як і заінтересовані особи стосовно боржника.

Інвестори — фізичні особи та (або) юридичні особи, які бажають взяти участь у санації боржника.

Відповідно до Закону інвестори мають право:

- 1) здійснювати досудову санацію;
- 2) приймати участь у санації боржника, вносити пропозиції до плану санації;
- 3) брати на себе борг (частину боргу) боржника;
- 4) у разі звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі реалізації плану санації виплачувати їм вихідну допомогу;
- 5) набувати прав власності на майно боржника відповідно до законодавства та плану санації.

7.3. Процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника

У справі про банкрутство судові процедури регламентують порядок застосування до боржника спеціальних заходів, спрямованих на створення необхідних умов для відтворення його платоспроможності або ліквідації.

Відповідно до ст. 212 ГК і ст. 7 Закону щодо боржника застосовуються такі судові процедури банкрутства:

- 1) розпорядження майном боржника;
- 2) мирова угода;
- 3) санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- 4) ліквідація банкрута.

Розпорядження майном боржника

Під розпорядженням майном розуміється система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, проведення аналізу його фінансового становища, а також визначення наступної оптимальної процедури (санації, мирової угоди чи ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів (ст. 22 Закону).

Розпорядник майна — фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду забезпечує здійснення процедури розпорядження майном. Про призначення розпорядника майна господарським судом виноситься ухвала.

Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком на сто п'ятнадцять календарних днів і може бути продовжена господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника не більше ніж на два місяці.

Мирова угода

Під мировою угодою у справі про банкрутство розуміється домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та/або розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється шляхом укладення угоди між сторонами.

Ст. 77 Закону визначено, що мирова угода укладається на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство, проте у процедурі розпорядження майном боржника — лише після виявлення всіх кредиторів і затвердження господарським судом реєстру вимог кредиторів.

Якщо мирова угода містить умови про виконання зобов'язань боржника третьою особою, то вона має бути підписана, крім сторін, ще й керівником третьої особи (якщо нею є юридична особа) чи суб'єктом підприємницької діяльності — фізичною особою.

Мирова угода, яка укладається стосовно державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, має бути попередньо погоджена з органом, уповноваженим управляти державним майном.

З метою недопущення порушення прав забезпечених кредиторів Законом передбачена необхідність схвалення укладеної боржником і кредиторами мирової угоди забезпеченими кредиторами (ст. 80 Закону).

За змістом ст. 81 Закону заяву про затвердження мирової угоди до господарського суду може подати будь-яка із сторін цієї угоди, тобто як боржник, так і кредитори.

Ст. 82 Закону передбачено, що ухвала про припинення провадження у справі у зв'язку із затвердженням мирової угоди може бути оскаржена як учасниками провадження у справі про банкрутство, так і іншими особами, права і законні інтереси яких порушені або можуть бути порушені в результаті виконання мирової угоди.

Лише конкурсні кредитори мають право в межах справи про банкрутство подати до господарського суду заяву про визнання мирової угоди недійсною з підстав, передбачених цивільним законодавством України (частина друга ст. 82 Закону).

Підставою для поновлення провадження у справі про банкрутство є як визнання мирової угоди недійсною, так і її розірвання.

Санація (відновлення платоспроможності) боржника

Під санацією розуміється система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника (ст. 28 Закону).

За приписами ст. 28 Закону здійснюється офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації з метою виявлення інвесторів.

Санація вводиться на строк шість місяців і цей строк може бути продовжено господарським судом, але не більше ніж на дванадцять місяців.

З моменту винесення ухвали про введення процедури санації:

- керівник боржника звільняється з посади у порядку, визначеному законодавством;
- управління боржником переходить до керуючого санацією;
- зупиняються повноваження органів управління боржника — юридичної особи щодо управління та розпорядження майном боржника, повноваження органів управління передаються керуючому санацією, за винятком повноважень, передбачених планом санації.

Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про введення процедури санації та призначення керуючого санацією зобов'язані здійснити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, його печаток, штампів, матеріальних та інших цінностей.

Керуючий санацією має право:

- звертатися до господарського суду в передбачених Законом і Господарським процесуальним кодексом України випадках;
- розпоряджатися майном боржника відповідно до плану санації та з урахуванням обмежень, передбачених законодавством;
- укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші правочини (договори);
- подавати заяви про визнання правочинів (договорів), укладених боржником, недійсними.

Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією у випадках, передбачених Законом, зобов'язаний подати суду розроблений і схвалений комітетом кредиторів план санації боржника.

У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів та підписується інвесторами. Інвестор — особа, яка приймає рішення щодо внесення власних, позичених і залучених майнових і інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування та несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань.

Процедура санації може бути припинена достроково у випадку невиконання плану санації та/або поточних зобов'язань боржника.

План санації має містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника, а також повинен передбачати порядок погашення вимог кредиторів з урахуванням черговості, встановленої Законом.

План санації вважається схваленим, якщо він підтриманий на засіданні комітету кредиторів більш як половиною голосів кредиторів — членів комітету кредиторів.

За п'ятнадцять днів до закінчення строку проведення процедури санації, визначеного планом санації, а також за наявності підстав для дострокового припинення процедури санації керуючий санацією зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету кредиторів про час і місце проведення засідання комітету кредиторів.

За наслідками розгляду звіту керуючого санацією комітет кредиторів приймає рішення про звернення до господарського суду з клопотанням щодо:

1) припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника;

2) припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

3) припинення або продовження процедури санації та укладення мирової угоди.

Зміни до плану санації затверджуються господарським судом у порядку, встановленому Законом для затвердження плану санації.

Ст. 30 Закону містить положення, пов'язане з погодженням плану санації забезпеченими кредиторами. Зокрема, якщо всі забезпечені кредитори заперечують проти погодження плану санації, інші кредитори на зборах кредиторів можуть прийняти одне з рішень, передбачених частиною третьою цієї статті Закону.

Ст. 31 Закону, якою передбачено можливість виконання зобов'язань боржника у процедурі санації власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) боржника.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника може ініціювати таку процедуру за умови наявності у нього коштів, достатніх для погашення всіх вимог конкурсних кредиторів, і подання доказів, що це підтверджують. З цією метою власник повинен звернутися до господарського суду з відповідною заявою. Усі розрахунки з конкурсними кредиторами відповідна особа повинна здійснити протягом одного місяця з моменту винесення господарським судом ухвали про задоволення заяви.

Іншими новими способами відновлення платоспроможності боржника порівняно з попередньою редакцією Закону є збільшення статутного капіталу боржника та відчуження майна боржника шляхом заміщення активів (ст. 32 і 34 Закону).

У разі заміщення активів створюється господарське товариство, якому передаються всі активи та майнові права боржника, в тому числі відступаються права вимоги, з переведенням на нього пропорційно боргів за вимогами поточних кредиторів. Розмір статутного капіталу новоствореного товариства визначається як різниця між вартістю майнових активів і вартістю боргів за вимогами конкурсних кредиторів.

Задоволення боржником у повному обсязі вимог кредиторів за рахунок суми, вирученої внаслідок заміщення активів та їх продажу, є підставою для припинення провадження у справі про банкрутство боржника за заявою керуючого санацією у зв'язку з затвердженням звіту керуючого санацією.

За змістом ст. 36 Закону продовження строку санації може мати місце після внесення відповідних змін до плану санації та лише в межах максимального строку, передбаченого частиною першою ст. 28 Закону, тобто вісімнадцяти місяців.

Керуючий санацією продовжує виконувати свої обов'язки до моменту передачі справ ліквідатору або призначення його ліквідатором у встановленому Законом порядку (у разі визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури) або до моменту призначення керівника боржника у встановленому чинним законодавством порядку та передачі йому справ (у разі затвердження господарським судом звіту керуючого санацією або мирової угоди). З метою призначення керівника боржника керуючий санацією повідомляє орган або посадову особу органу, до компетенції якого належить призначення керівника (органів управління) боржника, та у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання таких органів.

Ліквідація банкрута

У випадках, передбачених Законом, господарський суд у судовому засіданні за участю сторін приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру строком на дванадцять місяців.

За ліквідаційної процедури здійснюється реалізація майна боржника з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів. Реалізація майна боржника відбувається на конкурсних засадах і під контролем комітету кредиторів. Ліквідацію здійснює арбітражний керуючий-ліквідатор. За клопотанням ліквідатора, погодженим з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. До складу лікві-

даційної комісії включаються представники кредиторів, фінансових органів, а в разі необхідності і представники державного органу у справах нагляду за страховою діяльністю, Антимонопольного комітету України, державного органу з питань банкрутства, якщо банкрутом визнано державне підприємство, та представник органів місцевого самоврядування.

Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або повного господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси. Разом з тим, майно банкрута, що є предметом забезпечення, не включається до складу ліквідаційної маси і використовується виключно для задоволення вимог кредитора за зобов'язаннями, які воно забезпечує.

Майно, яке підлягає реалізації у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором.

Ліквідатору надається право вибору способу продажу активів банкрута для забезпечення відчуження майна за найвищою ціною. Такими способами є проведення аукціону та продаж безпосередньо юридичній або фізичній особі.

Кошти, одержані від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такому порядку (ст. 45 Закону):

1) у першу чергу задовольняються:

вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин і нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

вимоги кредиторів за договорами страхування;

витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі:

– витрати на оплату судового збору;

– витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів;

– витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, введення процедури санації, визнання боржника банкрутом;

– витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

– витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;

– вимоги щодо виплати основної грошової винагороди арбітражному керуючому;

– вимоги щодо відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією боржника або ліквідатора банкрута;

– витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;

– витрати Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, пов'язані з набуттям ним права регресної вимоги щодо зернового складу, — у розмірі всієї виплаченої ним суми відшкодування вартості зерна;

2) у другу чергу задовольняються:

вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов'язань із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України, а також вимоги громадян — довіритель (вкладників) довірчих това-

риств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників);

3) у третю чергу задовольняються:

– вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

– вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом;

4) у четверту чергу задовольняються:

– вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, у тому числі і вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника;

5) у п'яту чергу задовольняються:

– вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 5 відсотків обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 3 відсотків обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому задоволенню та віднесені до конкурсних згідно з цим Законом;

6) у шосту чергу задовольняються інші вимоги (наприклад, погашаються вимоги кредиторів, які у встановлений строк не звернулися до господарського суду.

Водночас без дотримання правил черговості здійснюється погашення вимог забезпечених кредиторів за рахунок майна банкрута, що є предметом забезпечення.

Резюме за змістом розділу

Банкрутством вважається нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури.

Грошове зобов'язання — зобов'язання боржника заплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. До складу грошових зобов'язань боржника не зараховуються недоїмка (пеня та штраф), визначена на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника — юридичної особи, що виникли з такої участі.

Боржником визнається суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

Кредиторами неплатоспроможних боржників є юридичні та фізичні особи, територіальна громада або держава, які мають підтверджені відповідно до законодавства вимоги до боржника щодо грошових зобов'язань, включаючи кредиторів, вимоги яких повністю або частково забезпечені заставою.

Терміни та поняття

Комітет кредиторів

Арбітражний керуючий

Розпорядник майна

Представник власника в провадженні про банкрутство

Санація боржника

Мирова угода

Черговість задоволення вимог кредиторів

Ліквідація майна банкрута

Питання самоконтролю

1. Ознаки банкрутства.
2. Проведення у справах про банкрутство.
3. Учасники проведення про банкрутство.
4. Порядок санації у справах про банкрутство
5. Реалізація майна банкрута.
6. Учасники господарських відносин.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Окресліть правові засади державної політики України в сфері банкрутства.
2. Визначіть порядок проведення у справах про банкрутство.
3. Визначіть черговість задоволення вимог кредиторів у справах про банкрутство.
4. Надайте характеристику правовому статусу комітету кредиторів у справах про банкрутство.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Бобкова А. Г., Таткова З. Ф. Правове регулювання відносин у процедурі банкрутства: Навчальний посібник. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 152 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 8.1. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності.
- 8.2. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання.
- 8.3. Правове регулювання інноваційної діяльності.
- 8.4. Особливості правового регулювання фінансової та страхової діяльності.
- 8.5. Поняття договору комерційної концесії.

Вивчивши матеріал цього розділу, студент знатиме:

- поняття «господарсько-торговельна діяльність» та її форми
- у чому сутність господарських договорів поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу;
- поняття та підстави виникнення агентських відносин;
- що собою являє інноваційна діяльність у сфері господарювання
- складові елементи фінансової діяльності у сфері господарювання
- поняття та особливості страхування у сфері господарювання;
- сутність та призначення договору комерційної концесії;

а також умітиме:

- виділяти особливості та сутність комерційного посередництва;
- пояснювати, у яких сферах заборонена агентська діяльність;
- орієнтуватися у напрямках і формах інноваційної діяльності;
- характеризувати правовий статус банків;
- розрізняти види банківських операцій;
- пояснювати призначення фондової біржі;
- орієнтуватись в аудиторській і лотерейній діяльності;
- пояснювати сутність і призначення страхування;
- характеризувати договір комерційної концесії.

8.1. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності

Відповідно до ст. 263 ГК України, **господарсько-торговельна діяльність** — це діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Така діяльність може здійснюватись як внутрішня торгівля або зовнішня торгівля — це залежить від того, на якому ринку (внутрішньому чи зовнішньому) опосередковується товарообіг.

Правовою основою торговельної діяльності виступає ряд нормативно-правових актів. Зокрема це закони України «Про споживчу кооперацію», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про захист прав споживачів», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про лікарські засоби» та інші.

Детальніше торговельна діяльність врегульована Порядком провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. № 833.

Зазначений підзаконний нормативно-правовий акт визначає загальні умови провадження торговельної діяльності суб'єктами оптової торгівлі, роздрібною торгівлі, закладами ресторанного господарства, основні вимоги до торговельної мережі, мережі закладів ресторанного господарства і торговельного обслуговування споживачів (покупців), які придбавають товари у підприємств, установ та організацій незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, фізичних осіб — підприємців та іноземних юридичних осіб, що провадять підприємницьку діяльність на території України.

Щодо **форм**, у яких господарсько-торговельна діяльність може існувати, то вони, відповідно до ГК України, такі:

- матеріально-технічне постачання і збут;
- енергопостачання;
- заготівля;
- оптова торгівля;
- роздрібна торгівля і громадське харчування;
- продаж і передачу в оренду засобів виробництва;
- комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність із забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

Господарсько-торговельна діяльність здійснюється через втілення її у відповідні договори, перелік яких можна знайти у ч. 4 ст. 263 ГК України.

Наприклад, господарський договір поставки, контракції сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу тощо.

Надамо коротку характеристику перерахованим договорам.

Так, **договір поставки** визнається господарським договором, де одна сторона (постачальник) зобов'язується передати (поставити) у встановлені строки іншій стороні (покупцеві) той чи інший товар (*це може бути продукція виробничо-технічного призначення або виробу народного споживання*), а покупець, у свою чергу, повинен прийняти зазначений товар і оплатити його.

Відповідно до існуючої практики постачання товарів без укладення договору поставки не припустима.

На основі договору **контракції сільськогосподарської продукції** здійснюється державна закупка такої продукції. Договори контракції укладаються на підставі замовлень держави на поставку їй сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарською продукцією визнається будь-яка продукція тваринного і рослинного походження, що підпадає під визначення першої — двадцять першої груп Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності. Наприклад, живі тварини, молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед; їстівні продукти тваринного походження, їстівні плоди та горіхи; шкурки цитрусових або динь, насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж, цукор і кондитерські вироби з цукру, какао та продукти з нього, вироби з каменю, гіпсу, цементу, азбесту, слюди або аналогічних матеріалів тощо.

Уклавши такий договір, виробник сільськогосподарської продукції повинен передати заготівельному або переробному підприємству чи організації вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а таке підприємство зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, потім прийняти і оплатити її.

Наступною формою, у якій здійснюється господарсько-торговельна діяльність господарюючих суб'єктів, — це **енергопостачання**.

Енергопостачанням визнається надання енергії певного виду споживачу за допомогою технічних засобів передачі та розподілу енергії на підставі договору.

*Необхідно пам'ятати, що купити всю електричну енергію, яка вироблена на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких більші за граничні показники, а також на вітроелектростанціях, незалежно від величини встановленої потужності чи обсягів відпуску електричної енергії (крім електричної енергії, виробленої на теплоелектроцентралях, які входять до складу енергопостачальників, для споживання на території здійснення ліцензованої діяльності), та весь її оптовий продаж здійснюється тільки **на оптовому ринку електричної енергії України**. Оскільки функціонування інших оптових ринків електричної енергії в Україні забороняється.*

Оптовий ринок електроенергії України утворюється на основі договору. У такому договорі обов'язково повинні бути зазначені права, обов'язки та відповідальність сторін, а також мета та всі умови діяльності. Даний вид договору підлягає посвідченню центральними органами виконавчої влади, які уповноважені на управління електроенергетикою, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Антимонопольним комітетом України.

Безпосередньо **договором енергопостачання** визначається господарський договір, відповідно до якого енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і перегріту воду (далі — енергію) споживачеві (абоненту), який зо-

бов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується. Закон забороняє відпускати енергію без оформлення договору енергопостачання.

Щодо предмету договору енергопостачання, то ним є електрична енергія, пара, гаряча і перегріта вода.

Відповідно до **договору оренди** одна сторона (орендодавець) передає іншій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності.

У користування можна передати індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення (або цілісний майновий комплекс), яке не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості (неспоживна річ). Щодо об'єктів оренди, то ними можуть бути:

- державні та комунальні підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси, тобто господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання;
- нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення);
- інше окреме індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення, що належить суб'єктам господарювання.

Важливо згадати і про **лізинг**, оскільки це господарська діяльність, метою якої є інвестування власних або залучених фінансових коштів. На основі договору лізингу одна сторона (лізингодавець) передає у виключне користування іншій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майно, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Об'єктом лізингу може бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні фонди, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг.

Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також цілісні майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Договір **міні (бартеру)** зобов'язує кожну зі сторін передати іншій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар. Сторона договору виступає продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін.

Сторони можуть погодити між собою, що можна здійснити грошову доплату за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству.

Проте не може бути об'єктом міні (бартеру) майно, віднесене законодавством до основних фондів, яке належить до державної або комунальної власності, тільки якщо друга сторона договору міні (бартеру) не є відповідно державним чи комунальним підприємством.

8.2. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання

Глава 31 ГК України врегульовує відносини комерційного посередництва, які також носять назву агентських відносин, та визнаються підприємницькою діяльністю.

Наприклад, комерційне посередництво присутнє при наданні освітянських, транспортних та інших послуг.

Комерційне посередництво характеризується рядом ознак, які дозволяють виділити особливості та сутність названих правовідносин. Отож, агентським відносинам характерно:

- це завжди послуги, що знаходять свій прояв у посередництві;
- пов'язані з отриманням прибутку, оскільки підприємництво має на меті отримання прибутку.

Підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку:

- суб'єктний склад цих відносин такий: комерційний агент (суб'єкт підприємництва) і господарюючий суб'єкт — споживач послуг посередництва.

Чинне законодавство дозволяє бути комерційним агентом суб'єктові господарювання (фізична особа-громадянин або юридична особа), що на підставі агентського договору займається комерційним посередництвом;

- таке посередництво може мати місце виключно у сфері господарювання і тільки за умови здійснення господарської діяльності господарюючими суб'єктами;

Важливо пам'ятати, що агентська діяльність заборонена у таких сферах, як:

- діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, здійснюється відповідно до ст. 16 Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів». Діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин (за винятком психотропних речовин, включених до Списку № 2 таблиці III Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що підлягають спеціальному контролю відповідно до законодавства України [174]) і прекурсорів, включених до Списку № 1 таблиці IV Переліку, здійснюється підприємствами державної та комунальної форми власності за наявності у них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності, якщо інше не передбачено згаданим Законом. Діяльність, пов'язана з виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, придбанням, відпуском, оптовою реалізацією, імпортом, експортом, знищенням психотропних речовин, включених до Списку № 2 таблиці III Переліку, наркотичних (психотропних) лікарських засобів, зазначених у ч. 3 ст. 5 цього Закону, здійснюється підприємствами всіх форм власності, що займаються виробництвом лікарських засобів або психотропних речовин, за наявності у них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності;

- діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом і експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій — також і повними товариствами;

- діяльність, пов'язана з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих мереж) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію спряження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів), здійснюється виключно державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку;

- діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих (А-76Ек, А-80Ек, А-92Ек, АІ-93Ек, А-95Ек, А-98Ек) із вмістом не менш як 5 відсотків високооктанових кисневмісних добавок — абсолютowanego технічного спирту та етил-трет-бутилового ефіру, здійснюється нафтопереробними підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

- діяльність, пов'язана з виробництвом зазначених у частині 4 статті 4 Закону «Про підприємництво» високооктанових кисневмісних добавок, здійснюється державними спиртowymi заводами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Зверніть увагу, що Закон України «Про підприємництво» скасовано після вступу в дію Господарського кодексу України у 2004 році, окрім статті 4, де надано перелік перерахованих видів діяльності!;

- комерційний агент, який займається комерційним посередництвом, робить це від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Саме тому ті підприємці, які виступають від власного імені, але в інтересах інших осіб, не є комерційними агентами.

Щодо підстав виникнення агентських відносин, то вони можуть мати місце за умови:

1) надання суб'єктом господарювання на підставі договору повноважень комерційному агентові на вчинення відповідних дій;

2) схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження.

Відносини суб'єктів господарювання щодо комерційного посередництва оформлені агентським договором. Такий договір вважається різновидом договору щодо надання послуг (а значить, підлягає регулюванню главі 63 ЦК України).

Чинне законодавство України, зокрема ч. 1 ст. 297 ГК України, оперує визначенням **агентського договору** — це договір, у якому одна сторона (комерційний агент) бере на себе зобов'язання надати послуги іншій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод або сприяти їх укладенню (надавати фактичні послуги) від імені цього суб'єкта та за його рахунок.

З наведеного визначення можемо зробити висновок, що застосування агентського договору не обмежено тільки сферою господарювання, це може бути ще й укладання угод або ж сприяння їх укладенню.

У агентському договорі обов'язково визначаються сфера, характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг, права та обов'язки сторін, умови і розмір винагороди комерційному агенту, строк дії договору, відповідальність сторін тощо.

Форма агентського договору — виключно письмова.

Слід також звернути увагу на обов'язок комерційного агента зберігати конфіденційну інформацію, одержану від суб'єкта, якого він представляє, не передавати її іншим суб'єктам і не використовувати у власних інтересах навіть після припинення агентських відносин.

Ще одним важливим моментом є те, що у разі, якщо комерційний агент заподіє шкоду суб'єктові, якого він представляє, то такий агент несе відповідальність у повному обсязі за подією шкоди.

Ст. 304 ГК України містить перелік підстав, на основі яких агентським договір може бути припинено:

- по-перше, це може бути здійснено за угодою сторін;
- по-друге, у разі: відкликання повноважень комерційного агента суб'єктом, якого він представляє, або відмови комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором, укладеним сторонами без визначення строку його дії;
- по-третє, через вибуття однієї із сторін договору внаслідок її припинення або смерті;
- по-четверте, на основі виникнення інших обставин, що припиняють повноваження комерційного агента або суб'єкта, якого він представляє.

8.3. Правове регулювання інноваційної діяльності

Перш, ніж надати правову характеристику **інноваційній діяльності**, зазначимо, що під даною соціально-економічною категорією слід розуміти процес, спрямований на реалізацію результатів завершених наукових досліджень і розробок або певних науково-технічних досягнень у новий або в удосконалений продукт, який реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується в практичній діяльності, а також пов'язані з цим процесом наукові розробки та дослідження. Зважаючи на сучасні ринкові трансформації, одним з найважливіших показників економічного зростання країни є темпи розвитку інноваційної діяльності. Тому розуміння саме правової складової зазначеного явища є важливим для майбутніх економістів.

У такому контексті слід згадати і про феномен «**інновації**» — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Позицію законодавства щодо інноваційної діяльності можемо знайти у ч. 1 ст. 325 ГК, який під **інноваційною діяльністю у сфері господарювання** розуміє діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Законодавча база України у сфері інноваційної діяльності представлена такими нормативно-правовими актами, як:

- Конституція України;
- Господарський кодекс України, зокрема, такій діяльності присвячені ст. 325–332;
- Законами України «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про спеціальну економічну зону «Яворів» та деяких інших.

Основоположним нормативним актом цієї сфери є Закон України від 4 липня 2002 р. «Про інноваційну діяльність», який визначає правові, економічні та організаційні засади

державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, окреслює форми стимулювання державою інноваційних процесів і має на меті підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

Щодо **видів** інноваційної діяльності, то, відповідно до ст. 327 ГК України, інноваційна діяльність передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і впровадження нових видів продукції і технологій.

Напрями інноваційної діяльності акті:

- по-перше, проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;
- по-друге, розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій;
- по-третє, розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища;
- по-четверте, технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

У свою чергу, ч. 2 ст. 326 ГК передбачає 5 форм інвестування інноваційної діяльності:

- державне (комунальне) інвестування, що здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів та інших коштів відповідно до закону;
- комерційне інвестування, що здійснюється суб'єктами господарювання за рахунок власних або позичкових коштів з метою розвитку бази підприємництва;
- соціальне інвестування, що здійснюється в об'єкти соціальної сфери та інших невиробничих сфер;
- іноземне інвестування, що здійснюється іноземними юридичними особами або іноземцями, а також іншими державами;
- спільне інвестування, що здійснюється суб'єктами України разом з іноземними юридичними особами чи іноземцями.

Держава бере безпосередню участь у регулюванні інноваційною діяльністю, зокрема:

- визначає інноваційну діяльність як необхідну складову інвестиційної та структурно-галузевої політики;
- формує і забезпечує реалізацію інноваційних програм і цільових проектів;
- створює економічні, правові та організаційні умови для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності;
- створює та сприяє розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Також держава здійснює контроль за інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, її відповідність вимогам законодавства і державним інноваційним програмам.

Так, **державний контроль у сфері інноваційної діяльності** здійснюється:

а) центральним органом виконавчої влади, що реалізує єдину державну податкову політику (станом на 1. 08. 2015 р. органом, що реалізує єдину державну податкову політику, відповідно до Положення про Державну фіскальну службу України, є **Державна фіскальна служба України**);

б) органами місцевого самоврядування у межах їх повноважень.

Законом України «Про інноваційну діяльність» встановлено:

- **мету** (створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництв і реалізації нових видів конкурентоздатної продукції) і **принципи державної інноваційної політики** (ст. 3): *орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України та визначення державних пріоритетів такого розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності; ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємства у науково-виробничій сфері тощо*);

- **об'єкти інноваційної діяльності** (ст. 4): *нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характе-*

ру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і/або соціальну сферу; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції;

- **суб'єкти** інноваційної діяльності (ст. 5): фізичні та/або юридичні особи України, фізичні та/або юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і/або залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладаючи власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Правове забезпечення інноваційної діяльності передбачає встановлення чітких правил її здійснення для суб'єктів та інших учасників такої діяльності, включаючи пов'язані з цим права та обов'язки. Для забезпечення ефективності нормативно-правового регулювання держава у встановленому порядку здійснює контроль за інноваційною діяльністю (щодо її відповідності вимогам законодавства та державним інноваційним програмам).

За загальним правилом, права та обов'язки учасників інноваційної діяльності не залежать від їх національної приналежності (резиденти чи нерезиденти). Однак з метою захисту національних інтересів законом можуть бути передбачені галузі або об'єкти інноваційної діяльності, в яких обмежується чи забороняється використання іноземних інвестицій (*наприклад, це стосується військово-промислового комплексу, а саме тих його підприємств, які здійснюють діяльність, що становить монополію держави та/або містить державну таємницю*).

Важливим моментом є і **стимулювання інноваційної діяльності**, яке забезпечується різними засобами, **головними з яких є державні гарантії** для її суб'єктів, зокрема: щодо підтримки інноваційних програм і проектів, спрямованих на забезпечення публічних інтересів (реалізацію економічної та соціальної політики держави, а також на створення і розвиток суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності); щодо охорони та захисту прав інтелектуальної власності, захисту від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності; щодо вільного доступу до інформації, необхідної для прийняття рішення про започаткування такої діяльності (про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, за винятком закритих видів інформації, що охороняються законом); щодо підтримки інноваційної діяльності в кадровому забезпеченні (підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері здійснення інноваційної діяльності).

Під час здійснення інноваційної діяльності застосовуються різні види господарських договорів, проте основним з них, що забезпечує отримання інноваційного продукту, є **договір на створення і передачу науково-технічної продукції**, відповідно до якого одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати зумовлені завданням другої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.

Щодо предмету зазначеного договору, то ним є **науково-технічна продукція**, в тому числі її модифікація.

Науково-технічна продукція — це завершені роботи та/або послуги науково-технічного характеру: науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні, а також створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для проведення науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт згідно із встановленими вимогами (тобто відповідно до стандартів, будівельних норм і правил та умов договору).

Стороною-виконавцем за цим договором може бути суб'єкт господарювання (науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські і технологічні установи та організації, а в разі наявності відповідних повноважень — також науково-дослідні і конструкторські підрозділи підприємств, установ і організацій).

Характерні ознаки зазначеного договору:

- по-перше, це підрядний договір на виконання робіт;
- по-друге, форма договору — проста письмова;
- по-третє, сторонами договору виступають підрядник (виконавець) і замовник.

8.4. Особливості правового регулювання фінансової та страхової діяльності

Особливостям правового регулювання фінансової діяльності присвячено главу 35 ГК України.

Відповідно до ст. 333 зазначеного Кодексу, фінанси господарюючих суб'єктів визнаються самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообі-

гом коштів, які забезпечують покриття витрат виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та отримання прибутку.

Фінансова діяльність складається з:

- *грошового та іншого фінансового посередництва* — під такою діяльністю розуміється діяльність, пов'язана з отриманням і перерозподілом фінансових коштів, що може бути здійснена виключно установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями;

- *страхування у сфері господарювання* — завжди спрямоване на покриття довготермінових і короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання;

- *допоміжної діяльності у сфері фінансів і господарювання* — такою діяльністю визнається недержавне управління фінансовими ринками, біржові операції з фондовими цінностями, інші види діяльності (посередництво у кредитуванні, фінансові консультації, діяльність, пов'язана з іноземною валютою, страхуванням вантажів, оцінювання страхового ризику та збитків, інші види допоміжної діяльності).

Охарактеризуємо кожен із зазначених видів фінансової діяльності.

1. Правовий статус банків

Згідно з чинним законодавством України банківська система України є дворівневою, тобто складається з *Національного банку України* (центрального банку держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України — гривні) *та інших банків*, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до закону.

Так, **банком** визнається фінансова установа, функціями якої є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

Банк завжди має статус юридичної особи. Щодо **видів** банків, то в Україні можуть існувати **універсальні** банки (виконують всі види банківських операцій — наприклад, ПАТ «Комерційний банк Приватбанк») та **спеціалізовані**, тобто зосереджені на операціях певного виду — ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові).

Слід зазначити, що станом на 01.08.2015 р., другий рівень банківської системи практично весь представлений універсальними фінансово-кредитними установами. Наприклад, не створено жодного спеціалізованого інвестиційного банку.

На іпотечному ринку працюють близько 90 банків. Основними лідерами є: ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «УкрСиббанк», ПАТ «Комерційний Банк ПриватБанк».

В органах управління банків не можуть брати участь посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування.

Нормативно-правовими актами, якими у своїй діяльності керуються банки, є ГК України та Закони України «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України».

Також важливо знати, що українські банки можуть бути створені у таких організаційно-правових формах, як **публічне акціонерне товариство** (всі функціонуючі на сьогодні банки створено у такій формі) та **кооперативний банк**.

Кооперативним банком законодавець називає банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися місцеві та центральний кооперативні банки. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від його участі (паю) у статутному капіталі банку має право одного голосу.

Станом на 01.08.2015р. в Україні не створено жодного кооперативного банку.

Учасниками банку можуть бути юридичні особи та громадяни, резиденти і нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

У свою чергу не можуть бути учасниками юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Істотна участь у банку — *пряме або опосередковане, самостійно або спільно з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного капіталу або права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи.*

Чинним законодавством нашої держави передбачено створення і державних банків. Зокрема, **державним банком** є банк, створений за рішенням Кабінету Міністрів України на основі державної власності. Найменування державного банку повинно містити слово «державний».

Станом на 01. 08. 2015 р. в Україні створено та функціонує 2 державні банки — це публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» та публічне акціонерне товариство «Державний експортно-імпорتنний банк України».

Банківські операції

Банківські операції — це та форма, у якій банки безпосередньо і здійснюють фінансове посередництво.

Види банківських операцій, що здійснюються в Україні, такі:

- 1) депозитні;
- 2) розрахункові;
- 3) кредитні;
- 4) факторингові та лізингові операції.

Охарактеризуємо зазначені види операцій детальніше.

1) **Депозитні операції банків.** Сутність таких операцій у тому, що вони дозволяють залучити кошти у вклади та розмістити ощадні (депозитних) сертифікатів.

Депозити, за загальним правилом, утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору. Договір банківського вкладу (депозиту) укладається у письмовій формі.

2) **Розрахункові операції банків.** Такі операції банків спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин, а також інших розрахунків у фінансовій сфері. Щоб здійснювати розрахунки, суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках.

Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Безготівкові розрахунки здійснюються тільки через установи банків шляхом перерахування належних сум з рахунку платника на рахунок одержувача або шляхом заліку взаємних зобов'язань і грошових претензій.

Для того, щоб банк зміг здійснювати розрахункові операції, між ним та клієнтом укладається договір про розрахункове обслуговування. Договір повинен містити реквізити сторін, умови відкриття і закриття рахунків, види послуг, що надаються банком, обов'язки сторін і відповідальність за їх невиконання, а також умови припинення договору.

Слід також згадати і про **банківські рахунки**.

Рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін. Порядок відкриття рахунків в установах банків за межами України встановлюється законом.

Такі рахунки необхідні господарюючим суб'єктам, щоб розраховуватись за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також інших розрахунків, пов'язаних з фінансовим забезпеченням їх діяльності.

Порядок відкриття рахунків в установах банків, форми розрахунків і порядок їх здійснення визначаються чинним законодавством України.

Міжнародні розрахункові операції теж мають місце у діяльності господарюючих суб'єктів, оскільки вони провадяться за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності між державами, суб'єктами господарювання, іншими юридичними особами та громадянами, які перебувають на території різних країн.

Суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери, імпортери і банки, які вступають у відносини, пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів та операційним оформленням платежів.

Міжнародні розрахунки регулюються нормами міжнародного права, банківськими звичаями і правилами, умовами зовнішньоекономічних контрактів, валютним законодавством країн — учасниць розрахунків.

Зверніть увагу, що норми міжнародного права — це створені угодою суб'єктів формально визначені правила, які встановлюють для них права та обов'язки, здійснення яких забезпечується юридичним механізмом. Норми у даному випадку слугують цеглинами, з яких будується будівля міжнародного права. Їх специфіка визначається тим, що вони є елементами особливої правової системи та розраховані на невизначене число випадків.

Банківські звичаї та правила — під ними розуміють правила ділового обігу, які склалися в банківській практиці і за якими визнається юридична обов'язковість. До банківських звичаїв можна віднести Уніфіковані правила Міжнародної торговельної палати по інкасо, Уніфіковані правила і звичаї Міжнародної торговельної палати для документарний акредитивів.

Умови зовнішньоекономічних контрактів — це назва, номер договору (контракту), дата та місце його укладення; преамбула; предмет договору (контракту); кількість і якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг); базисні умови поставки товарів (приймання-здавання виконаних робіт або послуг); ціна та загальна вартість договору (контракту); умови платежів; умови приймання-здавання товару (робіт, послуг); упаковка та маркування; форс-мажорні обставини; санкції та реклаमाції; врегулювання спорів у судовому порядку; місцезнаходження (місце проживання), поштові та платіжні реквізити сторін.

Для здійснення міжнародних розрахунків використовуються комерційні документи: коносамент, накладна, рахунок-фактура, страхові документи (страховий поліс, сертифікат), документ про право власності та інші комерційні документи. Фінансовими документами, що використовуються для здійснення міжнародних розрахунків, є простий вексель, переказний вексель, боргова розписка, чек та інші документи, що використовуються для одержання платежу.

3) Кредитні операції банків

Сутність таких операцій полягає у такому: банки від свого імені, на власних умовах і на власний ризик розміщують залучені кошти юридичних осіб (позичальників) і громадян.

Правовою основою кредитних відносин є **кредитний договір**, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

Якщо господарюючий суб'єкт планує отримати банківський кредит, він повинен подати банкові такі документи:

- 1) клопотання (заяву), в якому зазначаються характер кредитної угоди, мета використання кредиту, сума позички і строк користування нею;
- 2) техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу та розрахунок економічного ефекту від його реалізації;
- 3) інші необхідні документи.

Кредити надаються банком під відсоток, ставка якого, як правило, не може бути нижчою від відсоткової ставки за кредитами, які бере сам банк, і відсоткової ставки, що виплачується ним по депозитах. Надання безвідсоткових кредитів забороняється, крім випадків, передбачених законом.

Згідно чинного законодавства передбачено такі **форми** кредиту, як банківський (це основна форма кредиту, який надається комерційними банками у грошовій формі господарюючим суб'єктам у тимчасове користування за оплату на умовах повернення і цільового використання), комерційний (це форма кредиту, яка характеризує відносини позички між двома суб'єктами господарської діяльності, що виникають у результаті одержаних авансів у рахунок наступних поставок продукції (робіт, послуг) чи одержання товарів з відстрочкою платежів. Ці кредити принципово відрізняються від банківських, оскільки кредитором виступають комерційні партнери підприємства), лізинговий (це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є формою майнового кредиту. Об'єктом лізингу є рухоме майно (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка тощо) та нерухоме майно (будинки, споруди, система телекомунікацій тощо. Термін «лізинг» походить від англійського дієслова «to lease», що означає «брати в оренду». Будь-яка лізингова операція має фінансовий (кредитний) характер. Власник майна (лізингодавець) надає користувачу (лізингоодержувачу) фінансову послугу: він купує майно у власність і за рахунок періодичних внесків лізингоодержувача покриває його повну вартість та отримує певний прибуток у вигляді лізингової маржі. В економічному розумінні лізинг — це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоодержувачу. Суб'єктами кредитних відносин тут виступають: у ролі кредитора — лізингодавець, позичальника — лізингоодержувач), іпотечний (це особлива форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна — землі, виробничих або житлових будівель тощо. Іпотечні позики надаються на довгостроковій основі. Іпотечний кредит стає можливим лише за умови приватної власності на землю і нерухомість) та інші.

У свою чергу, **види** кредитів, що надаються банками, розрізняються за:

- 1) строками користування (короткострокові — до одного року, середньострокові — до трьох років, довгострокові — понад три роки);
- 2) способом забезпечення;
- 3) ступенем ризику;
- 4) методами надання;
- 5) строками погашення;
- 6) іншими умовами надання, користування або погашення.

Надавши кредит, банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цілковитим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством.

У разі, якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору.

4) Факторингові операції банків

Банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи.

Загальні умови та порядок здійснення факторингових операцій визначаються Цивільним кодексом України, Господарським Кодексом, іншими законодавчими актами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України та національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Термін «**факторинг**» походить від англійського «посередник, агент». В основі факторингових операцій лежить купівля банком розрахункових документів постачальника на відвантажену продукцію і передання постачальником банку права вимоги боргу платника зобов'язань за продукцію. Іншими словами, факторинг є різновидом посередницької діяльності, за допомогою якої посередник (факторинговий відділ банку) за певну плату одержує від підприємства право стягнути і зарахувати на його рахунок належні йому від покупців суми грошей (право інкасувати дебіторську заборгованість). Одночасно з цим посередник кредитує оборотний капітал клієнта і бере на себе його кредитний і валютний ризики. Класичний факторинг передбачає наявність комерційного кредиту, що надається в товарному вигляді продавцями покупцям у вигляді відстрочення платежу за продані товари, які оформляються відкритим рахунком.

В операції факторингу звичайно беруть участь три особи: **фактор-банк** — покупець вимоги, **початковий кредитор** (клієнт) і **боржник**, що одержав від клієнта товари з відстроченням платежу.

Операція факторингу полягає в тому, що факторинговий відділ банку купує боргові вимоги (рахунки-фактури) клієнта на умовах негайної оплати 70—90 % вартості від фактурованих поставок і сплати іншої частини за відрахуванням процента за кредит та комісійних платежів, у строго обумовлені терміни незалежно від надходження виторгу від дебіторів. 10—30 %, що лишились, банк утримує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає утримувану суму клієнтові. Утримані банком 10—30 % від суми боргу є також заходом стимулювання клієнта до належного виконання обов'язків щодо поставки. Якщо боржник не оплачує в термін рахунку факторингу, то виплати замість цього здійснює факторинговий відділ.

5) Лізингові операції банків

Банки мають право придбавати за власні кошти засоби виробництва для передачі їх у лізинг з дотриманням вимог, встановлених у ГК України.

Детальніше про лізинг було розглянуто нами вище.

Окремо слід зупинитися і на **посередництві у здійсненні операцій з цінними паперами**.

Ст. 365 ГК України називає посередницькою діяльністю у сфері випуску та обігу цінних паперів підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання (далі — торговці цінними паперами), для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності або яким така діяльність дозволена законом.

Торгівля цінними паперами — це здійснення угод з цінними паперами, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику на основі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів (брокерська діяльність) або від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу третім особам (дилерська діяльність). Торгівлю цінними паперами та посередницьку діяльність з випуску цінних паперів (андерайтинг), а також діяльність

з управління цінними паперами на фондовому ринку України здійснюють фінансові посередники — торговці цінними паперами.

Чинне законодавство передбачає й інші види посередницької діяльності з цінними паперами (діяльність з управління цінними паперами тощо).

Для того, щоб здійснювати посередницьку діяльність у сфері випуску та обігу цінних паперів необхідно отримати ліцензію, що видається в порядку, встановленому законодавством.

Проте слід пам'ятати, що **ліцензію** на здійснення будь-якого виду посередницької діяльності у сфері випуску та обігу цінних паперів **не може одержати** торговець цінними паперами, який безпосередньо або побічно володіє майном іншого торговця цінними паперами, вартість якого перевищує розмір, встановлений законом.

Також торговець цінними паперами, який має ліцензію на здійснення будь-якого виду посередницької діяльності у сфері випуску та обігу цінних паперів, не може безпосередньо або побічно володіти майном іншого торговця цінними паперами, вартість якого перевищує розмір, встановлений законом.

Торговець цінними паперами **не може здійснювати торгівлю:**

1) цінними паперами власного випуску;

2) акціями того емітента, у якого він безпосередньо або побічно володіє майном у розмірі понад п'ять відсотків статутного капіталу.

У процесі співпраці (прийняття доручення на купівлю або продаж цінних паперів), торговець цінними паперами зобов'язаний надавати особі, за дорученням і за рахунок якої він діє, інформацію про курс цінних паперів.

Щоб забезпечити функціонування ринку цінних паперів, утворюється **фондова біржа**. Порядок утворення та провадження діяльності фондової біржі визначається законом.

Фондові біржі — це спеціалізовані установи, які створюють умови для постійно діючої централізованої торгівлі цінними паперами шляхом об'єднання попиту, пропозицій на них, надання місця, системи і засобів як для первинного розміщення, так і для вторинного обігу цінних паперів. Вони мають працювати за єдиними правилами та за єдиною технологією електронного обігу цінних паперів, визначеними Національною фондовою біржею.

Фондові біржі — це некомерційні організації, які створюються без цілі формування прибутку і займаються виключно організацією та укладанням угод купівлі і продажу цінних паперів і їх похідних. Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток і не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками). Фондова біржа не може здійснювати операцій з цінними паперами від свого імені та за дорученням клієнтів, а також виконувати функції депозитарію. Фінансова діяльність фондової біржі може здійснюватись за рахунок продажу її акцій, щорічних членських внесків членів біржі та біржових зборів з кожної угоди, що укладається на біржі.

Для реалізації своїх функцій біржа повинна мати приміщення, комп'ютерні мережі, інше матеріально-технічне забезпечення, підготовлений персонал. Крім того, мають бути розроблені правила біржової торгівлі та кваліфікаційні вимоги до учасників торгів.

Відповідно до українського законодавства фондова біржа створюється засновниками — торговцями цінними паперами в порядку, встановленому законом.

Фондова біржа припиняється за умови, що кількість її членів протягом встановленого законом строку залишається меншою, ніж мінімальна кількість, визначена законом.

Аудиторська діяльність теж віднесена до фінансової діяльності у галузі господарювання. Під такою діяльністю визнається діяльність громадян та організацій, предметом якої є здійснення аудиту, організаційне і методичне забезпечення аудиту та надання інших аудиторських послуг.

Правовим підґрунтям аудиторської діяльності є: ГК України (параграф 4 «Аудит» глава 35); ЦК України (глава 63 «Послуги. Загальні положення»); Закони України «Про аудиторську діяльність» (в редакції Закону від 14.09.2006 р. та «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р., Національні стандарти аудиту, затверджені рішенням Аудиторської палати України від 18.12.1998 р. № 73; Кодекс професійної етики аудиторів України, затверджені рішенням Аудиторської палати України від 18.12.1998 р. № 73 та інші.

Зокрема, **аудитом** є перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам.

Аудит може здійснюватись незалежними особами (аудиторами), аудиторськими організаціями, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

Найбільшими аудиторськими компаніями світу, які працюють і в Україні, (транснаціональні бухгалтерські (аудиторські) фірми, є компанії так званої «Великої четвірки»: КПМГ, Прайс Уотерхаус Куперс, Ернст&Янг, Делойт&Туш.

У свою чергу, **державний фінансовий аудит** є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Такий різновид аудиту здійснюється Рахунковою палатою та органами державного фінансового контролю відповідно до законів.

Як аудит, так і державний фінансовий аудит можуть проводитися за ініціативою суб'єктів господарювання, а також у випадках, передбачених законом (обов'язковий аудит).

Окремо слід зупинитися і на особі, яка може бути аудитором. Чинне законодавство визначає **аудитора** як фізичну особу, що має сертифікат, який визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України.

Якщо особа планує займатися аудиторською діяльністю, їй необхідно, перш за все, отримати сертифікат, а для цього необхідно звернутися до Аудиторської палати України.

Аудиторська палата України — самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів.

Зважаючи на дедалі більшу популяризацію в ЗМІ різних видів лотерей, коротко охарактеризуємо **лотерейну діяльність**.

В Україні діє державна монополія на організацію і проведення лотерей.

Це означає, що в Україні забороняються: організація, реклама, розповсюдження лотерей, які не мають статусу державних; розповсюдження лотерей, організованих за межами України, включно з їхньою рекламою, а також участь у них; організація та проведення ігор, участь в яких беруть особи, які знаходяться поза межами приміщення, де проводиться гра, якщо така гра не має статусу державної лотереї; організація і проведення ігор з накопичувальним (спільним) головним призом, якщо місця приймання плати за участь у грі розташовані поза межами одного приміщення і така гра не має статусу державної лотереї.

Відносини у сфері лотерейної діяльності регулюються ГК України та Законом України «Про державні лотереї в Україні».

Відповідно до зазначених нормативних актів, **лотереєю** визнається масова гра, незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачається розіграш призового (виграшного) фонду між її гравцями і перемога в якій має випадковий характер, територія проведення (розповсюдження) якої поширюється за межі однієї будівлі (споруди), незалежно від способу прийняття грошей за участь у такій грі.

Оператором державних лотерей може бути юридична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, що одержала право на проведення державних лотерей у порядку, визначеному Законом.

Гравцем у державній лотереї може бути фізична особа, яка досягла 18 років та самостійно і добровільно сплатила ставку (ставки) розповсюдженню державної лотереї.

Виплата призів здійснюється за рахунок коштів призового (виграшного) фонду, накопиченого оператором державних лотерей.

Страхування

Під терміном «**страхування**» в українському законодавстві прийнято розуміти вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Загальні умови, об'єкти, види, вимоги до договорів страхування тощо містяться у таких нормативно-правових актах, як Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Законом України «Про страхування», іншими законодавчими актами.

Страховиками, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України, є:

1) фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства», з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ повинно бути не менше трьох, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності;

2) зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Страховиками-нерезидентами вважаються фінансові установи, що створені та мають ліцензію на провадження страхової діяльності відповідно до законодавства тих іноземних держав, у яких вони зареєстровані.

Страхування може бути здійснено або **на основі договору** між страхувальником і страховиком (добровільне страхування), або **на основі закону** (обов'язкове страхування).

Господарюючі суб'єкти — страховики здійснюють страхову діяльність за умови одержання ліцензії на право проведення певного виду страхування. Страховик має право займатися лише тими видами страхування, які визначені в ліцензії.

Щодо предмету безпосередньої діяльності страховика, то ним може бути лише:

- **страхування** (це економічні відносини, за яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі чи третій особі в разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, у разі необхідності перестраховує частину останнього).

Передумовою застосування страхування є майнова самостійність суб'єктів господарювання з одного боку, а з іншого — їх зацікавленість в переданні відповідальності за наслідки ризику спеціальним формуванням — страховим компаніям. Чим більше зацікавленість, тим більше потреба в страхуванні.

Мета страхування — це захист майнових інтересів юридичних і фізичних осіб;

- **перестраховування** (страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика). Перестраховування здійснюється перестраховальником з метою захисту себе від втрат, які він може понести).

Можливі кілька різних типів угод на перестраховування, але двома найпоширенішими є пропорційне перестраховування і непропорційне перестраховування.

Пропорційне перестраховування (відоме також як квотне перестраховування — від. англ. «quota share») — перестраховування, за якого перестраховик приймає «на себе» квоту — певну частку (у відсотках) у кожному полісі, що підписує страховик, а потім у тій самій пропорції розділяє (зі страховиком) усі страхові премії та збитки. Власні можливості страховика можуть дозволити йому підписати у страховому полісі ризик до, скажімо, 1 млн. грн, але купуючи пропорційне перестраховування, він зможе подвоїти чи потроїти цю межу.

Наприклад, страхова компанія може придбати пропорційну угоду з 50 % розподілом часток, у цьому випадку вона буде розділяти з перестраховиком половину усіх збитків (і премій). У випадку угоди з 75 % розподілом, страховик передасть $\frac{3}{4}$ усіх втрат (збитків) і премій.

Непропорційне страхування (перестраховування на основі есцеденту збитку, або престраховування на основі Excess of Loss) «спрацьовує» лише у випадку, якщо (і коли) збитки, від яких страждає страховик, перевищують певну межу (власне утримання або пріоритет цедента).

Приклад цього типу угод на перестраховування може бути таким: страховик у випадку будь-яких втрат готовий прийняти на себе збитки до 1 млн грн і купує «прошарок» (layer) перестраховування розміром 4 млн грн понад 1 млн. За таких умов, якщо стається страховий випадок зі збитком 3 млн, страховик виплачує весь збиток страхувальнику, а потім покриває 2 млн коштами, отриманими від перестраховальника. У цьому прикладі страховик буде нести також і всі втрати, що перевищують 5 млн, якщо він не придбав додатковий «прошарок» розміром, скажімо, 5 млн грн понад 5 млн);

— фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та управлінням ними.

Допускається здійснення вказаних видів діяльності у вигляді надання послуг для інших страховиків за договорами про спільну діяльність.

Страхувальниками у ГК України визначаються учасники господарських відносин, які уклали договори страхування із страховиками або є страхувальниками відповідно до закону.

Станом на 01.08.2015 р. найбільшими страховими компаніями України є: Інго Україна, АХА страхування, УНІКА, Українська страхова група, Провідна, Арсенал страхування, РЗУ Україна та інші.

Окремо слід зупинитися на **договорі страхування**.

Відповідно до ст. 354 ГК України, за договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має право відповідно до закону встановлювати додаткові вимоги до договорів страхування.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України, основними завданнями якої є: 1) формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів і похідних цінних паперів);

2) розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг і вирішення системних питань їх функціонування;

3) забезпечення розроблення та координації єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;

4) здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;

5) захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;

6) узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків і розроблення пропозицій щодо їх вдосконалення;

7) розроблення і затвердження обов'язкових до виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції;

8) координація діяльності з іншими державними органами;

9) запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг.

При укладенні договору страхування страховик має право вимагати у страхувальника довідку про його фінансовий стан, підтверджену аудитором (аудиторською організацією).

Укладення договору страхування може посвідчуватися **страховим свідоцтвом** (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

8.5. Поняття договору комерційної концесії

За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволоділець, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав і сплатити правоволоділець обумовлену договором винагороду.

Договір комерційної концесії передбачає використання комплексу наданих користувачеві прав, ділової репутації і комерційного досвіду правоволодільца в певному обсязі, із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери підприємницької діяльності.

Правове регулювання договору комерційної концесії здійснюється на основі ГК України та відповідних законів нашої держави.

В юридичній літературі проводиться ототожнення договору комерційної концесії і договору франчайзингу. Зазначена договірна конструкція набула поширення в 70-ті роки ХХ ст. і спочатку розглядалася як різновид договору про виключну продаж товарів.

Проте на сьогоднішній день більшість науковців схилиються до позиції, що договір комерційної концесії і договір концесії — це дві самостійні цивільно-правові конструкції.

Прикладами сьогоднішньої сфери комерційної концесії в Україні є праця таких компаній, як «Макдональдс», «Піцца Челентано», «Білла», «Кодак», «Кока-кола», «Фанта» та інші.

Договір комерційної концесії є порівняно новим для законодавства України, тому в ньому містяться ті чи ті елементи різних відомих договорів. Наприклад, ліцензійного договору

(надання дозволу на використання об'єктів права інтелектуальної власності), договору про спільну діяльність (співробітництво, направлене на досягнення певного результату), договору купівлі-продажу (оплатна передача матеріалів), договору комісії (можливе укладення правочинів з метою задоволення інтересів правоволодільця) та інших договорів.

Договір комерційної концесії повинен бути укладений у письмовій формі у вигляді єдиного документа. Недодержання цієї вимоги тягне за собою недійсність договору.

Також договором комерційної концесії може бути передбачено право користувача дозволяти іншим особам користування наданим йому комплексом прав або часткою цього комплексу прав на умовах комерційної субконцесії, погоджених ним із правоволодільцем або визначених у договорі комерційної концесії.

Необхідно зазначити, що винагорода за договором комерційної концесії може виплачуватися користувачем правоволодільцеві у формі разових або періодичних платежів або в іншій формі, передбаченій договором.

Важливо пам'ятати і про **обов'язки правоволодільця та користувача** відповідно до такого договору.

Так, правоволодільець зобов'язаний:

- передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну користувачеві для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, а також проінструктувати користувача і його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав;

- видати користувачеві передбачені договором ліцензії (дозволи), забезпечивши їх оформлення у встановленому законодавством порядку.

Якщо ж договором комерційної концесії не передбачено інше, правоволодільець зобов'язаний:

- надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників;

- контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії.

У свою чергу, користувач зобов'язаний:

- використовувати при здійсненні передбаченої договором діяльності торговельну марку та інші позначення правоволодільця визначеним у договорі способом;

- забезпечити відповідність якості товарів, що виробляються ним на основі договору, виконаних робіт, послуг, що надаються, якості таких самих товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) безпосередньо правоволодільцем;

- дотримуватися інструкцій і вказівок правоволодільця, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав використанню цих прав правоволодільцем;

- надавати покупцям (замовникам) додаткові послуги, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товар (роботу, послуги) безпосередньо у правоволодільця;

- інформувати покупців (замовників) найочевиднішим для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень правоволодільця за договором комерційної концесії;

- не розголошувати секрети виробництва правоволодільця та іншу одержану від нього конфіденційну інформацію;

- сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду.

Договір комерційної концесії містить також обмеження прав сторін.

Зокрема, **правоволодільець повинен:**

- не надавати іншим особам аналогічні комплекси прав для їх використання на закріпленій за користувачем території або утримуватися від власної аналогічної діяльності на цій території.

Користувач, у свою чергу, зобов'язаний:

- не допускати його конкуренції з правоволодільцем на території, на яку поширюється чинність договору комерційної концесії стосовно підприємницької діяльності, що здійснюється користувачем з використанням належних правоволодільцеві прав;

- відмовитися від одержання за договором комерційної концесії аналогічних прав у конкурентів (потенційних конкурентів) правоволодільця;

- погоджувати з правоволодільцем місце розташування виробничих приміщень, що мають використовуватися при здійсненні наданих за договором прав, а також їх внутрішнє і зовнішнє оформлення.

Кожна із сторін договору комерційної концесії, укладеного без зазначеного строку, має право у будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другу сторону за шість місяців, якщо договором не передбачений більш тривалий строк.

При оголошенні правоволодільця або користувача неплатоспроможним (банкрутом) договір комерційної концесії припиняється.

Резюме

Господарсько-торговельна діяльність — це діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Форми, у яких господарсько-торговельна діяльність може існувати: матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передачу в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність із забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

Агентський договір — це договір, в якому одна сторона (комерційний агент) бере на себе зобов'язання надати послуги іншій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод або сприяти їх укладенню (надавати фактичні послуги) від імені цього суб'єкта та за його рахунок.

Інноваційна діяльність у сфері господарювання — діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Фінанси господарюючих суб'єктів визнаються самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, які забезпечують покриття витрат виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та отримання прибутку.

Під терміном «страхування» в українському законодавстві прийнято розуміти вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів.

За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав і сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду.

Терміни та поняття

Контрактація сільськогосподарської продукції
Енергопостачання
Лізинг
Підприємництво
Інновації
Банк
Банківські операції
Міжнародні розрахункові операції
Факторинг
Фондова біржа
Аудит
Лотерея
Страхування

Питання для самоконтролю

1. Що таке господарсько-торговельна діяльність та у яких формах вона існує відповідно до чинного законодавства?
2. Назвіть вимоги, які законодавець висуває до договору оренди та лізингу.
3. Подумайте, у яких сферах агентська діяльність заборонена? Чому, на Вашу думку?
4. Дайте визначення дефініції «інновації».
5. Які напрями інноваційної діяльності вам відомі?
6. Проаналізуйте складові елементи фінансової діяльності.
7. Охарактеризуйте види банківських операцій.
8. Надайте правову характеристику кредитним операціям банку.
9. У чому сутність операції факторингу?
10. Які вимоги Закон висуває до аудиторської діяльності в Україні?
11. В Україні діє державна монополія на організацію і проведення лотерей. Що це означає?
12. Охарактеризуйте договір страхування.
13. Надайте правову характеристику договору комерційної концесії.

Тести

1. Предметом договору енергопостачання є:

- електрична енергія, пара, гаряча і перегріта вода;
- електрична енергія, гаряча вода;
- електрична енергія, пара і гаряча вода;
- пара, гаряча і перегріта вода.

2. Що може бути об'єктом договору лізингу:

- земельні ділянки;
- цілісні майнові комплекси державних підприємств;
- обладнання підприємства;
- цілісні майнові комплекси комунальних підприємств;
- структурні підрозділи цілісних майнових комплексів державних підприємств.

3. Форма лізингу, за якої лізингодавець набуває майно у власника і передає його йому у користування — це:

- зворотний лізинг;
- пайовий лізинг;
- корпоративний лізинг;
- фінансовий лізинг.

4. Комерційне посередництво:

- завжди є підприємницькою діяльністю;
- може здійснюватись суб'єктом господарювання (не обов'язково суб'єктом підприємництва);
- це представництво, яке поширюється на будь-які правовідносини за умови оформлення довіреності.

5. Банк, у якому більше 50 % пасивів є внесками фізичних осіб, називається:

- кліринговий;
- іпотечний;
- ощадний;
- інвестиційний.

6. Основною функцією НБУ є:

- відповідальність за зобов'язаннями органів державної влади;
- відповідальність за зобов'язаннями державних банків;
- здійснення банківського регулювання і нагляд;
- забезпечення стабільності грошової одиниці — гривні.

7. Коли, за загальним правилом, договір страхування набирає чинності:

- з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором;
- з моменту підписання договору його сторонами;
- з моменту узгодження умов договору його сторонами;
- після передачі страхового свідоцтва?

8. Якщо кількість членів фондової біржі протягом встановленого законом строку залишається меншою ніж мінімальна кількість, визначена законом, її діяльність:

- зупиняється;

- припиняється;
- продовжується.

9. Керівником аудиторської фірми може бути:

- тільки аудитор;
- будь-яка особа;
- особа, що має вищу юридичну або економічну освіту.

10. Договір комерційної концесії:

- може бути оформлений у письмовій формі шляхом листування між сторонами;
- підлягає державній реєстрації;
- підлягає оформленню у письмовій, нотаріально посвідченій формі.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Правове регулювання питань постачання електроенергії.
2. Вимоги до договору міни (бартеру).
3. Вимоги законодавства України щодо державної реєстрації комерційного агента.
4. Особливості оподаткування прибутку комерційного агента відповідно до Податкового кодексу України.
5. Проаналізуйте процес державної реєстрації та ліцензування банків.
6. Охарактеризуйте процес ідентифікації клієнтів банками.
7. Правове регулювання запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.
8. З'ясуйте порядок розкриття банківської таємниці.
9. Який порядок відкриття філій і представництв іноземних банків на території України?
10. Назвіть і надайте правову характеристику видам обов'язкового страхування.
11. Які в Україні існують види цінних паперів?
12. Як організована діяльність фондової біржі в Україні?
13. Проаналізуйте зарубіжний досвід правового регулювання комерційної концесії у законодавстві інших країн.

Література рекомендована для поглибленого вивчення теми

1. *Василинчук В.* Правове регулювання банківського кредитування суб'єктів підприємницької діяльності // *Право України*. — 2001. — №7.
2. *Верес І. Я.* Зміст договору факторингу / І. Я. Верес // *Юридичний журнал*. — 2012. — № 3. — С. 98—102.
3. *Коссаk В. М., Юркевич Ю. М.* Окремі аспекти індивідуалізації предмета застави / В. М. Коссаk, Ю. М. Юркевич // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. — 2012. — Випуск 2 (1). — С. 126—136.
4. *Лепех С. М.* Вигодонабувач за договором страхування цивільно-правової відповідальності / С. М. Лепех // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ХУІІІ регіональної науково-практичної конференції*. — Львів: Юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — С. 172-173.
5. *Лепех С. М.* Договір про залучення внеску (вкладу) кредитною спілкою [Електронний ресурс] / С. М. Лепех // *Часопис Академії адвокатури України*. — 2012. — № 3. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-Journals/Chaaui/index.html>
6. *Лилак Д.* Забезпечення виконання господарських зобов'язань неустойкою // *Право України*. — 1996. — № 12.
7. Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» // *Закон і Бізнес* від 04. 2012. — 2012 р. — № 18.
8. Рішення КСУ від 10 листопада 2011 року (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11>.
9. *Якубівський І. Є.* До питання про юридичну природу ліцензійного договору / І. Є. Якубівський // *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 10 листопада 2011 р.* — К. : КНТ, 2012. — С. 414—416.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 9.1. *Поняття, суб'єкти та принципи зовнішньоекономічної діяльності.*
- 9.2. *Зовнішньоекономічний договір (контракт).*
- 9.3. *Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.*
- 9.4. *Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.*

У результаті вивчення даної теми студенти будуть знати:

- поняття та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності;
- види зовнішньоекономічної діяльності;
- державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій,

уміти:

- визначати особливості правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- надавати характеристику засобам державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- орієнтуватись в системі чинного господарського законодавства України,
- вміти користуватись офіційними правовими виданнями, джерелами права; застосовувати набуті знання в своїй практичній діяльності; самостійно вирішувати окремі питання правового характеру у сфері зовнішньоекономічних відносин.

9.1. Поняття, суб'єкти та принципи зовнішньоекономічної діяльності

Поняття та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарської діяльності регулюється, в основному, такими нормативними актами: VII Господарського кодексу України від 16.01.2003 р., Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р., Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994 р., Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23.12.1998 р., Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.1998 р., Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998 р., Закон України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22.12.1998 р., Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГААТ) від 30.10.1947 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 року (Згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР Україна приєдналась до Конвенції 23.08.1989 року), Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговою палатою у 1953 р. (Правила ІНКОТЕРМС у редакції 2010 року).

Поняття зовнішньоекономічної діяльності

Загальні умови та порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання визначаються Господарським Кодексом України (далі Кодекс), Законом «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі Закон) і іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до ст. 377 Господарського кодексу України (далі Кодекс) зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у ч. 1 ст. 139 Кодексу, та/або робочою силою¹.

У той же час, ст. 1 Закону визначає зовнішньоекономічну діяльність як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудовану на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

¹ Майном у Кодексі визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Згідно із Законом Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

— фізичні особи — громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України — юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультативні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

— об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

— структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України; — спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

— інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з частиною четвертою ст. 2 Закону і законами України.

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які її види, прямо не заборонені законами України, незалежно від форм власності та інших ознак.

Згідно із п. 1 ст. 55 Кодексу суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Види суб'єктів господарювання передбачені п. 2 вказаної статті, а саме:

1) господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

У зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно з законами України. Фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони зареєстровані як підприємці згідно з Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15. 05. 2003 р. Фізичні особи, які не мають постійного місця проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої вони є. Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їх статутних документів з моменту набуття ними статусу юридичної особи.

Втручання державних органів у зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів у випадках, не передбачених цим Законом, в тому числі і шляхом видання підзаконних актів, які створюють для її здійснення умови гірші від встановлених в цьому Законі, є обмеженням права здійснення зовнішньоекономічної діяльності і як таке забороняється.

За порушення Закону або пов'язаних з ним законів України до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності можуть бути застосовані такі спеціальні санкції:

— накладення штрафів у випадках несвоєчасного виконання або невиконання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності своїх обов'язків згідно з цим або пов'язаних з ним законів України. Розмір таких штрафів визначається відповідними положеннями законів України та/або рішеннями судових органів України;

— застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності індивідуального режиму ліцензування у випадках порушення такими суб'єктами цього Закону та/або пов'язаних з ним законів України, що встановлюють певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій;

— тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності у випадках порушення цього Закону або пов'язаних з ним законів України, проведення дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки. Санкції, зазначені у цій статті, застосовуються центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики за поданням органів доходів і зборів і контрольно-ревізійної служб, правоохоронних органів, органів Антимонопольного комітету України, національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Національного банку України або за рішенням суду. Санкції, зазначені у цій статті, можуть бути застосовані до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності протягом трьох років з дня виявлення порушення законодавства.

Подання щодо застосування санкцій повинно містити такі дані: найменування та реквізити суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності (для іноземних суб'єктів господарювання — мовою країни їхнього місцезнаходження), відомості про зміст порушення з посиланням на конкретні положення законодавства України, вид спеціальної санкції, яку пропонується застосувати, найменування та реквізити контрагента, при виконанні контракту з яким порушено законодавство, іншу доцільну інформацію.

Застосуванню спеціальних санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарювання може передувати офіційне попередження центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики.

Індивідуальний режим ліцензування діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання цього Закону та/або пов'язаних з ним законів України та скасовується центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання цього Закону та/або пов'язаних з ним законів України, але не більше трьох місяців з дати винесення відповідного рішення центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики. Після тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності або іноземні суб'єкти господарської діяльності переводяться центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики на індивідуальний режим ліцензування.

Суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, який одержав від цієї діяльності у власність кошти, майно, майнові і немайнові права та інші результати, має право володіти, користуватися і розпоряджатися ними за своїм розсудом.

Здійснення видів зовнішньоекономічної діяльності, зазначених у ст. 4 Закону, за межами України підлягає регулюванню також законами відповідних держав.

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно з законами цих держав, а також мають право на участь у міжнародних неурядових економічних організаціях.

Іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України. Представництво іноземного суб'єкта господарської діяльності — установа або особа, яка представляє інтереси іноземного суб'єкта господарської діяльності в Україні і має на це належним чином оформлені відповідні повноваження Реєстрацію зазначених представництв здійснює Міністерство економіки України протягом шістдесяти робочих днів з дня подання іноземним суб'єктом господарської діяльності документів на реєстрацію. Для реєстрації представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності на території України необхідно подати:

- заяву з проханням про реєстрацію представництва, яка складається у довільній формі;

- виписку з торговельного (банківського) реєстру країни, де іноземний суб'єкт господарської діяльності має офіційно зареєстровану контору;
- довідку від банківської установи, в якій офіційно відкрито рахунок подавця;
- довіреність на здійснення представницьких функцій, оформлену згідно з законом країни, де офіційно зареєстровано контору іноземного суб'єкта господарської діяльності.

Зазначені документи мають бути нотаріально посвідчені за місцем їх видачі і легалізовані належним чином у консульських установах, які представляють Україну, якщо міжнародними договорами України не передбачено інше. За реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності з них стягується плата у розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України і який не повинен перевищувати фактичних витрат держави, пов'язаних з цією реєстрацією.

У разі відмови Міністерства економіки України зареєструвати представництво іноземного суб'єкта господарської діяльності або неприйняття рішення з цього питання у встановлений шістдесятиденний строк, іноземний суб'єкт господарської діяльності може оскаржити таку відмову в судових органах України.

Забороняється вимагати від іноземного суб'єкта господарської діяльності повторної реєстрації (перереєстрації) раніше зареєстрованого представництва на території України.

У разі зміни назви, юридичного статусу, юридичної адреси чи оголошення іноземного суб'єкта господарської діяльності неплатоспроможним або банкрутом його представництво на території України зобов'язане повідомити про це Міністерство економіки України у семиденний строк.

Господарська, в тому числі зовнішньоекономічна діяльність іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України, регулюється законами України щодо порядку здійснення іноземними особами господарської діяльності на території України

Види зовнішньоекономічної діяльності

До видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних і страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;
- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій і спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;
- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;
- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібно торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції по придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах і на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Посередницькі операції, при здійсненні яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та інших), здійснюються без обмежень.

Принципи зовнішньоекономічної діяльності

Відповідно до ст. 2 Закону суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються такими принципами:

– принципом суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, що полягає у:

виключному праві народу України самостійно та незалежно керуватись законами, що діють на території України;

обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин;

– принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у:

праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки;

праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України;

обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України;

виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності;

– принципом юридичної рівності і недискримінації, що полягає у:

рівності перед законом всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, в тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

забороні будь-яких, крім передбачених цим Законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;

неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених цим Законом;

– принципом верховенства закону, що полягає у:

регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України; забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

– принципом захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у тому, що Україна як держава:

забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України;

здійснює рівний захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права;

здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів і норм міжнародного права;

– принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів

9.2. Зовнішньоекономічний договір (контракт)

Поняття та порядок укладення зовнішньоекономічного договору (контракту)

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічний договір (контракт) це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Необхідно зауважити, що у ст. 382 Кодексу не наводиться визначення зовнішньоекономічного договору, а лише зазначається, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укласти будь-які зовнішньоекономічні договори (контракти), крім тих, укладення яких заборонено законодавством України.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається в письмовій формі, якщо інше не встановлено законом або чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Форма і порядок укладення зовнішньоекономічного договору (контракту), права та обов'язки його сторін регулюються Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. та іншими нормативними актами.

Так само і форма зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна, розташованого на території України, визначається законами України.

Права та обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору (контракту) визначаються правом місця його укладення, якщо сторони не погодили інше. Порядок визначення права, яке має застосовуватися до договору (контракту) у разі недосягнення згоди сторін стосовно вказаного порядку, встановлюється Законом. Термін «право» означає діюче в державі право, за винятком колізійних норм. Угода сторін про вибір права повинна бути явно виявлена або явно впливати із умов договору або поведінки сторін.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Законом може бути встановлений особливий порядок укладення, виконання і розірвання окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Найрозповсюдженішим у міжнародній практиці є контракт купівлі-продажу, предметом якого є майно. Згідно з цим контрактом продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму. Укладення зовнішньоекономічних договорів купівлі-продажу, права і обов'язки продавця і покупця, які виникають із таких договорів, регулюються також Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року. Згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР Україна приєдналась до Конвенції 23 серпня 1989 року.

Згідно з даною Конвенцією договори на поставку товарів, що підлягають виготовленню або виробництву, вважаються договорами купівлі-продажу, якщо тільки сторона, яка замовляє товари, не бере на себе зобов'язання поставити суттєву частину матеріалів, необхідних для виготовлення або виробництва таких товарів. Конвенція не застосовується до договорів, у яких зобов'язання сторони, яка поставляє товари, полягають, в основному, у виконанні роботи або в наданні інших послуг.

Договір купівлі-продажу вважається міжнародним, якщо на момент його укладення комерційні підприємства покупця та продавця перебувають у різних державах.

Оскільки зовнішньоекономічний договір (контракт) це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів укладення договору складається принаймні із двох стадій: пропозиції однієї сторони укласти договір і прийняття пропозиції другою стороною.

Пропозиція укласти договір називається офертою, а сторона, яка її зробила, називається оферентом. Прийняття пропозиції чи згода укласти договір називається акцептом, а сторона, яка прийняла пропозицію, називається акцептантом. Пропозиція про укладення договору визнається офертою, якщо вона достатньо визначена і виявляє намір оферента бути зв'язаним у випадку акцепту. Оферта вважається достатньо визначеною, якщо в ній зазначений товар і прямо чи непрямо встановлюється кількість і ціна або передбачається порядок їх визначення. Пропозиція адресована невизначеному колу осіб, розглядається тільки як запрошення робити

зустрічні оферти, якщо інше прямо не вказано особою, яка зробила пропозицію. У зв'язку з цим розрізняють два види оферти: тверда і вільна.

Тверда оферта передбачає пропозицію про продаж певного товару одному можливому покупцю із зазначенням строку дії оферти, тобто часу, протягом якого продавець буде вважати себе зв'язаним умовами оферти. Вільна оферта не містить вказівки на строк її дії і не зобов'язує продавця додержуватись умов, які в ній зазначені, протягом певного часу. Згода покупця з умовами оферти підтверджується твердою контрoferтою, де зазначаються її умови.

Оферта вступає в силу, коли вона отримана тією стороною, якій вона направлена.

Доки договір не укладений, оферта може бути відізнана оферентом, якщо повідомлення про відзив було отримано адресатом оферти до відправлення їм акцепту.

Заява або інша поведінка адресата оферти, яка виражає згоду з офертою, є акцептом. Акцепт оферти набирає силу, коли вказана згода отримана оферентом. Акцепт не має сили, якщо оферент не отримує вказаної згоди у встановлений ним строк, а якщо строк не встановлений, то протягом нормально необхідного для цього часу, враховуючи обставини угоди, в тому числі швидкість використовуваних оферентом засобів зв'язку.

Усна оферта повинна бути акцептована негайно, якщо із обставин не витікає інше.

Відповідь на оферту, яка має слугувати акцептом, проте містить доповнення, обмеження або інші зміни, є відхиленням оферти і представляє собою зустрічну оферту.

Продавець зобов'язаний поставити товар, передати належні документи на нього і передати право власності відповідно до вимог договору. Продавець повинен поставити товар, який за кількістю, якістю і описом відповідає умовам договору. Покупець повинен оглянути товар або забезпечити його огляд в такий короткий строк, який практично можливий за даних обставин.

Крім того, відповідно до ст. 638 Цивільного кодексу України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

У міжнародній торгівлі виділяють два основних види операцій купівлі-продажу:

Експорт (експорт товарів) — продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України.

Реекспорт (реекспорт товарів), що означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України.

Імпорт (імпорт товарів) — купівля (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

Суб'єкти, які є сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту), мають бути здатними до укладання договору (контракту) відповідно до наведеного Закону та інших законів України та/або закону місця укладання договору (контракту). Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається відповідно до Кодексу, Закону та інших законів України з урахуванням міжнародних договорів України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній та іншими законами України.

Форма зовнішньоекономічного договору (контракту)

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається в письмовій формі, якщо інше не встановлено законом або чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Форма зовнішньоекономічного договору (контракту) визначається правом місця його укладання. Місце укладання договору (контракту) визначається відповідно до законів України.

Так само і форма зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна, розташованого на території України, визначається законами України.

Відповідно до Положення «Про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)», що затверджене Наказом Міністерства економіки України від 06.09.2001 р. № 201, зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій формі. Повноваження представника на укладення зовнішньоекономічного договору (контракту) може впливати з доручення, статутних документів, договорів та інших підстав, які не суперечать Закону¹.

Від імені суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, що є юридичними особами, зовнішньоекономічний договір (контракт) підписує особа, яка має таке право згідно з посадою відповідно до установчих документів даного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, та особа, яку уповноважено на це довіреністю, виданою за підписом керівника суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності одноособово чи в іншому порядку, передбаченому установчими документами, або особа, яку уповноважено на це установчими документами безпосередньо.

Дії, які здійснюються від імені іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України уповноваженим на це належним чином, вважаються діями цього іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Для підписання зовнішньоекономічного договору (контракту) суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, управління або вищої організації, за винятком випадків, передбачених законами України.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо та у виключній формі заборонені законами України.

До умов, які повинні бути передбачені в договорі (контракті), якщо сторони такого договору (контракту) не погодились про інше щодо викладення умов договору, і така домовленість не позбавляє договір предмета, об'єкта, мети та інших істотних умов, без погодження яких сторонами договір може вважатися таким, що неукладений, або його може бути визнано недійсним у силу недодержання форми згідно з чинним законодавством України, відносяться:

1.1. Назва, номер договору (контракту), дата та місце його укладення.

1.2. Преамбула.

У преамбулі визначаються повне найменування сторін — учасників зовнішньоекономічної операції, під якими вони офіційно зареєстровані, із зазначенням країни, скорочене визначення сторін як контрагентів («Продавець», «Покупець», «Замовник», «Поставник» тощо) і найменування документів, якими керуються контрагенти при укладенні договору (контракту) (статут підприємства, установчий договір тощо).

1.3. Предмет договору (контракту).

У цьому розділі визначається, який товар (роботи, послуги) один з контрагентів зобов'язаний поставити (здійснити) іншому, із зазначенням точного найменування, марки, сорту або кінцевого результату роботи, що виконується.

У випадку бартерного (товарообмінного) договору (контракту), або контракту на переробку давальницької сировини визначається також точне найменування (марка, сорт) зустрічних поставок (або назва товару, що є кінцевою метою переробки давальницької сировини).

Якщо товар (робота, послуга) потребує детальнішої характеристики або номенклатура товарів (робіт, послуг) досить велика, то все це вказується у додатку (специфікації), який має бути невід'ємною частиною договору (контракту), про що робиться відповідна позначка у тексті договору (контракту).

Для бартерного (товарообмінного) договору (контракту) згаданий додаток (специфікація) крім того балансується по загальній вартості експорту та імпорту товарів (робіт, послуг).

У додатку до договору (контракту) на переробку давальницької сировини вказується відповідна технологічна схема такої переробки.

Технологічна схема переробки давальницької сировини повинна відображати: усі основні етапи переробки сировини та процес перетворення сировини у готову продукцію; кількісні показники сировини на кожному етапі переробки з обґрунтуванням технологічних втрат сировини; витрати виконавця переробки на кожному етапі переробки.

1.4. Кількість і якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг).

¹ Офіційне тлумачення до Закону див. в Рішенні Конституційного Суду від 26. 11. 98 р. № 16-рп/98.

У цьому розділі визначається, залежно від номенклатури, одиниця виміру товару, прийнята для товарів такого виду (у тоннах, кілограмах, штуках тощо), його загальна кількість та якісні характеристики.

У тексті договору (контракту) на виконання робіт (надання послуг) визначаються конкретні обсяги робіт (послуг) і термін їх виконання.

1.5. Базисні умови поставки товарів (прийому-здачі виконаних робіт або послуг).

У цьому розділі вказується вид транспорту та базисні умови поставки (у відповідності з Міжнародними правилами інтерпретації комерційних термінів у редакції 2000 р.), які визначають обов'язки контрагентів щодо поставки товару і встановлюють момент переходу ризиків від однієї сторони до іншої, а також конкретний строк поставки товару (окремих партій товару).

У випадку укладення договору (контракту) на виконання робіт (надання послуг) у цьому розділі визначаються умови та строки виконаних робіт (послуг).

1.6. Ціна та загальна вартість договору (контракту).

У цьому розділі визначається ціна одиниці виміру товару та загальна вартість товарів або вартість виконаних робіт (наданих послуг), що поставляються згідно з договором (контрактом) (крім випадків, коли ціна товару розраховується за формулою), та валюта платежів. Якщо згідно з договором (контрактом) поставляються товари різної якості та асортименту, ціна встановлюється окремо за одиницю товару кожного сорту, марки, а окремим пунктом договору (контракту) вказується його загальна вартість. У цьому випадку цінові показники можуть бути вказані у додатках (специфікаціях), на які робиться посилання у тексті договору (контракту).

У договорі (контракті) на переробку давальницької сировини, крім того, зазначається її заставна вартість.

У бартерному (товарообмінному) договорі (контракті) загальна вартість товарів, що експортуються, і загальна вартість товарів, що імпортуються за цим договором (контрактом), виражені в іноземній валюті, крім того, зазначаються в доларах США.

1.7. Умови платежів.

Цей розділ визначає спосіб, порядок і строки фінансових розрахунків і гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань. Залежно від обраних сторонами умов платежу в тексті договору (контракту) вказуються:

а) умови банківського переказу до (авансового платежу) та/або після відвантаження товару, або умови документарного акредитиву або інкасо (з гарантією), визначені відповідно до спільної Постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21 червня 1995 року № 444 «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті»;

б) умови по гарантії, якщо вона є або коли вона необхідна (вид гарантії (на вимогу, умовна), умови та термін дії гарантії, можливість зміни умов договору (контракту) без зміни гарантії).

Крім того, Національний банк України рекомендує при визначенні валюти платежу для розрахунків за експортними контрактами застосовувати вільно конвертовану валюту І групи Класифікатора іноземних валют Національного банку України. В експортних контрактах резидентів України передбачати здійснення розрахунків у формі авансового платежу, безвідзивного підтвердженого документарного акредитиву або документарного інкасо з наданням банківської гарантії. В імпорتنих контрактах резидентів України передбачати здійснення розрахунків у формі безвідзивного підтвердженого документарного акредитиву, документарного інкасо із наданням у необхідних випадках банківської гарантії на умовах і згідно з формою, передбаченими чинним законодавством України, або у грошовій формі після отримання товарів (робіт, послуг). В умовах зовнішньоторговельних контрактів необхідно вказувати їх загальну вартість.

У контрактах на переробку давальницької сировини крім загальної вартості контракту зазначати її заставну вартість. У разі, коли валюта ціни та валюта платежу за умовами контракту різні, в такому випадку в контракті зазначити курс, за яким буде здійснено перерахунок валюти ціни у валюту платежу. З метою своєчасного отримання коштів за експортовані товари при укладанні зовнішньоторговельних контрактів вказувати валютний рахунок тільки того резидента, який є стороною контракту, крім випадків, які передбачають уступку вимоги чи перевід боргу. В умовах зовнішньоторговельних контрактів вказувати застереження на випадок ненадходження коштів за експортовані товари, застереження на випадок ненадходження товарів за імпортом в обумовлені контрактом терміни, антидемпінгові застереження та інші.

1.8. Умови здачі (приймання) товару (робіт, послуг).

У цьому розділі визначаються строки та місце фактичної передачі товару, перелік товаросупровідних документів.

Приймання-здача проводиться по кількості відповідно до товаросупровідних документів, по якості — відповідно до документів, що засвідчують якість товару.

1.9. Упаковка та маркування.

Цей розділ містить відомості про упаковку товару (ящики, мішки, контейнери тощо), нанесену на ній відповідне маркування (найменування продавця та покупця, номер договору (контракту), місце призначення, габарити, спеціальні умови складування і транспортування та інше), а при необхідності також умови її повернення.

1.10. Форс-мажорні обставини.

Цей розділ містить відомості про те, за яких випадків умови договору (контракту) може бути невиконано сторонами (стихійні лиха, воєнні дії, ембарго, втручання з боку влади та інше). При цьому сторони звільняються від відповідальності на строк дії цих обставин, або можуть відмовитись від виконання договору (контракту) частково або в цілому без додаткової фінансової відповідальності. Строк дії форс-мажорних обставин підтверджується Торгово-Промисловою Палатою відповідної країни.

1.11. Санкції та рекламації.

Цей розділ встановлює порядок застосування штрафних санкцій, відшкодування збитків і пред'явлення рекламацій у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням одним із контрагентів своїх зобов'язань.

При цьому мають бути чітко визначені розміри штрафних санкцій (у відсотках від вартості недопоставленого товару або суми неоплачених коштів, строки виплати штрафів — від якого терміну вони встановлюються та протягом якого часу діють), строки, протягом яких рекламації можуть бути заявлені, права та обов'язки сторін договору (контракту) при цьому, способи врегулювання рекламацій.

1.12. Арбітраж.

У цьому розділі визначаються умови та порядок арбітражного вирішення спорів щодо тлумачення, невиконання та/або неналежного виконання договору (контракту) з визначенням назви арбітражного суду або чітких критеріїв визначення арбітражного суду будь-якою із сторін у залежності від предмета та характеру спору, а також погоджений сторонами вибір матеріального і процесуального права, яке буде застосовуватись цим судом, та правил процедури арбітражу.

1.13. Юридичні адреси, поштові та платіжні реквізити сторін.

При цьому вказуються повні юридичні адреси, повні поштові та платіжні реквізити (номер рахунку, назва банку) контрагентів договору (контракту).

За домовленістю сторін у договорі (контракті) можуть визначатись додаткові умови: страхування, гарантії якості, умови залучення субвиконавців договору (контракту), агентів, перевізників, визначення норм навантаження (розвантаження), умови передачі технічної документації на товар, збереження торгових марок, порядок сплати податків, мита, зборів, різного роду захисні застереження, з якого моменту договір (контракт) починає діяти, кількість підписаних примірників договору (контракту), можливість і порядок внесення доповнень і змін до договору (контракту) та ін.

Загальна характеристика Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів

Правила ІНКОТЕРМС відомі у всьому світі і широко застосовуються в практиці міжнародної торгівлі. ІНКОТЕРМС — скорочення від англійського: International commercial terms — міжнародні торгові терміни. У повному вигляді мають назву Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів. Правила видаються Міжнародною торговою палатою і вперше були опубліковані в 1936 році. У подальшому до них вносились зміни і доповнення в 1953, 1967, 1976, 1980, 1990, 2000 та 2010 роках. За своєю суттю Правила є систематизованим збірником міжнародних торгових звичаїв. Хоча вони мають лише рекомендований характер, проте, як показує світова практика, це не зменшує їх важливості і значення. Застосування Правил ІНКОТЕРМС спрощує складання і погодження договорів, сприяє однаковому розумінню і тлумаченню контрагентами різних країн умов поставки, оскільки вони застосовуються в зовнішньоекономічній діяльності господарюючими суб'єктами більшості країн світу.

Метою Інкотермс є забезпечення єдиного набору міжнародних правил для тлумачення найуживаніших торговельних термінів у зовнішній торгівлі. Таким чином можна уникнути або, щонайменше, значною мірою скоротити невизначеності, пов'язані з неоднаковою інтерпретацією таких термінів у різних країнах.

Слід підкреслити, що сфера дії Інкотермс обмежується питаннями, пов'язаними з правами та обов'язками сторін договору купівлі-продажу відносно поставки товарів (під словом «товари» тут розуміються «матеріальні речі», а «нематеріальні товари», такі як комп'ютерне програмне забезпечення, виключаються).

Існують два найпоширеніших напрями неправильного розуміння Інкотермс. Перший — це часте помилкове сприйняття Інкотермс як правил, що мають більше відношення до договору перевезення, аніж договору купівлі-продажу. По-друге, іноді їм приписують охоплення всіх зобов'язань, які сторони могли б воліти включити до контракту. Проте, як завжди підкреслювала МТП (Міжнародна торговельна палата), Інкотермс поширюються виключно на відносини між продавцями та покупцями в рамках договору купівлі-продажу, більш того, тільки в деяких, чітко визначених аспектах.

У той час, як експортерам і імпортерам необхідно враховувати практичні зв'язки між різними договорами, необхідними для здійснення міжнародної торгової угоди — де вимагається не тільки договір купівлі-продажу, але й договори перевезення, страхування та фінансування — Інкотермс відносяться тільки до одного з цих договорів, а саме договору купівлі-продажу. Тим не менш, домовленість сторін про застосування певного терміна Інкотермс обов'язково має значення й для інших договорів.

В Інкотермс-2010 терміни для полегшення розуміння згруповані в чотири категорії, відмінні між собою по суті, починаючи з терміну, згідно якого продавець тільки забезпечує покупцю доступ до товару на власних площах продавця («E»-термін — Ex Works); далі йде друга група, в рамках якої продавець зобов'язаний доставити товар перевізнику, призначеному покупцем («F»-терміни — FCA, FAS і FOB); далі «C»-терміни, відповідно до яких продавець повинен укласти договір на перевезення, не приймаючи, проте, на себе ризик втрати чи пошкодження товару або додаткові витрати внаслідок подій, що мають місце після відвантаження та відправлення товару (CFR, CIF, CPT і CIP); і, нарешті, «D»-терміни, за яких продавець має нести всі витрати та ризики, необхідні для доставки товару до місця призначення (DAF, DES, DEQ, DDU і DDP).

Попередньою редакцією Інкотермс до недавнього часу була редакція 2000 року. На разі Інкотермс зазнали чергової ревізії, результатом чого стала редакція 2010 року, що вступила в чинність з 1 січня 2011 року згідно відповідному рішення Міжнародної торгової палати. Правила Інкотермс від 2010 року відображають головні тенденції останнього десятиліття, зокрема, вимоги до підвищення рівня безпечності перевезень, нові умови поставок. Крім того, ці правила розроблені таким чином, що їх можна застосовувати не тільки в міжнародній торгівлі, але і в рамках інтеграційного об'єднання або однієї держави.

Порівняно з редакцією «Інкотермс 2000» з її тринадцятьма термінами «Інкотермс 2010» містить лише одинадцять. Чотири найменш використовуваних терміна були ліквідовані (DAF, DES, DEQ і DDU), але їм на заміну прийшли два нових (DAP і DAT).

Термін DAP (delivery at place, доставка в місце) замінив DAF, DES і DDU. DAT (delivery at terminal, поставка на терміналі), у свою чергу, замінив DEQ. Нововведені терміни можуть бути використані для перевезень будь-якими видами транспорту. Новий термін DAP передбачає, що товар передається покупцеві вже готовим для розвантаження. За умовами терміна DAT товар передається покупцеві без розвантаження транспортного засобу.

Таким чином, укладачі Інкотермс пішли по шляху подальшого спрощення, прибираючи і узагальнюючи статистично незатребувані терміни. Даний крок виглядає цілком логічним з точки зору безпосередніх виконавців-менеджерів, контрагентів договору, логістичних компаній і т. д.

Зміни торкнулися також введення обов'язкового надання необхідної інформації сторонами під час здійснення митного очищення вантажів при експортно-імпортних операціях.

Це нововведення значно спростило визначення митної вартості імпортованих товарів. Правила Інкотермс 2000 до такого виду співробітництва сторін договору не зобов'язували. У частині існуючих термінів FOB (франко-борт), CFR (вартість і фрахт) і CIF (вартість, страхування і фрахт) витрати та ризики з постачання розподіляються трохи інакше, ніж у попередній редакції Інкотермс.

При використанні цих трьох термінів згідно з Інкотермс 2000 ризики від постачальника закінчувалися в момент доставки вантажу до борту судна, після чого переходили до покупця, а в Інкотермс 2010 перехід ризиків здійснюється вже з моменту повного навантаження вантажу на борт судна.

Крім того, в категорії «C» у відповідності з термінами CIF (вартість, страхування і фрахт) і CIP (фрахт, перевезення і страхування сплачені до..) постачальник (продавець) зо-

бов'язаний додатково застрахувати товар, а в категорії «D» по терміну DDP (поставка з оплатою мита) постачальник також повинен сплатити імпортерне мито.

Порівняно з попередньою версією, редакція Інкотермс 2010 доповнена численними примітками по керівництву для кожної угоди, наочними графіками, класифікацією, що дозволяє вибрати найвідповідніші правила для кожного виду транспорту, рекомендаціями по використанню електронних договорів, а також оновленнями, пов'язаними з новими вимогами до безпеки інформації.

У будь-якому випадку, незалежно від того яка саме редакція правил використовується, зазначення назви конкретної редакції Інкотермс у тексті договору являється обов'язковою умовою.

9.3. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Відповідно до ст. 380 ГК державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, створення рівних умов для розвитку усіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин і використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності доходів та інвестицій, заохочення конкуренції і обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування не мають права втручатися в оперативну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Перелік і повноваження органів державної влади, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а також форми її державного регулювання та контролю визначаються Кодексом.

У той же час, основи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності взагалі та органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності зокрема визначаються Законом. Так, відповідно до ст. 8 Закону Україна самостійно формує систему та структуру державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на її території.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати:

- захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій;
- заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Верховна Рада

Найвищим органом, що здійснює державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є Верховна Рада України. До компетенції Верховної Ради України належать:

- прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності;
- затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України;
- розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності — укладання міжнародних договорів України відповідно до законів України про міжнародні договори України та приведення чинного законодавства України у відповідність із правилами, встановленими цими договорами;

Кабінет Міністрів України

- вживає заходів до здійснення зовнішньоекономічної політики України відповідно до законів України;
- здійснює координацію діяльності міністерств, державних комітетів і відомств України по регулюванню зовнішньоекономічної діяльності; координує роботу торговельних представництв України в іноземних державах;
- приймає нормативні акти управління з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України;
- проводить переговори і укладає міжурядові договори України з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України про міжнародні договори України, забезпечує виконання міжнародних договорів України з питань зовнішньоекономі-

чної діяльності всіма державними органами управління, підпорядкованими Кабінету Міністрів України, та залучає до їх виконання інші суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності на договірних засадах;

- відповідно до своєї компетенції, визначеної законами України, вносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції про систему міністерств, державних комітетів і відомств — органів оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, повноваження яких не можуть бути вищими за повноваження Кабінету Міністрів України, які вона має згідно з законами України;

- забезпечує складання платіжного балансу, зведеного валютного плану України;

- здійснює заходи щодо забезпечення раціонального використання коштів Державного валютного фонду України;

- забезпечує виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з питань зовнішньоекономічної діяльності.

Національний банк України

- здійснює зберігання і використання золотовалютного резерву України та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України;

- представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди;

- регулює курс національної валюти України до грошових одиниць інших держав;

- здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, провадить операції з централізованими валютними ресурсами, які виділяються з Державного валютного фонду України у розпорядження Національного банку України;

- здійснює інші функції відповідно до Закону «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України. Національний банк України може делегувати виконання покладених на нього функцій банку для зовнішньоекономічної діяльності України;

- забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їх зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі відповідно до міжнародних договорів України;

- здійснює контроль за додержанням всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України;

- проводить антидемпінгові, антисубсидійні та спеціальні розслідування у порядку, визначеному законами України;

- виконує інші функції відповідно до законів України і Положення про центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики.

Державна митна служба України

- здійснює митний контроль в Україні згідно з чинними законами України.

Антимонопольний комітет України

- здійснює контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності антимонопольного законодавства.

До органів місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю належать:

- місцеві Ради народних депутатів України та їх виконавчі і розпорядчі органи;

- територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Нормативні акти місцевих Рад народних депутатів України та підпорядкованих їм виконавчих органів стосовно регулювання зовнішньоекономічної діяльності приймаються тільки у випадках, прямо передбачених законами України. Місцеві Ради народних депутатів України та їх виконавчі органи діють як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності лише через створені ними зовнішньоекономічні комерційні організації, які мають статус юридичної особи України.

Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України можуть створювати свої територіальні підрозділи (відділення), якщо це впливає з їх компетенції, яка визначається законами України та положеннями про ці органи.

Зазначені органи територіального регулювання зовнішньоекономічної діяльності створюються за погодженням з відповідними місцевими Радами народних депутатів України та в межах загального ліміту бюджетних коштів, що виділяються на утримання відповідних органів державного регулювання України. Дії зазначених підрозділів (відділень) не повинні суперечити нормативним актам місцевих Рад народних депутатів України, за винятком випадків, коли такі дії передбачені або впливають із законів України.

Заслуговує також на увагу Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Комісії з питань удосконалення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (далі Постанова) від 07.04.2003 р. №484.

Згідно із Постановою Комісія з питань удосконалення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі Комісія) є постійно діючим координаційним органом, утвореним Кабінетом Міністрів України з метою забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Основними завданнями Комісії є:

- моніторинг соціально-економічних наслідків реалізації законодавства з питань зовнішньоекономічної діяльності;

- аналіз практики застосування законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності та підготовка пропозицій щодо вдосконалення роботи органів виконавчої влади із забезпечення реалізації законодавства;

- підготовка пропозицій стосовно вдосконалення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності для забезпечення захисту національних інтересів України, детінізації економіки та запобігання вчиненню корупційних діянь;

- проведення моніторингу національного законодавства з метою забезпечення його відповідності нормам і принципам Світової організації торгівлі, а також розроблення пропозицій щодо усунення виявлених розбіжностей.

Комісія відповідно до покладених на неї завдань:

- заслуховує на своїх засіданнях інформацію керівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань застосування законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

- організовує підготовку проектів нормативно-правових актів з питань зовнішньоекономічної діяльності, проведення наукових досліджень та експертних оцінок, утворює з цією метою підкомісії, робочі групи;

- розглядає проекти нормативно-правових актів з питань зовнішньоекономічної діяльності, подає Кабінетові Міністрів України відповідні пропозиції;

- бере участь у розробленні та здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення виконання Україною міжнародних договорів з питань зовнішньоекономічної діяльності, готує в установленому порядку пропозиції щодо укладення відповідних міжнародних договорів;

- подає пропозиції щодо скасування прийнятих органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, установами та організаціями рішень, які суперечать Конституції і законам України;

- організовує роз'яснювальну роботу з питань законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі через засоби масової інформації;

- здійснює контроль за виконанням прийнятих Комісією рішень.

Комісія для виконання покладених на неї завдань має право:

- одержувати в установленому порядку безоплатно від міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань;

- залучати у разі потреби в установленому порядку для роботи в Комісії відповідальних працівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, провідних учених, фахівців, представників підприємств та громадських організацій;

- вносити Кабінетові Міністрів України пропозиції з питань, що належать до її повноважень.

Ліцензування зовнішньоекономічної діяльності

Кабінет Міністрів України може встановлювати перелік товарів (робіт, послуг), експорт та імпорт яких здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності лише за наявності ліцензії.

Порядок ліцензування експортно-імпортних операцій і види ліцензій визначаються законом. Ліцензування зовнішньоекономічних операцій визначається як комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання дозволу на здійснення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності експорту (імпорту) товарів. Ліцензування експорту (імпорту) товарів здійснюється у формі автоматичного або неавтоматичного ліцензування. Автоматичне ліцензування визначається як комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів,

щодо яких не встановлюються квоти (кількісні або інші обмеження). Автоматичне ліцензування експорту (імпорту) як адміністративна процедура з оформлення та видачі ліцензії не справляє обмежувального впливу на товари, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню.

Неавтоматичне ліцензування визначається як комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, щодо яких встановлюються певні квоти (кількісні або інші обмеження). Неавтоматичне ліцензування експорту (імпорту) як адміністративна процедура з оформлення та видачі ліцензії використовується в разі встановлення квот (кількісних або інших обмежень) на експорт (імпорт) товарів.

Ліцензування експорту товарів запроваджується в Україні в разі:

- значного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, що мають вагомe значення для життєдіяльності в Україні, особливо сільськогосподарської продукції, продуктів рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарів широкого вжитку першої необхідності або інших товарів. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується до моменту відновлення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- експорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника в разі обмеження експорту вітчизняних матеріалів, необхідних для забезпечення достатньою кількістю таких матеріалів вітчизняної переробної промисловості протягом періодів, коли внутрішня ціна на такі матеріали тримається на рівні, нижчому за світову ціну, за умови впровадження Кабінетом Міністрів України плану стабілізації та за умови, що такі обмеження не повинні призводити до зростання експорту товарів такої галузі вітчизняної промисловості. Такі заходи застосовуються виключно на недискримінаційній основі;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та авторських прав;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України.

Ліцензування імпорту товарів запроваджується в Україні в разі:

- різкого погіршення стану платіжного балансу та зовнішніх платежів (якщо інші заходи є неефективними);

- різкого скорочення або мінімального розміру золотовалютних резервів;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- імпорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника у випадках зростання імпорту в Україну, що завдає значної шкоди або загрожує завданням значної шкоди національному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару.

Стосовно кожного виду товару може встановлюватися лише один вид ліцензії.

9.4. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється відповідно до Митного кодексу України, Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закону України «Про Митний тариф України» від 19.09.2013, інших законів та чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Загально-правові засади організації та здійснення митної справи в Україні, питання регулювання економічних, організаційних, правових, кадрових і соціальних аспектів діяльності митної служби України визначає Митний кодекс України (далі Кодекс) від 13.03.2012 р. Кодекс спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи.

Відповідно до ст. 6 Кодексу митні інтереси України — це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи.

Митна справа це встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль і митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності органів доходів і зборів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи.

Митна справа є складовою зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України. У митній справі Україна додержується визнаних у міжнародних відносинах систем класифікації та кодування товарів, єдиної форми декларування експорту та імпорту товарів, митної інформації, інших міжнародних норм і стандартів.

Територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки і споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять митну територію України.

Межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України.

Інформація, що стосується державної митної справи, отримана органами доходів і зборів, може використовуватися ними виключно для митних цілей і не може розголошуватися без дозволу суб'єкта, осіб чи органу, що надав таку інформацію, зокрема, передаватися третім особам, у тому числі іншим органам державної влади, крім випадків, визначених цим Кодексом та іншими законами України.

Митний режим — комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення.

З метою застосування законодавства України з питань державної митної справи запроваджуються такі митні режими:

- 1) імпорт (випуск для вільного обігу);
- 2) реімпорт;
- 3) експорт (остаточне вивезення);
- 4) реекспорт;
- 5) транзит;
- 6) тимчасове ввезення;
- 7) тимчасове вивезення;
- 8) митний склад;
- 9) вільна митна зона;
- 10) безмитна торгівля;
- 11) переробка на митній території;
- 12) переробка за межами митної території;
- 13) знищення або руйнування;
- 14) відмова на користь держави.

Митні режими встановлюються виключно Кодексом.

Уповноважений економічний оператор — це підприємство, створене відповідно до законодавства України, яке відповідає умовам, встановленим ст. 14 Кодексу, та має право користуватися спеціальними спрощеннями відповідно до ст. 15 Кодексу.

Статус уповноваженого економічного оператора надається підприємству митницею шляхом видачі сертифіката уповноваженого економічного оператора та включення його до Єдиного реєстру уповноважених економічних операторів.

Підприємству може бути видано сертифікати уповноваженого економічного оператора таких видів:

- 1) на спрощення митних процедур;
- 2) щодо надійності і безпеки;
- 3) на спрощення митних процедур і щодо надійності і безпеки.

Умови отримання сертифіката уповноваженого економічного оператора:

1) здійснення зовнішньоекономічної діяльності протягом не менше трьох років до дня звернення до митниці з заявою про надання статусу уповноваженого оператора економічної діяльності;

2) відсутність на день звернення до митниці невиконаного зобов'язання із сплати митних платежів та пені;

3) відсутність на день звернення до митниці заборгованості відповідно до податкового законодавства;

4) відсутність протягом трьох років до дня звернення до митниці фактів притягнення посадових осіб підприємства до адміністративної відповідальності за порушення митних правил за ст. 472 Кодексу, ст. 482–485 Кодексу;

5) наявність такої системи обліку товарів, яка дає змогу порівнювати документи і відомості, що надаються органам доходів і зборів при здійсненні митного контролю та митного оформлення, з документами і відомостями про провадження господарської діяльності;

6) відсутність на день звернення до митниці суми непогашеного грошового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки.

Визначення країни походження товару. Країна походження товару визначається з метою оподаткування товарів, що переміщуються через митний кордон України, застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, заборон та/або обмежень щодо переміщення через митний кордон України, а також забезпечення обліку цих товарів у статистиці зовнішньої торгівлі.

Країною походження товару вважається країна, в якій товар був повністю вироблений або підданий достатній переробці відповідно до критеріїв, встановлених Кодексом.

Документи, що підтверджують країну походження товару. Документами, що підтверджують країну походження товару, є сертифікат про походження товару, засвідчена декларація про походження товару, декларація про походження товару, сертифікат про регіональне найменування товару. Країна походження товару заявляється (декларується) органу доходів і зборів шляхом подання оригіналів документів про походження товару. **Сертифікат про походження товару** — це документ, який однозначно свідчить про країну походження товару і виданий компетентним органом даної країни або країни вивезення, якщо у країні вивезення сертифікат видається на підставі сертифіката, виданого компетентним органом у країні походження товару. **Засвідчена декларація про походження товару** — це декларація про походження товару, засвідчена державною організацією або компетентним органом, наділеним відповідними повноваженнями. Декларація про походження товару — це письмова заява про країну походження товару, зроблена у зв'язку з вивезенням товару виробником, продавцем, експортером (постачальником) або іншою компетентною особою на комерційному рахунку чи будь-якому іншому документі, який стосується товару.

Митна вартість товарів (ст. 49 Кодексу). Митною вартістю товарів, які переміщуються через митний кордон України, є вартість товарів, що використовується для митних цілей, яка базується на ціні, що фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари. Відомості про митну вартість товарів використовуються для: 1) нарахування митних платежів; 2) застосування інших заходів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України; 3) ведення митної статистики; 4) розрахунку податкового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки.

Структура та застосування Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності. Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) складається на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів і затверджується законом про Митний тариф України. В УКТ ЗЕД товари систематизовано за розділами, групами, товарними позиціями, товарними підпозиціями, найменування і цифрові коди яких уніфіковано з Гармонізованою системою опису та кодування товарів. Для докладнішої товарної класифікації використовується сьомий, восьмий, дев'ятий та десятий знаки цифрового коду. Структура десятизнакового цифрового кодового позначення товарів в УКТ ЗЕД включає код групи (перші два знаки), товарної позиції (перші чотири знаки), товарної підпозиції (перші шість знаків), товарної категорії (перші вісім знаків), товарної підкатегорії (десять знаків).

Митний режим імпорту (випуску для вільного обігу). Імпорт (випуск для вільного обігу) — це митний режим, відповідно до якого іноземні товари після сплати всіх митних платежів, встановлених законами України на імпорт цих товарів, та виконання усіх необхідних митних формальностей випускаються для вільного обігу на митній території України (ст. 74 Кодексу).

Умови поміщення товарів у митний режим імпорту. Митний режим імпорту може бути застосований до товарів, що надходять на митну територію України, та до товарів, що зберігаються під митним контролем або поміщені в інший митний режим, а також до продуктів переробки товарів, поміщених у митний режим переробки на митній території. Для поміщення товарів у митний режим імпорту особа, на яку покладається дотримання вимог митного режиму, повинна: 1) подати органу доходів і зборів, що здійснює випуск товарів, документи на такі товари; 2) сплатити митні платежі, якими відповідно до законів України обкладаються товари під час ввезення на митну територію України в режимі імпорту; 3) виконати встановлені відповідно до закону вимоги щодо заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Митний режим експорту. Експорт (остаточне вивезення) — це митний режим, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення (ст. 82 Кодексу). **Умови поміщення товарів у митний режим експорту.** Митний режим експорту може бути застосований до товарів, що призначені для вивезення за межі митної території України, та до товарів, що вже вивезені за межі цієї території та перебувають під митним контролем, за винятком товарів, заборонених до поміщення у цей митний режим відповідно до законодавства. Для поміщення товарів у митний режим експорту особа, на яку покладається дотримання вимог митного режиму, повинна: 1) подати органу доходів і зборів, що здійснює випуск товарів у митному режимі експорту, документи на такі товари; 2) сплатити митні платежі, якими відповідно до закону обкладаються товари під час вивезення за межі митної території України у митному режимі експорту; 3) виконати вимоги щодо застосування передбачених законом заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; 4) у випадках, встановлених законодавством, подати органу доходів і зборів дозвіл на проведення зовнішньоекономічної операції з вивезення товарів у третю країну (реекспорт). Органи доходів і зборів не вимагають обов'язкового підтвердження прибуття товарів, що експортуються, у пункт призначення за межами митної території України.

Митний режим транзиту (ст. 90 Кодексу). **Транзит** — це митний режим, відповідно до якого товари та/або транспортні засоби комерційного призначення переміщуються під митним контролем між двома органами доходів і зборів України або в межах зони діяльності одного органу доходів і зборів без будь-якого використання цих товарів, без сплати митних платежів і без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Переміщення товарів у митному режимі транзиту здійснюється як прохідний або внутрішній транзит, або каботаж. Митний режим транзиту застосовується до товарів, які переміщуються: 1) прохідним транзитом від пункту ввезення (пропуску) на митну територію України до пункту вивезення (пропуску) за межі митної території України (у тому числі в межах одного пункту пропуску через державний кордон України); 2) внутрішнім транзитом або каботажом: а) від пункту ввезення (пропуску) на митну територію України до органу доходів і зборів, розташованого на митній території України; б) від органу доходів і зборів, розташованого на митній території України, до пункту вивезення (пропуску) за межі митної території України; в) від одного пункту, розташованого на митній території України, до іншого пункту, розташованого на митній території України, у тому числі якщо частина цього переміщення проходить за межами митної території України; г) від штучного острова, установки або споруди, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, до органу доходів і зборів, розташованого на території України, зайнятій сушею, та у зворотному напрямку. **Умови поміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення у митний режим транзиту.** Митний режим транзиту може бути застосований як до товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що безпосередньо ввозяться на митну територію України, так і до таких, що перебувають на митній території України. У митний режим транзиту можуть бути поміщені товари, транспортні засоби комерційного призначення незалежно від їх митного статусу. У митний режим транзиту можуть бути поміщені будь-які товари, крім заборонених законодавством для ввезення та/або транзиту через митну територію України. Для поміщення товарів та/або транспортних засобів комерційного призначення у митний режим транзиту особа, на яку покладається дотримання вимог митного режиму, повинна: 1) подати органу доходів і зборів митну декларацію (документ, який відповідно до ст. 94 Кодексу використовується замість митної декларації), товарно-транспортний документ на перевезення та рахунок-фактуру (інвойс) або інший документ, який визначає вартість товару; 2) у випадках, визначених законодавством, надати органу доходів і зборів

дозвільний документ на транзит через митну територію України, який видається відповідними уповноваженими органами.

Митний режим тимчасового ввезення (ст. 103 Кодексу). **Тимчасове ввезення** — це митний режим, відповідно до якого іноземні товари, транспортні засоби комерційного призначення ввозяться для конкретних цілей на митну територію України з умовним повним або частковим звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності і підлягають реекспорту до завершення встановленого строку без будь-яких змін, за винятком звичайного зносу в результаті їх використання. **Умови поміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення у митний режим тимчасового ввезення.** Митний режим тимчасового ввезення може бути застосований до товарів, що надходять на митну територію України, та до товарів, що зберігаються під митним контролем або поміщені в інший митний режим, який передбачає їх перебування під митним контролем. Для поміщення товарів у митний режим тимчасового ввезення особа, відповідальна за дотримання митного режиму, повинна: 1) подати органу доходів і зборів, що здійснює випуск товарів, транспортних засобів комерційного призначення у режимі тимчасового ввезення, документи на такі товари, транспортні засоби, що підтверджують мету їх тимчасового ввезення; 2) у випадках, передбачених законодавством, надати органу доходів і зборів зобов'язання про реекспорт товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які тимчасово ввозяться, у строки, встановлені органом доходів і зборів; 3) подати органу доходів і зборів дозвіл відповідного компетентного органу на тимчасове ввезення товарів, якщо отримання такого дозволу передбачено законодавством; 4) сплатити митні платежі відповідно до ст. 106 Кодексу або забезпечити виконання зобов'язання із сплати митних платежів відповідно до розділу X Кодексу.

Митний режим митного складу (ст. 121 Кодексу). **Митний склад** — це митний режим, відповідно до якого іноземні або українські товари зберігаються під митним контролем із умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. **Умови поміщення товарів у митний режим митного складу.** У митний режим митного складу можуть поміщатися будь-які товари, за винятком: 1) товарів, заборонених до ввезення в Україну, вивезення з України та транзиту через територію України; 2) товарів, строк придатності для споживання або використання яких закінчився; 3) товарів, що надходять в Україну як гуманітарна допомога; 4) живих тварин;) електроенергії, що переміщується лініями електропередачі.

Митний режим вільної митної зони (ст. 130). **Вільна митна зона** — це митний режим, відповідно до якого іноземні товари ввозяться на територію вільної митної зони та вивозяться з цієї території за межі митної території України із звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а українські товари ввозяться на територію вільної митної зони із оподаткуванням митними платежами та застосуванням заходів нетарифного регулювання. Товари, поміщені в митний режим вільної митної зони, протягом усього строку перебування у цьому режимі перебувають під митним контролем.

Умови поміщення товарів у митний режим вільної митної зони. Поміщення українських товарів у митний режим вільної митної зони для цілей оподаткування вважається експортом цих товарів. Іноземні товари, що ввозяться на територію вільної митної зони, допускаються на зазначену територію з умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами. Поміщення товарів у митний режим вільної митної зони, а також зміна цього митного режиму здійснюються органом доходів і зборів, у зоні діяльності якого знаходиться така зона. Для поміщення іноземних товарів у митний режим вільної митної зони та розміщення їх на територіях вільних митних зон комерційного типу, що розташовані в морських, річкових портах чи аеропортах, у межах яких є пункти пропуску через державний кордон України, використовуються транспортні або комерційні документи, які містять опис таких товарів і супроводжують їх при ввезенні.

Митний режим безмитної торгівлі. **Безмитна торгівля** — це митний режим, відповідно до якого товари, не призначені для вільного обігу на митній території України, знаходяться та реалізуються для вивезення за межі митної території України під митним контролем у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України, відкритих для міжнародного сполучення, та на повітряних, водних або залізничних транспортних засобах комерційного призначення, що виконують міжнародні рейси, з умовним звільненням від оподаткування митними платежами, установленими на імпорт та експорт таких товарів, та

без застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі видів контролю, зазначених у ч. 1 ст. 319 Кодексу (ст. 140 Кодексу).

Переміщення товарів через митний кордон України.

У разі ввезення товарів на митну територію України декларант або уповноважена ним особа попередньо повідомляють орган доходів і зборів, у зоні діяльності якого товари будуть пред'явлені для митного оформлення, про намір ввезти ці товари (ст. 194 Кодексу).

Попереднє повідомлення про намір ввезти товари на митну територію України здійснюється шляхом надання органу доходів і зборів, у зоні діяльності якого товари будуть пред'явлені для митного оформлення, попередньої митної декларації або іншого документа, що може використовуватися замість митної декларації відповідно до ст. 94 Кодексу.

3. Попереднє повідомлення може здійснюватися у формі електронних документів. Формат таких документів, кодування символів, засоби пересилання визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

4. Під час надання органу доходів і зборів попереднього повідомлення про намір здійснити переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України цьому органу доходів і зборів надаються документи та/або відомості, у тому числі засобами інформаційних технологій, передбачені ч. 4 ст. 335 Кодексу.

Пункти пропуску через державний кордон України, в яких товари переміщуються через митний кордон.

Переміщення товарів через митний кордон України здійснюється у пунктах пропуску через державний кордон України, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку (ст. 195 Кодексу).

Переміщення окремих видів товарів через митний кордон України може здійснюватися у спеціально визначених пунктах пропуску через державний кордон України. Переліки таких товарів і пунктів пропуску затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Не можуть бути пропущені через митний кордон України:

1) товари, переміщення яких через митний кордон України заборонено законом;
2) товари, на пропуск яких відповідно до закону потрібні дозволи інших державних органів, за відсутності цих дозволів (крім алкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також харчових продуктів для власного споживання, що ввозяться громадянами в обсязі та в порядку, встановлених ст. 376 і ч. 2 ст. 378 Кодексу);

3) товари, що переміщуються через митний кордон України з порушенням вимог цього Кодексу та інших законів України, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

2. Перевізник зобов'язаний здійснити зворотне вивезення товарів, ввезення і транзит яких на митну територію України заборонений.

Обмеження щодо переміщення окремих товарів через митний кордон України.

У випадках, передбачених законом, на окремі товари встановлюються обмеження щодо їх переміщення через митний кордон України. Пропуск таких товарів через митний кордон України та їх митне оформлення здійснюються органами доходів і зборів на підставі отриманих з використанням засобів інформаційних технологій документів, які підтверджують дотримання зазначених обмежень, виданих державними органами, уповноваженими на здійснення відповідних контрольних функцій, іншими юридичними особами, уповноваженими на їх видачу, якщо подання таких документів органам доходів і зборів передбачено законами України (ст. 197 Кодексу).

Переліки таких товарів (із зазначенням їх опису та коду згідно з УКТ ЗЕД), а також порядків видачі відповідних дозволів та їх обігу з використанням засобів інформаційних технологій затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Обмеження щодо ввезення на митну територію України та вивезення за межі митної території України валютних цінностей, а також порядок переміщення їх через митний кордон України, у тому числі особливості декларування валютних цінностей (зокрема, визначення граничних сум валютних цінностей, які підлягають письмовому або усному декларуванню), можуть встановлюватися Національним банком України.

Подання документів і відомостей органам доходів і зборів у пунктах пропуску через державний кордон України.

Органу доходів і зборів у пункті пропуску через державний кордон України згідно із ст. 335 цього Кодексу подаються документи, що містять відомості про товари, достатні для їх ідентифікації та необхідні для прийняття рішення про пропуск їх через митний кордон України (ст. 198 Кодексу).

Товари, що переміщуються через митний кордон України в режимі транзиту, у разі необхідності довантаження транспортного засобу або перевантаження з метою транзиту через митний склад можуть направлятися для митного оформлення в орган доходів і зборів, у зоні діяльності якого буде здійснено таке перевантаження (довантаження). Органу доходів і зборів у такому разі подаються лише заява перевізника і копія договору, який є підставою для перевантаження (довантаження).

Якщо за умовами перевезення митне оформлення товарів у повному обсязі здійснюється не в місці перетину митного кордону, а перевезення здійснюється із зміною транспортного засобу у пункті пропуску через державний кордон України, органу доходів і зборів у пункті пропуску через державний кордон України подаються транспортні, комерційні та інші супровідні документи, що містять відомості про товари, достатні для їх ідентифікації та необхідні для прийняття рішення про можливість їх пропуску через митний кордон України.

Граничний строк перебування товарів, транспортних засобів комерційного призначення у пунктах пропуску через державний кордон України.

Граничний строк перебування товарів, транспортних засобів комерційного призначення у пунктах пропуску через державний кордон України не може перевищувати 30 днів, а для автомобільного транспорту — п'ять днів з моменту прибуття у пункт пропуску через державний кордон України для здійснення митних процедур (ст. 199).

Граничний строк перебування товарів, транспортних засобів комерційного призначення у пунктах пропуску через державний кордон України, встановлений частиною першою цієї статті, не застосовується до операцій з накопичення у пунктах пропуску через державний кордон України суднових партій товарів, що вивозяться за межі митної території України, у тому числі в митному режимі транзиту.

Доставка товарів і документів у місце, визначене органом доходів і зборів.

Після надання органом доходів і зборів дозволу на пропуск товарів через митний кордон України власник товарів або уповноважена ним особа зобов'язані доставити товари та документи на них без будь-якої зміни їх стану у визначене органом доходів і зборів місце і забезпечити перебування їх у цьому місці до прибуття посадових осіб органу доходів і зборів, якщо інше не передбачено Кодексом (ст. 200 Кодексу).

Доставка товарів і документів на них повинна бути здійснена у строк, визначений ст. 95 Кодексу.

Товари і транспортні засоби, якими вони перевозяться, після прибуття у місце доставки розміщуються у зонах митного контролю.

У місці доставки товари і транспортні засоби пред'являються, а документи на них передаються органу доходів і зборів у мінімально можливий строк після їх прибуття, а в разі прибуття поза робочим часом, встановленим для органу доходів і зборів, — у мінімально можливий строк після початку роботи цього органу.

Зміна місця стоянки (прибуття) транспортного засобу, вивантаження, перевантаження товарів, розпакування, пакування чи перепакування товарів, зміна, вилучення чи пошкодження засобів забезпечення ідентифікації допускаються лише з дозволу органу доходів і зборів, крім випадків, передбачених главою 2 Кодексу. У разі відмови у наданні дозволу органи доходів і зборів зобов'язані невідкладно, письмово або в електронній формі, повідомити власника товару або уповноважену ним особу про причини і підстави такої відмови.

Резюме

Зовнішньоекономічна діяльність — діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудовану на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

- фізичні особи — громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові

установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та (або) капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) — матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Митна справа — митне регулювання, пов'язане з встановленням та справлянням податків і зборів, процедури митного контролю та оформлення, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, спрямовані на реалізацію митної політики України, становлять митну справу.

Митний режим імпорту (випуску для вільного обігу). Імпорт (випуск для вільного обігу) — це митний режим, відповідно до якого іноземні товари після сплати всіх митних платежів, встановлених законами України на імпорт цих товарів, та виконання усіх необхідних митних формальностей випускаються для вільного обігу на митній території України (ст. 74 Кодексу).

Митний режим експорту. Експорт (остаточне вивезення) — це митний режим, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення (ст. 82 Кодексу).

Транзит — це митний режим, відповідно до якого товари та/або транспортні засоби комерційного призначення переміщуються під митним контролем між двома органами доходів і зборів України або в межах зони діяльності одного органу доходів і зборів без будь-якого використання цих товарів, без сплати митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Переміщення товарів у митному режимі транзиту здійснюється як прохідний або внутрішній транзит, або каботаж.

Терміни та поняття

Зовнішньоекономічна діяльність
Зовнішньоекономічний контракт
Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності
Міжнародні правила Інкотермс
Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності
Міжнародні розрахункові операції

Питання для самоконтролю

1. Поняття та види зовнішньоекономічної діяльності.
2. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.
3. Форма зовнішньоекономічного контракту.
4. Умови зовнішньоекономічного контракту.
5. Ліцензування зовнішньоекономічної діяльності.
6. Вантажна митна декларація.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Складіть проект зовнішньоекономічного договору.
2. Надайте характеристику міжнародним правилам Інкотермс.
3. Надайте характеристику правового статусу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.
4. Визначте порядок митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Література, рекомендована для поглибленого вивчення теми

1. Поєдинок В. В. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності / В. В. Поєдинок: Навч. посібник. — К. : Юрінком Інтер, 2006.

ЗАХИСТ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 10.1. *Форми та способи та захисту прав суб'єктів господарювання*
- 10.2. *Господарські суди в системі органів судової влади*
- 10.3. *Справи, підвідомчі господарським судам*
- 10.4. *Міжнародний комерційний арбітражний суд*
- 10.5. *Третейські суди в Україні*
- 10.6. *Медіація як альтернативний спосіб врегулювання спорів між суб'єктами господарювання*
- 10.7. *Виконання судових рішень. Виконавче провадження*

Вивчивши матеріали цього розділу, студент знатиме:

- форми захисту прав суб'єктів господарювання;
- способи захисту прав суб'єктів господарювання;
- систему господарських судів України;
- завданням господарських судів;
- принципи діяльності господарських судів;
- справи, підвідомчі господарським судам;
- поняття міжнародного комерційного арбітражного суду;
- поняття третейського суду;
- поняття медіації;
- позитивні та негативні риси медіації в Україні;
- поняття виконавчого провадження.

Вивчивши матеріали цього розділу, студент вмітиме:

- скласти позовну заяву до господарського суду;
- написати скаргу на дії державного виконавця;
- орієнтуватись в системі чинного господарського законодавства України;
- вміти користуватись офіційними правовими виданнями, джерелами права;
- застосовувати набуті знання в своїй практичній діяльності;
- самостійно вирішувати окремі питання правового характеру у сфері захисту прав суб'єктів господарської діяльності.

10.1. Форми та способи захисту прав суб'єктів господарювання

Держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Під **формою захисту** розуміється комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Главою 3 Цивільного кодексу України (далі ЦК) визначені форми захисту цивільних прав та інтересів залежно від суб'єкта, що його здійснює: захист судом (ч. 1 ст. 16 ЦК), захист, що здійснюється Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування (ст. 17 ЦК), захист цивільних прав нотаріусом (ст. 18 ЦК), самозахист (ст. 19 ЦК). Цей перелік не є повним, оскільки відповідно до ст. 3 Закону України від 11 травня 2004 року «Про третейські суди» одним із завдань третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів сторін третейського розгляду шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону.

У Господарському кодексі України (далі ГК) немає норм, які б встановлювали форми захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання способами, передбаченими ст. 20 ГК. Частина 3 зазначеної статті містить відсилочну норму про те, що порядок захисту прав суб'єктів господарювання визначається цим Кодексом, іншими законами. Досить часто в господарському законодавстві для позначення форми захисту вживаються словосполучення «у судовому порядку» та «у встановленому законом порядку». Порядок захисту прав суб'єктів господарювання встановлений процесуальним законодавством України (Господарським процесуальним кодексом, Кодексом адміністративного судочинства, Цивільним процесуальним кодек-

сом) та іншими актами законодавства, зокрема законами України «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про захист економічної конкуренції»¹.

Слід зазначити, що в науковій літературі знайшов підтримку поділ форм захисту суб'єктів господарювання на: 1) досудова, 2) позасудова, 3) судова². Але більшість сучасних науковців підтримують позицію щодо наявності двох основних видів таких форм: *неюрисдикційної* і *юрисдикційної*.

Суть юрисдикційної форми захисту полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державних або іншим компетентним органам (у суд, арбітражний, третейський суд, вищестоящу інстанцію і т. д.), які уповноважені вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

Юрисдикційна форма захисту прав суб'єктів господарювання передбачає, що уповноважений орган вирішить спір шляхом винесення обов'язкового для сторін рішення. Юрисдикційна система включає в себе сукупність органів (як державних, так і приватних), які вправі приймати юридично значимі акти, метою яких є вирішення правового конфлікту та усунення правової невизначеності у взаємовідносинах між суб'єктами права. Акти, що приймаються юрисдикційними органами, мають публічну значимість, оскільки спираються на публічні механізми, які забезпечують їх виконання. До юрисдикційної системи, окрім державних судів, входять такі органи (організації, утворення, приватні особи та ін.) як нотаріуси, арбітражні керуючі, саморегульовні організації, третейські суди, міжнародні комерційні арбітражі та ін.³

Неюрисдикційна форма захисту охоплює собою дії громадян і організацій із захисту громадянських прав і охоронюваних законом інтересів, які здійснюються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних та іншим компетентним органам.

Судовий захист є нічим іншим, ніж юрисдикційною формою, в якій відбувається захист порушеного права, що включає в себе *судовий та адміністративний порядок* реалізації передбачених законом заходів захисту. Говорити про те, що неюрисдикційна форма захисту порівняно із юрисдикційною є «другорядною», «неповноцінною» і може нехтуватися правозастосувачем, або про пріоритетність юрисдикційної форми тощо немає жодних підстав. Тим більше, що відповідно до закону (ст 20 ЦК) право на захист *особа здійснює на свій розсуд*⁴.

Способом захисту прав є відповідні заходи, які дають об'єктивні підстави постраждалій особі відновити становище, яке існувало до порушення і отримати тим самих втрачені блага майнового або немайнового характеру.

Способи захисту прав, які передбачені чинним законодавством. Серед таких є способи, які закріплені ст. 20 Господарського кодексу України, а саме:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, утискують права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;
- установлення, зміни і припинення господарських правовідносин;
- іншими способами, передбаченими законом.

Більшість з цих способів захисту повторюються в ст. 16 Цивільного кодексу України, додатково наголошуючи на тому, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором.

¹ Олена Беляневич. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання // Науково-практичний журнал «Українське комерційне право». – 2007. — №8. — С. 62–63.

² Загнітко О. П. Захист прав та інтересів господарюючих суб'єктів у системі права України // Вісник господарського судочинства. — 2001. — № 4. — С. 165.

³ Рабенко С. Л. Тетейське судочинство як альтернативна юрисдикційна форма захисту прав суб'єктів господарювання / С. Л. Рабенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/362.pdf

⁴ Беляневич О. А. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання / О. А. Беляневич // Науково-практичний журнал «Українське комерційне право». — 2007. — №8. — С. 68.

10.2. Господарські суди в системі органів судової влади

Конституції України передбачає, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Розвиваючи цю конституційну норму у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року № 2453-VI законодавець закріплює, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Принцип спеціалізації судів застосовується з метою забезпечення найбільш ефективних механізмів захисту прав і свобод людини у відповідних правовідносинах. Відповідно до Указу Президента України «Питання мережі господарських судів України» від 12 серпня 2010 р. № 811/2010 **систему господарських судів України утворюють:**

1) **місцеві** — Господарський суд Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Миколаївської області і т. д. області, Господарський суд м. Київ, м. Севастополь, Господарський суд АР Крим;

2) **апеляційні суди** — Дніпропетровський, Донецький, Київський, Львівський, Одеський, Рівненський, Севастопольський, Харківський апеляційні господарські суди;

3) **Вищий господарський суд України.**

Отже, систему господарських судів складають місцеві господарські суди як суди першої інстанції, апеляційні суди та Вищий господарський суд України як касаційна інстанція.

Завданням господарських судів є:

- захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин;
- сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин;
- внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Діяльність господарських судів базується на принципах:

- законності;
- незалежності, у тому числі й від органів законодавчої та виконавчої влади, і підкорення лише законам;
- рівності усіх учасників процесу перед законом і господарським судом;
- гласності та відкритого розгляду справ, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної та комерційної таємниці або за наявності обґрунтованих заперечень однієї із сторін;
- обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду;
- змагальності сторін та свободи у наданні ними господарському суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості;
- повного фіксування судового процесу технічними засобами у порядку, встановленому законом;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень господарського суду, крім випадків, встановлених законом.

Господарські суди це спеціалізовані суди, на які законом покладено здійснення правосуддя у господарських відносинах.

Господарський суд як спеціально створений орган для захисту економічних прав підприємств, організацій і установ, суб'єктів підприємницької діяльності, вирішує специфічні завдання. Тобто, здійснюючи функцію захисту прав суб'єктів господарської діяльності, він діє у властивій для нього формі, застосовує властиві йому методи і засоби розгляду господарських спорів.

10.3. Справи, підвідомчі господарським судам

Визначення підвідомчості у Господарському процесуальному кодексі (далі ГПК) на сьогодні відсутнє. Загалом під цією категорією розуміють предметну компетенцію господарського суду як коло справ, віднесених законом до розгляду і розв'язання системою господарських судів. Підвідомчість дозволяє відмежувати господарські справи від усіх справ, віднесених до відання інших органів.

Підвідомчість — це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції.

Визначити підвідомчість того чи того спору господарському суду можливо, користуючись критеріями підвідомчості, якими є: 1) суб'єктний склад учасників спору; 2) характер спірних правовідносин.

Отже, господарський спір підвідомчий господарському суду за умови участі у спорі суб'єкта господарювання.

Відповідно до ст. 55 ГКУ суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є:

а) *господарські організації* — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

б) *громадяни України, іноземці та особи без громадянства*, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як *підприємці*.

О. А. Беляневич говорить, що господарський спір — юридичний конфлікт у господарських відносинах, що виникає при безпосередньому здійсненні господарської діяльності та її управлінні, котрий зачіпає суб'єктивні права та обов'язки їх учасників¹.

Стаття 12 ГПК зазначає, які **справи, підвідомчі господарським судам**:

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду; спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін; спорів, що виникають із публічно-правових відносин і віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів; інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство;

3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції;

4) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів;

5) справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери;

6) справи у спорах, що виникають із земельних відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесені до компетенції адміністративних судів;

7) справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника, за винятком спорів, пов'язаних із визначенням і сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також справ у спорах про визнання недійсними правочинів (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган, визначений Податковим кодексом України;

8) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до порушення справи про банкрутство.

10.4. Міжнародний комерційний арбітражний суд

Міжнародний комерційний арбітражний суд є самостійною постійно діючою арбітражною установою (третейським судом), що здійснює свою діяльність згідно з Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Торгово-промислова палата України

¹Беляневич Е. А. К вопросу о понятии административного иска по процессуальному праву Украины / Беляневич Е. А. // Иски и судебные решения : сборник статей. — М. : Статут, 2009. — С. 246.

затверджує Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду, порядок обчислювання арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших витрат суду, сприяє його діяльності.

Термін «арбітраж» французького походження, у перекладі означає «третейський суд». Однак міжнародний комерційний арбітраж слід відрізняти від внутрішньодержавного арбітражу — третейського суду, оскільки міжнародний комерційний арбітраж вирішує спори, які виникають між суб'єктами міжнародного приватного права (обов'язковим є наявність іноземного елементу в такому спорі) у сфері міжнародного комерційного обороту.

Відповідно до Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України до Міжнародного комерційного арбітражного суду можуть за угодою сторін передаватись на вирішення:

1) спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, які виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін спору знаходиться за кордоном;

2) спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України.

Зовнішньоекономічні відносини, спори з яких можуть бути передані на вирішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, стосуються, зокрема, відносин купівлі-продажу (поставки) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами та/чи послугами, перевезення вантажів і пасажирів, торгового представництва і посередництва, оренди (лізингу), науково-технічного обміну, обміну іншими наслідками творчої діяльності, спорудження промислових та інших об'єктів, ліцензійних операцій, інвестицій, кредитно-розрахункових операцій, страхування, спільного підприємництва та інших форм промислової і підприємницької кооперації.

Сторони підприємницьких відносин можуть передавати спір на розгляд міжнародному комерційному арбітражу на підставі арбітражної угоди. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» арбітражна угода — це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди.

Міжнародний комерційний арбітраж як альтернативний спосіб вирішення міжнародних спорів має значно більше переваг у порівнянні з порядком вирішення спорів у державних судах.

Міжнародний комерційний арбітраж є недержавним органом з вирішення міжнародних спорів, однак не менш дієвим, а в багатьох випадках — навіть компетентнішим, зручнішим і прийнятнішим для сторін.

Так, передача спору, що виникає з міжнародних приватноправових відносин, на вирішення внутрішньому судовому органу певної держави має низку *недоліків*, зокрема: здійснення правосуддя мовою однієї зі сторін або такою, що невідома для обох учасників процесу; некомпетентність суддів щодо специфіки комерційних справ; тяганина в розгляді спорів у зв'язку з існуванням кількох інстанцій судового розгляду; додаткові грошові витрати сторін на перекладачів або компетентних адвокатів; неприйнятність проведення відкритих судових засідань у ряді комерційних справ тощо. Тому найчастіше сторони спорів, що виникають з міжнародних цивільно-правових відносин, прагнуть вирішувати їх у спрощеному та зручнішому для них порядку. Саме міжнародний комерційний арбітраж усуває чи хоча б нейтралізує зазначені й інші ускладнення національних судових органів різних держав.

Л. Винокурова стверджує, що всі переваги міжнародного комерційного арбітражу пов'язані з тим, що більшість норм арбітражного законодавства має диспозитивний характер. Останнє дає змогу сторонам узгоджувати інші правила арбітражного розгляду, ніж ті, які передбачені в законі, тому сторонам відводиться активна роль у самій процедурі арбітражного розгляду і вони мають можливість впливати на всі стадії арбітражного розгляду. Це дозволяє говорити про високо демократичний характер арбітражу¹.

¹ Винокурова Л. Порядок розгляду спорів у міжнародному комерційному арбітражі // Право України. — 2011. — № 1. — С. 81–82.

10.5. Третейські суди в Україні

Третейський суд є однією з давніх і перевірених форм вирішення спорів, причому виникнення такої форми вирішення спорів задовго передувало появі державних судових інституцій¹. До нього зверталися в разі потреби у швидкому та ефективному врегулюванні конфлікту.

Третейський суд за самою назвою є судом третьої особи, обраної сторонами для вирішення спору. Його влада ґрунтується не на загальному законі, а на договірних засадах, на волі приватних осіб, які, вільно та самостійно розпоряджаючись власними цивільними правовими відносинами, мають повне право передати вирішення спорів, що виникли, обраним ними за взаємною згодою суддям, визначаючи при цьому і ті норми, на яких спір має бути вирішено, та навіть той порядок, за яким має здійснюватися судочинство².

В юридичній літературі існують різні позиції щодо визначення третейського розгляду спорів. Так, А. В. Цихоцький зазначає, що третейський розгляд це не правосуддя, а посередництво, засноване на цивільно-правовому договорі про встановлення прав³.

А. Л. Маковський відносить третейський розгляд спорів до особливої юрисдикційної форми, альтернативної державному правосуддю у сфері цивільного права, що є наслідком приватноправового регулювання майнових відносин, в основу якого покладено принцип автономії волі сторін⁴.

Відповідно до Закону України «Про третейські суди» **третейський суд** — недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин.

Нині перелік спорів, які не можуть передаватися на розгляд третейського суду, налічує 14 пунктів. Виключено із компетенції третейських судів певні категорії справ, що пов'язані з суспільними відносинами, які мають особливе суспільне значення. Серед них справи у справах про захист нерухомого майна, включаючи земельні ділянки, сімейні спори (окрім спорів, що випливають зі шлюбного контракту), справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом, корпоративні спори.

Не можуть розглядатися третейськими судами справи про встановлення факту. Як зауважує Ю. Д. Притика, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не можуть розглядатися третейським судом, в іншому разі це суперечило б природі третейського суду, оскільки при розгляді таких справ відповідний компетентний (не третейський) суд виконує публічно-правову функцію, здійснюючи від імені держави визнання (підтвердження) фактів, перелік виключень з компетенції третейських судів не є вичерпним. Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» не можуть розглядатися третейськими судами інші справи, які відповідно до закону, підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України.

Стаття 5 Закону України «Про третейські суди» зазначає, що спір може бути переданий на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам цього Закону та до прийняття компетентним судом рішення у спорі між тими ж сторонами, з того ж предмета і з тих самих підстав.

Положення Закону України «Про третейські суди» не порушують припис ст. 124 Конституції України про здійснення правосуддя виключно судами, оскільки третейський розгляд не є правосуддям, а рішення третейських судів є лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських відносин.

¹Третейські суди в Україні / Ю. А. Михальський, В. П. Самохвалов, В. І. Рижий та ін. ; За ред. В. П. Самохвалова, А. Ф. Ткачука. — К., 2007. — 184 с.

²Энгельман И. Е. Учебник русского гражданского судопроизводства. — Юрьев, 1904. — С. 405.

³Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам : научное издание [Текст] / А. В. Цихоцкий. — Новосибирск : Наука, 1997. — 392 с. — С. 66.

⁴Маковский А. Л. Заключение по Запросу Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации, о проверке конституционности пункта 1 статьи 11 ГК Российской Федерации, статьи 28 Федерального закона от 21 июля 1997 года № 122-ФЗ «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним», пункта 1 статьи 33 и статьи 51 Федерального закона от 16 июля 1998 года № 102-ФЗ «Об ипотеке (залоге недвижимости)», Закона Российской Федерации от 7 июля 1993 года № 5338-І «О международном коммерческом арбитраже» и Федерального закона от 24 июля 2002 года № 102-ФЗ «О третейских судах в Российской Федерации», [Текст] / А. Л. Маковский // Третейский суд. — 2011. — № 2 (74). — С. 57–67. — С. 59.

Третейські суди не входять до судової системи держави, а відтак не здійснюють правосуддя як особливого різновиду державної діяльності¹. Третейські суди приймають рішення тільки від свого імені, а самі ці рішення, ухвалені в межах чинного законодавства, є обов'язковими лише для сторін спорів. Згідно з принципом добровільності, рішення третейського суду повинно бути виконане на добровільних засадах зобов'язаною стороною без застосування до неї примусових заходів.

Отже, якщо сторони добровільно передали спір на розгляд третейського суду, про що уклали відповідну угоду, добровільно обрали склад третейського суду, заздалегідь погодились розглядати справу відповідно до встановленого регламенту третейського суду за відповідною спрощеною процедурою, та загалом презюмується, що сторони заздалегідь готові беззаперечно прийняти, погодитись і виконати таке третейське рішення, винесене незаангажованим арбітром по справі.

Слід наголосити, що згідно з ст. 57 Закону «Про третейські суди» рішення третейського суду, яке не виконано добровільно, підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». З огляду на викладене є підстави вважати, що захист прав і законних інтересів третейським судом слід відносити саме до юрисдикційних форм (способів) захисту цивільних прав².

Не судові форми вирішення спорів, основними видами яких прийнято вважати переговори, посередництво, третейський розгляд виникли як альтернатива офіційній системі правосуддя.

10.6. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання спорів між суб'єктами господарювання

Сучасний стан підприємницьких відносин в Україні характеризується наявністю великої кількості конфліктних ситуацій. У зв'язку з тим, що суперечок і спорів не можливо уникнути, необхідно навчитися їх ефективно вирішувати. У правовій площині існують два основні напрямки: вирішення спору в судових інстанціях або за допомогою способів альтернативного врегулювання спорів (ABC).

Європейський Союз активно підтримує способи альтернативного врегулювання спорів (ADR — з англ. Alternative Dispute Resolution). Наразі цей термін є міжнародно визнаним. У деяких випадках ці методи визначаються не як «альтернативні», а як методи «ефективного врегулювання спорів»³. Найпоширенішим методом ABC є медіація. У практичнішому сенсі медіація — це примирення і знаходження конструктивного підходу до врегулювання суперечки, який дозволяє виявити важливі для обох сторін питання; під різним кутом розглядає предмет спору; дозволяє використати конфлікт як «інструмент навчання» і основу для покращання відносин між сторонами. Медіація забезпечує сторонам можливість відновити або іноді розпочати переговори.

Термін «медіація» походить від грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від таких латинських термінів, як «mediatio» (посередництво) та «mediare» (бути посередником у спорі)⁴. В юридичній літературі можна знайти різні підходи до визначення медіації.

Так, наприклад, зарубіжні науковці, які досліджують альтернативне вирішення спорів, А. Роу, І. Шерман, С. Пеппіт визначають медіацію як процес, в якому сторони, за допомогою незалежної третьої сторони, систематично докладають зусиль для з'ясування їхніх спільних і відмінних поглядів, досліджують можливості альтернативного вирішення спору та здійснюють пошук компромісів для укладення угоди про вирішення власного спору⁵. На думку

¹ Скворцов О. Ю. Третейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы. — М. : ВолтерсКлувер, 2005. — С. 64–65.

² Кот О. Захист прав суб'єктів підприємництва в третейських судах / О. Кот // Українське комерційне право. — 2007. — №8. — С. 71.

³ Центр ефективного врегулювання спорів, «Ефективне врегулювання комерційних спорів» / Посібник медіатора Центру ефективного врегулювання спорів, 4-те вид. (Лондон: CEDR, 2004 р.); Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління / Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі // Всесвітній форум з питань корпоративного Управління [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/deed798048a7e4ae9e6fdf60/FocusReport_.pdf.

⁴ Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів / М. Я. Поліщук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_.pdf.

⁵ Rau A. Peppet S. Processes of dispute resolution. The role of Lawyers. Third edition / A. Rau, T. Sherman. — New York, 2002. — P. 337.

К. Ковача, медіація є процесом, у якому нейтральна третя сторона (сторони) виступає основою для полегшення вирішення спору між сторонами конфлікту. Завданням медіатора є сприяння комунікації між сторонами та допомога їм у визначенні питань, що є істотними для вирішення спору¹.

Відомий дослідник медіації К. В. Мур звертає увагу на те, що медіацію найчастіше визначають як втручання в переговори або конфлікт уповноваженої третьої особи, яка не має повноважень приймати рішення щодо вирішення спору, але допомагає сторонам спору добровільно прийти до порозуміння².

На думку Ю. Д. Притики, медіація являє собою переговори між двома конфліктуючими сторонами за участю посередника, що має необхідні навички, досвід, освіту для того, щоб допомогти сторонам дійти згоди у врегулюванні їхнього спору³.

В. В. Резнікова визначає медіацію як альтернативний спосіб вирішення спору, що являє собою структурований переговорний процес, який здійснюється за допомогою незалежного, нейтрального та кваліфікованого посередника (медіатора), що допомагає сторонам спору самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору, що відповідатиме інтересам кожної зі сторін спору⁴. Визначення медіації містить також Директива Європейського парламенту і Ради Європи 2008/52/ЕС про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських справах, у статті 3 якої зазначено, що медіацією є процедура встановленої форми, незалежно від назви та спрямованості, у якій дві або більше сторони спору на добровільних засадах самостійно намагаються досягнути згоди у вирішенні їхнього спору за допомогою медіатора. Ця процедура може бути розпочата за ініціативою сторін, за рекомендацією чи розпорядженням суду або згідно із умовами законодавства окремої держави⁵.

На сучасному етапі програми примирення успішно діють у Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції, Бельгії та закріплені на рівні національного законодавства⁶.

В Україні медіація як дійовий інститут вирішення спорів поки що не відбулася. Випадки успішного завершення переговорів сторін спору в форматі медіації поодинокі.

Проаналізувавши наукові, публіцистичні джерела та діюче законодавство можна визначити основні позитивні та негативні риси медіації.

До позитивних рис медіації слід віднести:

1) *Взаємна згода сторін* на врегулювання спору або вирішення конфлікту шляхом ведення переговорів між сторонами конфлікту (спору) за допомогою медіатора. Кожна зі сторін добровільно приймає рішення щодо участі у переговорах і усвідомлює, що рішення може бути досягнуте тільки шляхом співробітництва. Крім того, сторони мають можливість добровільного припинення процесу на будь-якому етапі.

Медіація лише тоді буде реальною альтернативою, коли обидві сторони щиро бажають спробувати розв'язати свій спір швидко і з обопільною користю. Якщо позивач пробує досягти поступок, висуваючи недобросовісні вимоги, або відповідач намагається відстрочити невідворотний платіж шляхом застосування судових тактик із метою затягування процесу, то для медіації тут шансів мало. Роль гарного медіатора полягає саме в тому, щоб зменшити вплив чинників, які перешкоджають врегулюванню спору.

2) *Зниження вартості процесу вирішення спору та економія часу.*

Якщо порівнювати судові витрати (судовий збір, витрати на адвоката тощо) і врахувати тривалість судового розгляду, то витрати пов'язані з медіацією будуть меншими. Як прави-

¹ Kovach K. Mediation. Principles and Practice. Third edition / Kovach K. — Saint Paul, 2004. — P. 15.

² Moore Ch. W. The mediation process. Practical strategies for resolving conflicts, Third edition / Moore Ch.

W. — San Francisco, 2003. — P. 15; Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів / М. Я. Поліщук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_.pdf.

³ Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12. 00. 03 / Ю. Д. Притика. — К., 2006. — С. 12.

⁴ Резнікова В. В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів / В. В. Резнікова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Юридичні науки. — Вип. 90. — К., 2012. — С. 14.

⁵ Directive 2008/52/EC Of The European Parliament and Of The Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal of the European Union [Електронний ресурс]

Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:PDF>.

⁶ Запровадження інституту медіації в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.investinpoltava.gov.ua/info-tsentr/novini/zaprovadzhennya>.

ло, вирішення спору шляхом медіації не є тривалим і це безумовно задовільняє сторони конфлікту, оскільки не відволікає їх від інших справ.

Натомість понад 50 % опитаних адвокатів, які брали участь у медіативному врегулюванні спорів у країнах ЄС, зазначають, що середній час від ініціювання медіації до її завершення становить 40 днів. Так само оцінили тривалість медіації 38 % опитаних представників корпорацій¹.

3) *Збереження конфіденційності*. Сторони здебільшого воліють зберегти повну конфіденційність, а розгляд справ у всіх судах проводиться відкрито. Стаття 4⁴ ГПК України передбачає, що розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці, або коли сторони чи одна з сторін обгрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті.

Існує також потреба у закріпленні гарантій збереження конфіденційності інформації, розкритої сторонами у ході медіації. Адже на відміну від судового розгляду, в ході медіації сторони не обмежені виключно предметом спору, а можуть знаходити взаємовигідний варіант, спрямований на перспективу подальшої співпраці. Тому сторони зацікавлені дещо більшою мірою розкривати інформацію, пропонуючи нові варіанти врегулювання розбіжностей. Однак перспектива використання протилежною стороною одержаної інформації у можливому судовому процесі може стримувати сторони в пошуку прийнятних рішень. Тому учасників медіації слід захистити як від неправомірного розголошення інформації третім особам, так і від використання одержаних даних у можливому судовому процесі. У першому випадку це можна зробити підписанням зобов'язання про конфіденційність до початку медіації, а у другому — закріпленням процесуальних норм, які обмежать можливість обгрунтування своїх позовних вимог посиланням на дані, одержані у ході медіації.

4) *Збереження стосунків*. Угода, укладена в результаті медіації, допомагає зберегти наявні ділові стосунки між сторонами і зміцнити довіру між ними у майбутньому, на відміну від судової процедури, у якій одна зі сторін програє.

Процес медіації дає сторонам можливість впливати одна на одну таким чином, щоб діяти у взаємовигідному руслі і відтак контролювати свої збитки. Замість того, щоб виходити з суперечки з результатом «один переможець і один переможений», сторони за допомогою медіації натомість отримують таке рішення, за якого вони обидві залишаються у виграші. З огляду на відносну гнучкість підходу, медіація часто забезпечує сторонам прийнятніші результати, ніж судовий розгляд справи. Інколи можна знайти абсолютно непередбачуване, творче рішення щодо врегулювання спору. Судовий розгляд справи, навпаки, часто призводить до виникнення атмосфери ворожнечі, що може зашкодити подальшим відносинам між сторонами або взагалі звести їх нанівець. Цей ризик, без сумніву, суттєво зменшується, якщо для врегулювання спору використовуються механізми медіації. Ще один чинник, яким часто легковажать, полягає в тому, що у більшості випадків на момент застосування медіації обставини, в яких перебувають сторони, порівняно з тими, що превалювали при виникненні конфлікту, змінюються. Відтак медіація дає можливість здійснити проміжну переоцінку, що за інших умов (тобто після початку ворожих дій) було б важко зробити².

5) *Незалежність і неупередженість медіатора*. Стан вітчизняної судової системи, зокрема дотримання принципу незалежності суддів уже давно перейшов у розряд проблем, які особливо турбують українське суспільство. За таких умов поява незалежного та неупередженого медіатора має фундаментальне значення, адже він сприяє проведенню переговорів між сторонами таким чином, щоб ті могли самостійно віднайти рішення у спорі. Медіатор не має право висловлювати власну думку щодо сутності конфлікту. Думка кожної зі сторін однаково важлива для медіатора.

Медіацію часто вважають різновидом арбітражу і парафією юристів. Винесення судових рішень, безперечно, є справою законників, але медіація потребує різноманітних навичок. Як показує досвід, юристи можуть стати хорошими медіаторами (і юридична практика все більше пропонує послуги з медіації). Їх навчають підтримувати своїх клієнтів, перемагати опонентів і вигравати спори. Інші види професіоналів (такі як бізнес-консультанти, інвестиційні аналітики, бухгалтери, аудиторы, члени Ради та менеджери) можуть розвинути навички, необхідні для того, щоб стати хорошим медіатором. Медіатор має володіти такими нави-

¹ The costs of Non ADR — Survey Data Report / ADR Center. — Rome, 2010. — 29 p.

² Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління / Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі // Всесвітній форум з питань корпоративного Управління [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/deed798048a7e4ae9e6dfd60/FocusReport_.pdf.

чками: неупередженість, незалежність, старанність, розсудливість, репутація, відповідальність, такт, досвід із врегулювання спорів, знання нормативно-правової бази тощо. Знайти осіб, які володітимуть усіма зазначеними навичками, зазвичай досить складно, тому сторони спору повинні будуть вирішити, які саме навички матимуть пріоритетне значення під час обрання ними та спільного погодження кандидатури медіатора¹.

б) *Розподіл відповідальності*. Сторони несуть відповідальність за прийняття рішення та його виконання, медіатор — за дотримання правил і принципів процедури. Загалом угода, укладена в результаті медіації, може мати силу цивільно-правового договору за умови її відповідного посвідчення. У разі потреби, з угодою, укладеною після завершення медіації, сторони можуть: звернутися до нотаріуса для нотаріального посвідчення досягнутих домовленостей; вернутися до суду для укладення мирової угоди; укласти договір, підписаний уповноваженими особами сторін і посвідчений ними у належному порядку.

Головним позитивним ефектом процесу медіації є те, що після її завершення сторони чітко знають, що результат, до якого вони прийшли, був вироблений ними безпосередньо. Не повинно бути відчуття, що справа була розглянута якимсь арбітром, як часто безпідставно уявляють медіатора, не повинно бути почуття, що хтось із сторін отримав в результаті щось більше, ніж інший. Договір, який укладають сторони в результаті медіації, може розподілити права, обов'язки сторін, їх вигоду або які-небудь придбання абсолютно по-іншому, ніж наказало б рішення суду, ґрунтуючись на нормах права. Договір повинен містити не вирішення спору по суті, через впровадження конкретних законів, як роблять це судді та юристи, а розподілити домовленості так, як хотілося б сторонам, і в цьому є головний сенс і мета будь-яких світових переговорів і медіативних процесів².

г) *Скорочення навантаження на суддів і залишення за судами ролі останньої інстанції*. Запровадження медіації допомогло б зменшити навантаження на суди шляхом зменшення кількості справ, належних до розгляду. Якщо сторона не задоволена результатами медіації, ніщо не перешкоджає їй звернутися до суду або повернутися до судового розгляду.

У більшості юрисдикцій сторони мають право звернутися до суду і одночасно спробувати врегулювати спір через медіацію, доки суд не взяв справу до розгляду. Навіть якщо спір не був урегульований за її допомогою, більшість сторін вважають, що медіація допомогла їм роз'яснити деякі питання та уникнути певних зайвих обставин, що можуть ускладнити судовий процес.

Де суди є ненадійними або непрактичними, процедура медіації може виявитись корисним і ефективним варіантом. Політика ширшого застосування медіації може значно зменшити навантаження на суди. Однак, це не виключає можливості для країн здійснювати судову реформу, навпаки, чим краще судова система, тим ефективнішим буде використання медіації.

До негативних рис медіації слід віднести:

1) *Відсутність традицій у застосуванні інститутів медіації*. Відсутність попиту на медіацію можна пояснити необізнаністю щодо ефективності альтернативних способів вирішення спорів і, відповідно, відсутністю культури вирішення спорів за допомогою позасудових процедур.

В Україні діє багато регіональних груп медіації, які об'єдналися в Національну асоціацію медіаторів України, існує Український центр порозуміння та Український центр медіації (УЦМ), створений при Києво-Могилянській Бізнес-Школі, який діє у двох напрямках — навчання медіаторів (освітня сфера) і надання послуг незалежними медіаторами. Головним завданням УЦМ є донесення інформації про медіацію як ефективного інструмента у вирішенні конфліктів і демонстрування успішного досвіду її застосування³. Але цього замало, оскільки у свідомості громадян закладена ідея про те, що саме держава з її репресивно-юрисдикційним апаратом здатна вирішити всі конфліктні питання їх життя. Лише активне просування ідей медіації, розуміння необхідності скорочення навантаження на суддів і залишення за судами ролі останньої інстанції, здатне покращити ситуацію із примиреннями у судовому процесі.

¹ Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління/Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі // Всесвітній форум з питань корпоративного Управління [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/deed798048a7e4ae9e6fdf60/FocusReport_.pdf.

² Якушенко Д. В. Медіація в Україні: «За» чи «Проти»?/Д. В. Якушенко[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/34131/1/Yakushenko_Ukrainian%20legislation.pdf.

³ Подоляк С. А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів у сфері господарювання / С. А. Подоляк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/51119>.

2) *Відсутність законодавчо закріпленого механізму медіації.* Для запровадження процедури медіації необхідно провести колосальну законотворчу роботу щодо вироблення і прийняття спеціального законодавства.

В Україні законодавче визначення медіації, як і правове регулювання цієї процедури загалом — відсутнє. У Верховній Раді України були безрезультатні спроби прийняти закон про медіацію: проект закону про медіацію № 7481 від 17.12.2010 р. (був відкликаний 11.02.2011 р.); № 8137 від 21.02.2011 р. (не прийнято 23.09.2011 р.); № 2425а від 26.06.2013 року (проект відкликано 27.11.2014); №2480 від 27.03.2015, але на сьогодні закон про медіацію не прийнято.

Питання про необхідність прийняття окремого спеціального закону, що регулює питання застосування медіації, є закономірним. Альтернативою закону може бути внесення відповідних змін до процесуальних норм. Але внесення окремих норм в окремі кодифіковані законодавчі акти не дає гарантій єдності підходів до того, що таке медіація, які базові вимоги до медіаторів, права та обов'язки учасників. Необхідна також уніфікація основних понять, яка дасть стандарт їх використання в спеціальних нормативних актах. Окремий закон про медіацію встановить нормативну регламентацію всіх питань, що стосуються застосування медіації, допоможе легітимізувати медіацію та підвищити довіру до неї.

Крім того, прийняття закону про медіацію це добрий сигнал Європейському Союзу про те, що ми визнаємо вимоги Директиви ЄС 2008/52/ЕС від 21.05.2008 у цілому, а також у частині вимог, що стосуються імплементації правил медіації в національне законодавство.

У Російської Федерації у 2010 році був прийнятий Федеральний закон «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедурі медіації)». У Республіці Казахстан був прийнятий Закон Республіки Казахстан від 28.01.2011 р. № 401-IV «Про медіацію», який набрав законної сили 5 серпня 2011 р.¹

Практика застосування медіації в Республіці Білорусь почала формуватися з правового експерименту («пілотного проекту») розвитку позасудової медіації як способу врегулювання господарських та інших спорів, проведеного за підтримки Вищого господарського суду Республіки Білорусь у період з березня 2011 по червень 2012 р. У ході пілотного проекту було проведено більше 100 медіацій з різних видів спорів. Медіативні угоди були укладені більш ніж у 50 % випадків, 92 % з них були виконані добровільно. Підсумки проекту довели доцільність законодавчого закріплення медіації в Білорусі². Після чого у 2013 році був прийнятий Закон Республіки Білорусь «Про медіацію».

Необхідно зазначити, що Верховний Суд України (Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 р. №1 Про пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України) підтримує внесення змін до законодавства України які відкривають шлях для впровадження і розвитку в Україні інституту медіації. При цьому Верховний Суд України зазначає, що переваги вирішення спорів за допомогою позасудових інститутів очевидні: суттєва економія часу та коштів для сторін спору (конфлікту), менш формалізована процедура розгляду спорів, зменшення навантаження на суди та зменшення коштів, призначених на фінансування судів.

Незважаючи на проблеми, які існують при впровадженні та проведенні медіації у господарському судочинстві, становлення такого інституту відіграватиме важливу роль у розвитку правової культури суспільства, допоможе розвантажити систему господарських судів України та сприятиме мирному вирішенню спорів, в тому числі між підприємцями.

10.7. Виконання судових рішень. Виконавче провадження

Господарські суди здійснюють правосуддя шляхом прийняття *обов'язкових* до виконання на усій території України рішень, ухвал, постанов. Рішення і постанови господарських судів приймаються іменем України.

Рішення суду не завжди добровільно виконується сторонами не на користь яких воно прийняте. Для цього й було започатковано інститут виконавчого провадження, який забезпечував примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)³.

¹Красіловська З. В. Деякі аспекти медіації у країнах Митного союзу/ З. В. Красіловська [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/4/05.pdf>.

²Медіація в Беларусі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mediacia.by>.

³Сопільник Р. Л. Умови та порядок здійснення виконавчого провадження в Україні / Р. Л. Сопільник // Форум права. — 2013. — № 3. — С. 621–627 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_102.pdf

Також необхідно зазначити, що в ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» міститься визначення терміну **виконавчого провадження** як завершальної стадії судового провадження та примусового виконання рішень інших органів (посадових осіб) — це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених у цьому Законі, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, в межах повноважень і в спосіб, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

До головних учасників виконавчого провадження належать *сторони* — *стягувач і боржник*. **Стягувачем** є фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. **Боржником** є фізична або юридична особа, визначена виконавчим документом. Їх права і обов'язки регламентовані ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження».

Примусове виконання рішень здійснюється державною виконавчою службою *на підставі таких виконавчих документів*:

1) виконавчі листи, що видаються судами, і накази господарських судів, у тому числі на підставі рішень третейського суду та рішень Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті і Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті;

2) ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

3) судові накази;

4) виконавчі написи нотаріусів;

5) посвідчення комісій по трудових спорах, що видаються на підставі відповідних рішень таких комісій;

6) постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

7) постанови державного виконавця про стягнення виконавчого збору, витрат, пов'язаних з організацією та проведенням виконавчих дій і накладенням штрафу;

8) рішення інших органів державної влади, якщо їх виконання за законом покладено на державну виконавчу службу;

9) рішення Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»;

10) рішення (постанови) суб'єктів державного фінансового моніторингу (їх уповноважених посадових осіб), якщо їх виконання за законом покладено на державну виконавчу службу;

11) рішення Національного банку України про застосування до банку, філії іноземного банку заходу впливу у вигляді накладення штрафу.

Стаття 18 ЗУ «Про виконавче провадження» встановлює *вимоги до виконавчого документу*, серед яких:

1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище та ініціали посадової особи, що його видали;

2) дата прийняття і номер рішення, згідно з яким видано документ;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, власне ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код суб'єкта господарської діяльності стягувача та боржника (для юридичних осіб), індивідуальний ідентифікаційний номер стягувача та боржника (для фізичних осіб — платників податків) або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб — громадян України, які через свої релігійні або інші переконання відмовилися від прийняття ідентифікаційного номера, офіційно повідомили про це відповідні органи державної влади та мають відмітку в паспорті громадянина України, а також інші дані, якщо вони відомі суду чи іншому органу, що видав виконавчий документ, які ідентифікують стягувача та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню, зокрема, дата народження боржника та його місце роботи (для фізичних осіб), місцезнаходження майна боржника, рахунки стягувача та боржника тощо;

4) резолютивна частина рішення;

5) дата набрання законної (юридичної) сили рішенням;

6) строк пред'явлення виконавчого документа до виконання.

Виконавчий документ повинен бути підписаний уповноваженою посадовою особою із зазначенням її прізвища та ініціалів і скріплений печаткою. Скріплення виконавчого документа гербовою печаткою є обов'язковим у разі, якщо орган (посадова особа), який видав виконавчий документ, за законом зобов'язаний мати печатку із зображенням Державного Герба України. Крім того, законодавець зазначив, що Законом можуть бути встановлені також інші додаткові вимоги до виконавчих документів.

Резюме

Форма захисту — це комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Спосіб захисту — це відповідні заходи, які дають об'єктивні підстави постраждалій особі відновити становище, яке існувало до порушення і отримати тим самих втрачені блага майнового або немайнового характеру.

Підвідомчість — це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції.

Міжнародний комерційний арбітражний суд є самостійною постійно діючою арбітражною установою (третейським судом), що здійснює свою діяльність згідно з Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Третейський суд — недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин.

Медіація як альтернативний спосіб вирішення спору являє собою структурований переговорний процес, який здійснюється за допомогою незалежного, нейтрального та кваліфікованого посередника (медіатора), що допомагає сторонам спору самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору, що відповідатиме інтересам кожної зі сторін спору.

Виконавче провадження — це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених у цьому Законі, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, у межах повноважень і в спосіб, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

Терміни та поняття

Форма захисту
Спосіб захисту
Підвідомчість
Міжнародний комерційний арбітражний суд
Третейський суд
Медіація
Виконавче провадження

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте форми захисту прав суб'єктів господарювання.
2. Визначіть особливості правового статусу третейського суду.
3. Дайте визначення медіації.
4. Охарактеризуйте стадії виконавчого провадження.
5. Визначіть особливості правового статусу Міжнародного комерційного арбітражного суду.
6. В якому порядку відбувається зміна і розірвання господарського договору?
7. Охарактеризуйте основні види договорів, що укладаються у сфері господарювання.

Завдання для індивідуальної роботи

1. Складіть проект позовної заяви для господарського суду.
2. Дайте характеристику окремих видів виконавчих документів.
3. Дайте характеристику змісту судового рішення.
4. Вкажіть випадки, коли врегулювання розбіжностей під час укладення договору у судовому порядку є обов'язковим.

Література для поглибленого вивчення матеріалу

1. Актуальні проблеми господарського права :[навч. посіб.] / за ред. В. С. Щербини. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 538 с.
2. Недійсний та не укладений господарський договір: правові підстави та наслідки : [монографія] / С. А. Подоляк. — К. : Ліра, 2012. — 214 с.
3. Господарське право : [підручник] : у 2 ч. — Ч. 1 / [В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н.А. Фукс та ін.] ; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Н. С. Хатнюк. — К.: : КНЕУ, 2011. — 507 с.

Використана література і нормативні акти

ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // *Голос України*. — 1996. — 13 липня.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Бюджетний кодекс України у редакції від 05.02.12 р. // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
5. Господарський кодекс України № 436 від 16 січня 2003 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
8. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
9. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
10. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 07.10.2010 р. № 2591. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
11. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
12. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
13. Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» № 2939 від 26 січня 1993 р з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
14. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959 від 16 квітня 1991 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
15. Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210 від 11 січня 2001 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
16. Закон України «Про кредитні спілки» № 2908 від 20 грудня 2001 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
17. Закон України «Про Національний банк України» № 679 від 20 травня 1999 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
18. Закон України «Про Рахункову палату» № 315/96-ВР від 11 липня 1997 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
19. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664 від 12 липня 2001 р. з наступними змінами і доповненнями // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
20. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» 23.02.2012 № 4452-VI // Режим доступу: www.rada.gov.ua.
21. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 // *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. — 1991. — № 21. — Ст. 252.
22. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листопада 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 1997. — №5. — Ст. 28.
23. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 // *Відомості Верховної Ради України*. — 2002. — № 1. — Ст. 1.
24. Закон України «Про заставу» від 02 жовтня 1992 // *Відомості Верховної Ради України*. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
25. Закон України від 23 лютого 2012 «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» // *Відомості Верховної Ради України*. — 2012. — № 50. — Ст. 564.
26. Закон України «Про споживчу кооперацію» від 10 квітня 1992 // *Відомості Верховної Ради України*. — 1992. — № 30. — Ст. 414.

27. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
28. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 30. — Ст. 379.
29. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 27. — Ст. 218.
30. Закон України «Про лікарські засоби» від 04 квітня 1996 // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 22. — Ст. 86.
31. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 23. — Ст. 243.
32. Закон України «Про підприємництво» від 07 лютого 1991 Закон втрачає чинність з 01.01.2004 року, крім статті 4, на підставі Кодексу від 16.01.2003, ВВР, 2003 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 14. — Ст. 168.
33. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — № 36. — Ст. 266.
34. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.
35. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 50. — Ст. 676.
36. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
37. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1995. — № 9. — Ст. 56.
38. Закон України «Про спеціальну економічну зону «Яворів» від 15 січня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1999. — № 15. — Ст. 82.
39. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 18. — Ст. 78.
40. Закон України «Про Національний Банк України» від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1999. — № 29. — Ст. 238.
41. Закон України «Про концесії» від 16.07.99 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 41. — Ст. 372.
42. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів» від 15 червня 2006 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 25. — С. 53.
43. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» // Вісник господарського судочинства. — 2013. — № 4. — С. 22.

Література

1. Господарське право: Підручник / В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін. — К. : КНЕУ, 2011.
2. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. — К., 2009.
3. *Беляневич О. А.* Науково-практичний коментар Господарського кодексу України/ О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін; за заг. редакцією Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. — 3-тє вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 776 с.
4. *Галянтч М. К.* Господарське право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. К. Галянтч, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна та ін. — К. : МАУП, 2005. — 424 с.
5. *Гетьманець О. П.* Господарське право України: Підручник : у 2 ч. / Гетьманець О. П. — Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. — 368 с.
6. *Несинова С. В.* Господарське право України: Навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Несинової. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 564 с.
7. *Щербина В. С.* Господарське право : підручник / В. С. Щербина. — 6-тє вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 640 с.
8. Господарське законодавство: навч. посібник / В. В. Мачуський, В. Є. Пустульга. — К. : КНЕУ, 2004.
9. Господарське законодавство: навч. посібник для сам. вивчення дисципліни / О. В. Кришевич, В. В. Мачуський, О. В. Перепадя. — К. : КНЕУ, 2005.
10. Цивільне право України: особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 1173 с.
11. Господарське право України: навч. посібник / ред. Н. О. Саніахметова. — Х., 2005
12. Господарське право : навчальний посібник / Л. А. Жук, І. Л. Жук, О. М. Неживець. — К., 2003.
13. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; [переклад з рос.]. — Харків, 2001.
13. *Вінник О. М.* Інвестиційне право: навч. посібник / О. М. Вінник. — К.: Юридична думка, 2005. — 568 с.
14. Господарське право України: Навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Несинової. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 564 с.
15. *Костюченко О. А.* Банківське право: Підручник / 2-ге вид., переробл. та допов. — К. : Атіка, 2011. — 376 с.
16. *Кулаковська Л. П.* Основи аудиту: навч. посібник / Л. П. Кулаковська. — К. : Каравела, 2008. — 312 с.
17. Актуальні проблеми господарського права :[навч. посіб.] / за ред. В. С. Щербини. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 538 с.
18. Недійсний та не укладений господарський договір: правові підстави та наслідки : [монографія] / С. А. Подоляк. — К. : Ліра, 2012. — 214 с.

Навчальне видання

**МАЧУСЬКИЙ Володимир Володимирович
КОЖУРА Людмила Олександрівна
САГАЙДАК Юлія Вікторівна та ін.**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
доцента, к.ю.н. В. В. Мачуського*

Редактор *І. Савлук*
Коректор *І. Савлук*
Верстка *О. Ковальчук*

Підп. до друку 23.11.15. Формат 60×84/8
Друк. арк. 14,17 Зам. 15-5110.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua